

IN MEMORIAM

Kazys Bradūnas (1917 02 11 – 2009 02 09)

Viktorija Skrupskelytė

Kazys Bradūnas. 1917–2009

Išėjo mokytojas. Išėjo iš čia į Ten, su savimi nusinešdamas neišsakytų poetinių sumanymų pasaulį, o mums, ne vienai kartai į priekį palikdamas skaityti didelės jėgos ir didelio grožio eilėraščių, kuriuos mes jau kurį laiką esame įvardiję žemės poezijos vardu.

Atsisveikinant su poetu, visuomenininku, knygų sudarytoju ir redaktoriumi Kaziu Bradūnu, norisi prisiminti pirmuosius jo daug žadančius, kupinus džiaugsmo ir vilties eilėraščius, išspausdintus senajame „Židinyje“ prieš maždaug septyniasdešimt metų. Tai buvo jo poetinės kelionės pradžia, sąmoningai ar nesąmoningai užšifruota žemės ir amžinybės, žemės ir kūrėjo nenutrūkstančios draugystės šifrais, – toji draugystė jau tada palaikė ir stiprino jauno rašytojo kūrybinį polėkį: „Žeme, žeme, žydėsi, žeme amžiais nedžiūsi. // Žeme, būkim drauge amžinai“ („Žeme, žydėkim“).

Poetui iškeliavus į Amžinybę, noriu prisiminti ir paskutinio Bradūno kūrybos etapo eilėraščius – skaidrius, permatomus kaip diena, kiek lėtesnio tempo, dvelkiančius ramybe ir susitaikymo dvasia, išspausdintus jo 2001 m. „Sutelktinės“ užsklandos cikle. Jie gyvenimą ir poeziją susieja ne paraleliniu jaunystėje ištartu „gyvenkim drauge“ šauksmu, bet poeto atrasta, pajausta išvalga, kad poezija vienu žingsniu atsilieka nuo to, kas išgyventa. Ji tarsi seka gyvenimą, rinkdama pėdsakus ir prisiminimus, įvardydama ir įamžindama poeto sąmonėje iškylančią paskutinių gyvenimo akimirku nuojautą: „Išeinu... Kelionė ilga – / Minu smėliu barstyta

taka... / Tik eilėraščio pabaiga / Mano pėdas dar seka“ („Kai jau viskas sudėta“). Pabaigos įspūdis čia perkeliamas iš egzistencinio lygmens į kūrybinį, suvokiame, kad kažkas išnyksta, kažkas dar turi įvykti, išnyksta vieno žmogaus gyvenimas, atsiranda kažkas kita – daugiau nei tuštuma ar praraja, daugiau nei nebūtis. Atsiranda buvimas kita forma, kita prasme, išreiškiamas poetiniu vaizdiniu. Paskutinis „Sutelktinės“ eilėrašties dėsningai atliepia čia cituotas eilutes, jas atbaigdamas ir baigmės įspūdį perkurdamas į čiulbančių eilėraščių (ne paukščių) metaforą: „Gyvenimas lyg paukštis, / Tik palingavo ant šakos / Ir nulėkė... // O liko tik / Eilėraščių čiulbėjimas“ („O liko tik...“). Ir liko ne „tik...“, bet prasmės ir transcendentinių užuominų kupini Bradūno eilėraščiai. Prasideda poeto buvimas Amžinybėje.

Rengdamas „Sutelktinę“, Bradūnas eilėraščius dėjo ta seka, kurią padiktavo pats gyvenimas, įvade nurodydamas tiksliai ankstyvųjų ir vėlyvųjų, į paskiras knygas nepatekusių, kūrinių vietą – vieni „Sutelktinės“ pradžioje, kiti pabaigoje – mintyje tarsi apeidamas visą savo kūrybinių užmojų ratą, jų užbaigtą, uždara visumą, tobulą ta prasme, kad čia viskas sutelpa, viskas atranda savo vietą: ir tėviškė, ir nesibaigiantys toliai, ir konkretusis čia ir dabar, ir dvasinis gyvenimas, ir žmogus, ir Dievybės ataidėjimai. Nuo regimybės iki Transcendencijos Bradūnui buvo labai arti: „bedugnės tarp Čia ir Ten nerandu“, – rašė poetas, leisdamasis kelionėn – nuo savojo aš į vaizduote ar širdimi atrastą Kitą: kitą geografiją, laiką, istorinį ar kultūrinį kontekstą, kalbos ar patirties niuansą, peršokdamas ribas ir apeidamas žmonių pastatytas asmenines ar ideologines

užtvaras, kartu savo lyrinį *aš* atverdamas jam itin būdingam, bičiuliškam ir bendruomeniškam *mes*. Taip pat Dievybei. Savo poezijoje, ir nemažiau per ją, Bradūnas siekė bendrauti: „Esu bendrautojas“, – aiškina jo „Dovana“, dovana sugretindama ne tik su poezija, bet ir su ta tiesa, kuri mums taria, kad visi mes esame susieti ir pakviesti bičiulystei, ateinančiai iš žemės, iš istorijos, iš tradicijos ir nemažiau – iš galios tarti ir kurti. Esame susieti iš visa apjungiančios Būties rankų. Tai bus gilioji Bradūno žemininko įžvalga: gamtoje ir buityje iššifruotas giminytės ryšys ir per jį ateinanti slėpiningoji laisvės dovana, tas kūrėjo ramiai ir tvirtai tartas „Niekas negal man uždrausti [...]“. Iš čia Bradūno praturtinantis ir pamokomas žodis, jo tolerancija ir nemeluota šiluma, jo kaip poeto pakvietimas išsiklausyti į ryšio misteriją, bendrauti ir taip išsilaisvinti iš dvasią ir širdį įkalinančių aplinkybių. Tai jaučiame Bradūno stipriausiuose ir silpniausiuose kūriniuose. Visus juos poetas sudėjo į „Sutelktinę“, jo rūpestingai rengtą poetinį testamentą mums.

„Išėjo mokytojas.“ Šiais žodžiais prezidentas Valdas Adamkus išreiškė mūsų visų skaudžią netektį, Kaziu Bradūnui iškeliavus. Iškilis asmenybė, didelio talento poetas, literatūros klasikas, mielai skaitomas ir jaunesniųjų, retos tolerancijos žmogus, savo atvirumu, supratingumu ir begaliniu rūpesčiu lietuviška kultūra sugebėjęs suburti jaunosios pokario lietuvių išeiivių kartos rašytojus. Tuo netektį abejoti.

Jūs, malonus Redaktoriau, prašėte mane trumpai aptarti Kazio Bradūno reikšmę bei vietą lietuvių literatūroje, išryškinti svarbiausias jo kaip poeto savybes. Tai nelengvas uždavinys, juolab kad jau kurį laiką esame įpratę poetą apibūdinti įprastomis sąvokomis, deja, ne visiems turinčiomis vienodai teigiamą prasmę. Sakome, kad jis poetas suvalkietis, regiono ar žemdirbystės poetas, nuoširdus patriotas lietuvis, poetas išėivis. Nenorėčiau Bradūno poezijos aptarti kritikų diskurso formulėmis bei kategorijomis, tegul ir pačiomis naujausiomis. Ne paslaptis, kad jos nutraukia gyvą ryšį su žmogumi ir su poetu, jo kūrybą išaldo tam tikroje laiko ar diskurso atkarpoje, pridengia jos sudėtingumą bei paslaptį, Bradūno atveju, – tą nepaprastai subtiliai pagautą ryšį ir būties gelmę, kuri verčia susimąstyti apie atviru žodžiu nepasakytas tiesas, apie tai, kas tikra, bet neišpėta ar tarta tik puse lūpų, ir kartu klausti: iš kur tas poeto jautrumas, iš kur jo nuostaba ir žavesys kūriniui, jo tarsi vaiko klausinėjantis naivumas Dievo akivaizdoje? Iš kur Bradūno nepaprastai stiprus estetinis išpūdis, nelaukta nušviečiantis kasdienybę? Antra vertus, turbūt nesuklysiu sakydama, kad lemiamą prasmę literatūroje turi tik autoriaus kūrybos visuma, geriausia išryškėjanti atvertus ir užvertus paskutinį puslapį. Tada matyti, kaip vienas eilėraštis papildo kitą, kaip transformuojasi ir gilėja vaizdiniai ir įsijungia nauji motyvai. Autoriaus darbų visumą skaitome kitaip, praeidami pro poetinį sumanymą pridengiančias senąsias retorines formules ir taip atpažindami tarsi raudonu siūlu einančias svarbiausias kūrėjo mąstysenos gijas.

Pats Bradūnas tikriausiai savo poezijos konstantas matė žemės ir žemėje buvojančio žmogaus tematikoje. „Juk čia mano [...] užpėduota jau ant kone žemininkiško kelio, kuriuo [...] eita visoje mano gyvenimo literatūrinėje kelionėje“, – mąstė jis skaitydamas minėtą 1938 m. „Žeme, žydėkim“. Neatmetant šitokių autobiografinių pasisakymų šiandien, perskaičius visą gausią Bradūno kūrybą, kone ryškiausiai iškyla ne žemės tematika siaurąja prasme, bet žemės metamorfozės į kaskart giliau ir mįslingiau apmąstyta egzistencinė erdvė, kurioje užsimezga daugiaprasmiai žmogaus ryšiai su aplinka, su gamta ir daiktais, su kitais žmonėmis, pagaliau ir su kažkokia, tarsi iš laiko ar istorijos gelmės iškelta sudvasinta, nuskaidrinta regimybė. Žmogus tampa vietos būtybe, maistančia konkrečiame pasaulyje, kurį poetas kalbina širdimi ir vaizduote, ne mažiau – ir savo poetine nuostaba, taip iššifruodamas žmogiškojo buvimo medžiagoje tiesas, kasdienes ir sakralines. Ta prasme Bradūnas nėra (tik) žemės ar (tik) gamtos poetas. Pasak Alfonso Nykos-Niliūno, jis buvo vienintelis iš žemininkų, „išaugęs iš grynai lietuviškos dirvos“ ir lengvai radęs „realų, tradicinį, į kraują įaugusį suvalkiečio ryšį su aplinka ir žeme“. Tuo netektį abejoti. Tačiau savo poeziją jis vis dėlto orientavo ne į aprašomosios poezijos žanrą, apskritai gamtos ar gimtosios Suvalkijos, bet į poetinius ieškojimus, einančius gilyn į bendruomeninę patirtį, į mitų vaizduojamą laiką, į žmogaus ir jo Kūrėjo ryšių misteriją, kartu neprarasdamas kontakto su konkrečiuoju pasauliu. Jo poezija labai lengvai pereina nuo konkrečių ar buitinių dalykų į transcendentinius ir todėl laiko bei vietos nulemtoje buityje, antai lietuvių sodiečio, atranda universalias prasmes, egzistencinį lygmenį pasiekdama ne staigiu šuoliu, bet per intuiciją atkakliai tiriamus kultūrinius orientyrus. Kitaip tariant, Bradūno poezija nesupriešina medžiagos ir dvasios, to, kas lietuviška ir kas visiems bendra. Konkretus išgyvenimas čia savitai nuskaidrinamas, žemė praranda galią apriboti, o atpažįstama lietuviška detalė atsiveria prasmėms virš geografijos ir virš laiko. Šis ir bus vienas didžiųjų Bradūno kūrybos laimėjimų. Gamtą ji keičia į kultūrvaizdį, o lietuviškus motyvus įkomponuoja į platesnių prasmių visumą. Taip atsiranda savitas kalbos gyvenimas kažkur labai toli nuo eiliuotos patriotinės publicistikos ir lygiai toli nuo asmeninės

lyrikos, paremtos būtinybe paklusti senajai prieškario retorikai. Unikalus žodis ir unikalus išgyvenimas, susijęs su poeto gimtine, bet ne aprašomoji regiono poezija. Šitaip tektų apibūdinti Bradūno kūrybą.

Bradūnas dėsningai lygiuojasi į iškiliausių išeivių rašytojų gretas – tu, kurie atsispyrė pagundai užsisklęsti prieškario retorikoje dėl tautinės ištikimybės ir suvokė, kad kelias į meniškai prasmingą kūrybą eina per naujus teminius ir kalbinius ieškojimus, neišskiriant tu, kuriuos diktuoja egzilio aplinka, taigi ir per vidinę įtampą, atsirandančią ieškant jungčių tarp to, kas sava ir kas svetima. Bradūno kūryba dera ir su kitų žemininkų išeivių, jo kartos poetų, kurie nususuko nuo proginės retorikos ir kėlė griežtesnius reikalavimus meninio grožio, grožio ne menui, o žmogui, kūrybinio atvirumo bendražmogiškiems klausimams, nesiribojant vieno asmens ar vienos geografijos patirtimi, gyvos, savitos, kaskart atnaujinamos poetinės kalbos, taip pat ir atvirumo Vakarų literatūroms, nes lietuviškoji yra neatskiriama jų dalis. Bradūno išskirtinė savybė bus jo sugebėjimas nuotolį nuo tėvynės transformuoti į nuotolį laike ir taip į teksto paviršių iškelti labai gilius lietuviškosios patirties klodus, stilizuojamus liaudiškai ir todėl atpažįstamai tautiškus, lietuviškus. Gyvendamas svetur, poetas ieškojo kaskart naujų tėvynės niuansų (tai paties Bradūno žodžiai) ir jų gausiai rado lietuvių literatūroje ir istorijoje, dainose ir tautosakoje, mitiniame pasaulėvaizdyje, kultūrinėje lietuvių atmintyje. Šia prasme Bradūnas yra pirmtakas. Jis lygiuojasi ir į Lietuvoje rašiusių poetų gretas, – ne kaip išeivis, o kaip lietuviškosios tradicijos augintinis ir atnaujintojas. Jo kūryboje baigiasi ne viena Nepriklausomybės laikotarpio tendencija: nutyla lyriko ar romantiko intymus pasikalbėjimas su savimi ir su gamta, nublunka aprašomosios poezijos spalvos, visiškai neįjuntamos poetinių prasmų paieškos, kaip jas suprato lietuviai simbolistai. Ieškodamas kelio iš aukštos sentimentų ar simbolių kalbos, Bradūnas jį rado atsispirdamas į gimtine. Todėl poezija jam buvo natūralus kalbėjimas. Tarti žodį reiškia ne keltis į padanges ar įsiklausyti į širdies giesmę, bet veikiau eiti žeme, rašyti paprastai, bet ne kasdieniškai, žodį (ir daiktą) prakalbinti taip, kad jis nušvistų nuostabos ir sakralumo įspūdžiu. Kaip ir kiti žemininkai (ir ne tik žemininkai), Bradūnas suvokė poeziją kaip regimąjį pasaulį viršįjančios naujienos skelbėją, kaip ir jie, jis iškelė estetinius kriterijus. Kaip ir ne vienas šių laikų poetas, rašydamas jis šnekučiavosi su poezija, klausinėdamas, kas ji yra ir taip artėdamas į metapoezijos plotmę. Bradūnas sąmoningai jungėsi į lietuvių poetų grandį kaip žemininkas ir kaip išeivis, bet visų pirma kaip lietuvis poetas, niekada nenutraukęs dvasinio ir kalbinio ryšio su savo pirmtakais. Su jais jis bendravo, juos skaitė su tikra meile, visada buvo jų kalbinamas.

Bradūno poezija neatskiriama nuo jo asmenybės. Nesuklysiu pasakiusi, kad santykiuose su kitais, ypač su jaunesniaisiais, jis išlaikė tą patį atvirumą, tą pačią šilumą, tą patį mielą ir neafišuojamą dėmesį kitam, nesvarbu, ar savo ideologine orientacija tas kitas buvo Bradūno pažiūrų, ar ne. Kazin ar tarp pokario išeivių rastume kitą tokį tolerantišką rašytoją, redaktorių ir mokytoją, sugebėjusį pamatyti bei skatinti jaunųjų talentą. Lietuviški reikalai, kultūros tęstinumas, jos ūgtelėjimas išeivijoje jam buvo svarbesni dalykai nei kartų ar ideologiniai ginčai arba asmeninės ambicijos. Jis buvo bendrautojas ir šia nemažiau svarbia kultūros puoselėtojo prasme. Netektų abejoti, kad būtent dėl šių savybių, jo ramaus rūpesčio ir angažuotumo lietuviškai kultūrai, bendruomenės ugdytojais ir palaikytojais, Bradūnas galėjo būti tas žmogus, kuris sugebėjo inicijuoti ne tik individualius kontaktus bet ir reikšmingus konkrečius darbus, reikalaujančius bendro sutarimo – „Žemės“ antologija, „Literatūros lankus“ (kartu su kitais), „Draugo“ kultūros priedą. Du pirmieji buvo ta realiai egzistuojanti regima asis ir trauka, apie kurią būrėsi jaunieji išeiviai rašytojai, vėliau tapę dar viena, šiandien nesunkiai atpažįstama lietuvių rašytojų karta, atsirėmusia į juos formavusią Nepriklausomą Lietuvą, bet subrendusia išeivijoje ir čia apsisprendusia kurti lietuviškos kultūros erdvėje, keičiant ir gilinant lietuviškumo bei tautiškumo sampratą, keliant naujus estetinius reikalavimus, suvokiant save ir lietuvių literatūrą santykyje su pasauline. Bradūno kaip kultūros puoselėtojo įnašas yra labai didelis, pastebėtas, bet dar tinkamai neapartas, nepasvertas..

Unikalus ir nepakartojamas, toks šiandien atrodo poetas Kazys Bradūnas. Tai lėmė ne tik jo didelis talentas ir sugebėjimas duotą talentą pakelti iki aukštumų, bet kartu ir aplinkybės. Bradūnas kūrė tam tikru istoriniu momentu, kai kūrėjas galėjo įsiklausyti į senąją lietuvišką kultūrą ir kartu atsiverti meno laimėjimams Vakaruose. Šis istorinis momentas nepasikartos. Bradūnas išliks tarp lietuvių klasikų unikalus, nepakartojamas. Šiandien jo „Sutelktinę“ galime ryškiomis raidėmis įrašyti į lietuvių literatūros kanoną tarp tu, kurie itin jautriai įsiklausė į lietuviškąją kultūrą ir joje rado tai, kas mums visiems, lietuviams ir nelietuviams, yra bendra.

Kaunas, 2009-03-22

DIENORAŠTIS

Rūta Lazauskaitė

Man malonu, kai kelionės prasideda ryte. Tai atrodo nuosekliau ir tikroviškiau: keliesi, skubiai pusryčiauji, daiktų sąrašą sulyginai su lagamino turiniu, meiliu žvilgsniu apžvelgi namų kambarius („kaip bus gera čia sugrįžti“) ir išdumi pakilimo tako link, tinkamai nusi- teikęs visoms valandoms, kurias sugaiši pakeliui iš taško A į tašką B. Šiandien vasario 26-osios rytas, mano kišenėje bilietas į Barseloną bei kantrybė ir noras iš- trūkti, pamatyti, perprasti. Pakilus virš debesų saulė- ta, giedra, regis, būtų į ką pasidairyti, betgi mane lydi savita *lėktuvo sparnų karma*: tradiciškai sėdžiu kaip tik lėktuvo viduryje, prie sparno esančio atsarginio iš- ėjimo. Bet ir be šito yra kuo džiaugtis. Mano kelionės forma – vadinamosios *atostogos*, taigi tikslo nėra. Būti, grožėtis, ilsėtis. Pasakoti giminaičiams, pas kuriuos ap- sistosiu, kad „Lietuvoje nėra taip prastai, kaip atrodo“. Spėju, jog geografiškai nutolus, situaciją pagražinti ne- bus sunku. Ir iš tiesų, vėliau sėdint prie ispaniškais už- kandžiais nukrauto stalo, manęs visai neerzina visokių grybauskaičių pareiškimai apie įgytą lytinę orientaciją. *Politinė situacija*, vadinasi.

Barcelona pasitinka su saule, ir tenka viduje prisi- pažinti, kad buvau jau ir pamiršusi, koks tai pojū- tis – stovėti saulės atokaitoje. Mane pasitinka gimini- aičiai – Alma ir Rafaelis (taigi jokių šansų pasiklysti, pasimesti, įlipti ne į tą traukinį). Tai ramūs, atšiaurūs ir neispaniški žmonės, turintys slaptą svajonę: gyventi Lietuvoje. „Pas mus nešviečia saulė ir nėra įstatymų, tarnaujančių žmogui; nuo ko ketinate pradėt?“ – klaus- sia jų draugai. Tačiau įsikūrimo sunkumas – tik viena klausimo pusė, o mane labiau domina antroji, gelminė: „Kodėl?“ Viskas išaiškės pamažu, o šiuo metu Alma ir Rafaelis gyvena kurortiniame mieste 100 km į pietus nuo Barcelonos. Sakau „kurortiniame“, nes antikiniais amžiais čia stovėjo romėnų patricijų vilos. Apie didin- gą miesto praeitį byloja ir amfiteatro griuvėsiai, mies- to siena, akvedukas, nekropolis ir dar tiek visko, kad vietiniai gyventojai turimu paveldu nebesidomi. „Dalį šios miesto sienos savu stiliumi pristatė arabai užka- riavimo metais, o čia – 1171 m. statyta ligoninė“. Daž- nai užeidavusiais sunkmečiais gyventojai paveldo ne- tausodavo, ant išlikusių pamatų statė naujus namus, dažnai panaudodami ir šalia rastus tašytus akmenis,

degtas plytas ir pan., o šiandien Taragonoje dirba ne vienas archeologas, tai ir populiarai, ir reikalinga pro- fesija: pradėjus kasti, mieste ir aplink jį, beveik viso- se vietose galima kažką *rasti*. Taigi miestas visai *nieko sau*. Šiandien – labai pramoninis, uostas, laivyba ir fa- brikai, tačiau urbanistiškai viskas protingai suderinta. Po senamiestį vaikštinėjant smagu, jauku ir kiek pa- vojinga: pirmas man nutikęs dalykas buvo įmynimas į šuns *kakutį*. Alma suskubo nuraminti, jog Ispanijoje tai reiškia, jog tave „lydės sėkmė“, o aš piktai pasišai- piau, kad šios sėkmės išvengti – praktiškai neįmano- ma. Ir kol kavinėje gėrėm *cortado*, mintyse sulyginau ispanišką ir vokišką temperamentą. Gryno tempera- mento atžvilgiu laimėjo ispanai, mentaliteto ir viešo- sios tvarkos – vokiečiai. Na, bet būsiu čia dar dvi savai- tes, į viską reikia žvelgti pozityviai.

Taragonoje neįtikėtina gražus pajūris, ypač malonus vaizdas atsiveria iš aikštelės Balcó del Mediterrani, ku- ria pasibaigia pagrindinė miesto gatvė. Dar jame yra išdziūvusi upė (todėl ir negaliu sakyti „teka“). Upės krantai išmūryti akmenimis, tik vandens nėra: kaip upė, atrodo nelabai įprastai. Alma pasakoja ne tokią seną miesto istoriją, „vos prieš kelis amžius vykusią“. 1811 m. Ispaniją drebino nepriklausomybės karas, Na- poleonas stengėsi užkariauti kuo daugiau žemių ir taip užtikrinti savo kodekso išplitimą Europoje. Aplinki- niai regionai, antai Girona ir Saragosa, jau buvo pa- sidavę, vien kietakakčiai taragoniečiai akilai priešino- si. Buvo įsakyta gyventojus evakuoti, o nepasiduodantį miestą iki pamatų sugriauti. Tačiau gyventojai gynė- si jėga, užvirė beprasmė kova „iki paskutinio kraujo lašo“ – Napoleono kariuomenė sprogdino ir degino pas- tatus, 1813 m. rugpjūtį Taragonoje buvo likę tik 300 žmonių, daugiausia moterų ir vaikų, užsidariusių ka- tedroje. Dviems kunigams, Huyà ir Rocamora, neliko nieko kita, kaip tik eiti pas generolą Bertoletti ir mal- dauti, kad paliktą katedrą kaip prieglobstį ligoniams ir kitiems likusiesiems. Generolas sutiko; Taragona virto griuvėsiais, bet kunigų dėka išliko gražiausias miesto pastatas – katedra. Nesugriuvęs liko tik dar vienas na- mas, ant kurio fasado buvo vietinio šventojo paveiks- las (san Magín), bet aš nemėgstu pernelyg paslaptin- gų istorijų. Trumpai tariant, miestas statytas iš naujo,

ir taip sužinota, kad jis įkurtas ant akmens masyvo, po kuriuo yra ežeras, kad daugybė stovinčio vandens tyvūliuoja kažkur po kojomis, gyventojai gali nukentėti nuo karstinių reiškinių, o štai upė tekėti nenori. Išdžiūvusi jos vaga man pradeda simbolizuoti išnykusią gyvybę, o su ja ir dvasią. Šis gražus kraštas savo esme vis labiau primena dykumą – kūrybinę, emocinę, egzistencinę. Nebeišsakau balsu savo klausimo, kodėl Almai ir Rafaeliui pabluko gyvenimo spalvos šioje vietovėje – atsakymas ir taip sklando ore. Ne dažnai lietuviai aplanko savo Kryžių kalną, bet galų gale supratau: aura ten visai kitokia.

Su klimatu ir beveik nieko neveikimo dienotvarke (galima sakyti, man keliaujant dirba tik kojos ir akys) apsipratusi, pradedu išvykas į Barseloną. Tam pakanka smulkaus žemėlapio ir sumuštinių kuprinėje. Rafaelis dirba ten, tai kasdienis jo maršrutas, todėl nusprendžiu vykti kartu: dar tik vasaris, temsta anksti, nė vienas didmiestis nėra saugus, todėl visai pravartu kelionę pradėti nuo ankstauro ryto. Ir nė akimirkos nesigailiu. Barcelona man pasirodė šviesi, erdvi, o laikas joje bėgo greitai – regis, nieko ypatingo dar neaplankei, o diena jau vakarop. Gerai, kad dienų daug buvo. Įspūdžių labai daug, kaip ir sentimentų. Beprotiška, unikali ir geniali Antoni Gaudi architektūra, parkai, tiesūs kvartalai, tolumoje ant kalvos baltuojanti koplyčia, molas, šurmulyš Barcelonos universitete. Puikus pastatas su daugybe atviro tipo, būdingo šiltesniems kraštams, koridorių ir vidinių kiemelių tapo kažkuo (tačiau neaišku, kuo) panašiu į čigonų stovyklavietę ar kilnojamų namelių ant ratų aikštelę: visi fojė ir dalis koridorių apstatyti palapinėmis, nesuprantamais rakandais, maisto pakuotėmis, ir čia iš tiesų gyvena *studijuojantieji*, ypač atvykėliai iš kitų kraštų. Taip studentai protestuoja prieš *Bolonia* reformą ir mokslo branginimą, o profesorai sutinka (ar bent jau nesugeba priešintis). Prisiminimas išlieka stiprus ir ilgam – senųjų universiteto rūmų su marmuro kolonomis, gobelenais, gigantiško dydžio aliejaus drobėmis ir skautiškos buities, protesto šūkių koliažas.

Žvalgausi toliau. Ne pati geriausia diena, nes pučia kaprizingas vėjas, tačiau tai nieko tokio – ispanai eidami gatve sugeba dar ir rūkyti, vadinasi, ir manęs nenupuš. Apskritai rūkymas viešose vietose yra toks populiarus, kad visi draudimai sveikatinimo prasme nieko nereiškia – kas antra vaikišką vežimėlį stumianti ispanė rūko. Betgi toks tas judriųjų ispanų būdas – visur su savimi tampytis didelius ir mažus šunis, mažus ir paugusius vaikus ir visą laiką *rūkyti*. Avėti batus be kojinių *visais metų laikais*. Esant lietui, rūkui, prieblandai ar pūgai – važiuoti *be šviesų*. Ir traukiniai: universalus priežodis „tikslus kaip traukinys“ Ispanijoje negalioja. Kasdienis Rafaelio traukinys turėtų išvykti 7 val. 20 min., juo važiuoja daugybė žmonių (važiuoja, vėluoja ir

rizikuoja netekti darbo). Šiandien ir man pačiai teko išvykti, kaip tai atrodo: ankstus rytas, laukiamasis pilnas, garsiakalbis praneša – „traukinys vėluos 5 min.“, ir taip dar keletą kartų, iš viso – 40 min. Aš tik stebiu, truputį nuobodžiauju, – o „dirbančioji liaudis“ bruzda ir niurna, ypač situaciją kaitina stoties tarnautojų reakcija: „Atsiprašome, traukinys papuolė į kamštį“. „Traukinys – į kamštį?!“ – „Na taip, kažkas panašaus, kai važiuojate automobiliu, ir užsidega raudona“... O juk daugumos iš vėlavusiųjų darbdaviai nepatikės, jog čia traukinių kompanija, o ne tingėjimas kaltas. Kokios įvairios būna neteisybės! Ta proga traukinyje niekas nekalba, sėdi išraiškingai suraukę antakius.

Gražiausiu Barcelonos pastatu atminty lieka Švč. Širdies ir šv. Pauliaus ligoninės ansamblis (*Hospital de la Santa Creu i Sant Pau*), 1997 m. įtrauktas į UNESCO paveldo sąrašą: ne tik dėl *art nouveau* išbaigtumo, bet ir visiško pritaikymo sergančiųjų poreikiams. Tai architekto Lluís Domènecho i Montanero šedevras. Pirmąkart pamatęs ištaigingus rūmus, apsuptus greitosios pagalbos automobilių, tiesiog negali susivokti, kur pakliuvai, bet kadangi aplink labai gražu – dris-

Chakos katedros kolona, kurią jėidami paliečia visi piligrimai. 2009. Autorės nuotr.

ti eiti gilyn. Kitas šio architekto kūrinys, irgi įtrauktas į UNESCO sąrašą – Katalonų filharmonijos rūmai (*Palau de la Música Catalana*), apsuptas mažų gatvelių, didingas, tačiau įspraustas tarp kitų pastatų, ir jo nerasi, vaikštinėdamas žemyn nuleista galva. Nebent eini, dairais – ir *pamatai*. Taip pat ir turistų būrį, jie perdėm nesidairo, vien tik skrupulingai fotografuoja. Kelionę prisimins tik iš nuotraukų. Juo kadru bus daugiau – juo daugiau bus „pamatę“. Man toks šaudymas į objektus nepatinka, aš praleidžiu malonų pusvalandį šalia esančiame antikvariniame knygyne rinkdamasi atvirukus. Turi būti *šiek tiek prie humoro*, jei iš kelionės po Ispaniją parsiveži pluoštą atvirukų, kurių antroje pusėje užrašyta „Paris, 1934“, bet aš sau leidžiu.

Nenorom imi lyginti Barseloną su Taragona. Ši, nors pilna architektūrinio paveldo ir gamtos grožio, nepasižymi kultūros pulsą. Tai provincialus miestas, nedidelis, kompaktiškas. Auginamų vaikų miestas. Dairydami šen bei ten neatsistebiu: miegamasis rajonas su daugybe greta sustatytų daugiabučių kokčiai nuobodus, tačiau puikiai apgyventas – čia kiekvienas namas turi po kavinę, kirpyklą ir duoninę. Juokingas tas pirminių poreikių realizavimas dideliu mastu: ryte gyventojai perka šviežią duoną, popiet moterys gražinasi kirpykloje, o vakare visi išlenda į savo namo kavinę „pasizmonėti“. Atnaujinta *American dream* versija, bet kaip atskirti, kad šiandien – jau ne vakar diena, nes juk jos niekuo nesiskiria? Ir dar tokia panaši į poryt būsiančią... Vis dėlto labiausiai man rūpi *mano* dienos, o jos turi didžiulių kasdienių skirtumų, spalvų išpūdžių. Ir artėja savaitgalis – jeigu oras nesukvailios, penktadienio vakarą patrauksime link Pirėnų.

Iki Pirėnų papėdėje esančio Sabiñánigo – 5 val. kelionė automobiliu, ten aplankysime Rafaelio dėdę. Aragonas – turtingas regionas, žemė derlinga (kai šiandien viskas auginama taip mechanškai ir nenatūraliai – nesuprantu, ar tai dar turi kokią reikšmę), išvystytas ūkis. Pravažiuojame ne pro vieną gyvulių fermą, tvardausi, bet kartu beveik žiaukčioju. Ore tyrantis kvapas yra siaubingas, kažin... kiek laiko vietiniams reikia prie jo priprasti?

Pagaliam atvažiavę bučiuojamės ir sėdame vakarieniauti. Ispanijoje valgoma ilgai ir įvairaus maisto (labiau užkandžių). Nelengva apsiprasti, bet paskui suprantu: valgoma ne tiek daug, bet visko po truputį. Ir suvalgoma daug mažiau nei pas mus – nes niekas kokčiai neragina, nebruka. Pas dėdę Antonio ir Marisol man patinka – beveik visos buto sienos apstatytos lentynomis, jose – šeimininkų mėgstamas antikvarinis menas. Ir daugybė knygų. Svarstau, ar šie žmonės mėgsta senienas, ar tiesiog tausoja daiktus? Ir iš tiesų ši šeima paprasčiausiai brangina visa, ką turi, kas pereinavo iš kartos į kartą, patys restauruoja paveldėtus baldus.

Vytinta prancūziška (beveik pasienis!) antienos dešra pasisotinus, užverda diskusija apie ispaniškus vardus. Alma išsako objektyvia, tarpinę poziciją: nors ispanai nevengia pasišaipyti iš amerikietišku vardų, kurie trumpi ir bekilmiai, šuniui tiktų ne mažiau nei žmogui (Bartas, Tomis, Rikis), jų pačių vardai yra ne ką keistesni. Pavyzdžiui, María José yra moteriškas, o José María – jau vyriškas vardas. Pilnas Antonio žmonos vardas yra María de la Soledad (Vienišoji Marija), kasdienėje kalboje trumpinamas iki Marisol, kas reiškia „jūra ir saulė“. Tokius trumpinimus turi daugybė moteriškų vardų, prasidedančių María, dažniausiai jie kilę iš tikrinių vietovardžių su stebuklingais atsitikimais ar tiesiog bibliinių motyvų – María Jesus, María Pilar (Kolonos Marija), María Dolores (Skausmingoji Marija), María Asunción (Marija į Dangų paimtoji) ir taip be galo. Akims bėgiojant po senųjų knygų nugarėles, Antonio prisimena mano su knygomis susijusias studijas ir skuba bent ką nors parodyti iš to lobyno, taigi ištraukia *Diccionario geografico universal*, spausdintą 1815 m. Madride („Visų keturių pasaulio šalių visuotinis geografinis žodynas: tautų, imperijų, respublikų ir kitų valstybių, regionų, teritorijų, miestų, kaimų ir įžymių vietų, ežerų, upių, dykumų, kalnų, vulkanų, jūrų [...] pagal don Antonio Vegas, septintas ir pataisytas leidimas“). Randame ir Lietuvą, taip pat dar keletą vietų (regionų), apibūdinamų kaip „Lenkijos miestas Lietuvoje“ (*Ciudad de Polonia en Lituania*), tačiau nieko aiškiau suprasti nepavyksta, nes miestų geografinė padėtis apibrėžiama pagal upes. Apie Lietuvą skaitome:

LITUANIA (lot. *Lituania*) – didelė Europos šalis, šiandien Lenkijos sudėtyje kaip Didžioji Kunigaikštystė. Turi 130 lygų ilgio ir 100 pločio. Tai mielas ir vaisingas kraštas viskuo, išskyrus vyną, paplitusi medžioklė ir žvejyba jos upėse. Iš jų svarbiausios: Narevas, Dauguva, Nemunas, Pripetė ir Bugas. Vietiniai žmonės mėgsta daug pavalgyti ir juos lygina su tame pačiame krašte bei Rusijoje besiveisiančiu gyvūnu, vadinamu *Rossemutza* dėl jo rijiko ir netikėlio būdo. Kaimiečiai yra vargingesni negu Lenkijoje – nesilaiko sekmadienio nei šventinių poilsio dienų, ir kai jų paklausama, kodėl, atsako, jog sekmadienį irgi reikia valgyti, kaip ir kitomis dienomis. Po to, kai susijungė su Lenkija, tapo viena tauta. Yra 8 dalys [...].

Dar paspėliojame, kas galėtų būti tas ryjantis gyvūnas, bet dvišalė diskusija lieka be rezultatų, tad patraukiame į džiaz koncertą vietinėje kultūros namų salėje. Nieko gero nesitikiu, bet muzikantai stebina su kiekviena kompozicija, groja gyvai, užtikrintai ir *moderniškai* – būgnininkas, saksofonininkas ir violončelininkas, todėl pokštas apie *numirėlių išorėje* čia visai netinka („Kuo skiriasi karstas nuo violončelės?“).

Per dvi savaitgalio dienas apvažiuojame daugybę kalnų miestelių bei slaptingų vietovių – Aragonas paslaptin-gas iš esmės, apgaubtas rūko ir juosvo kalnų reljefo, at-sikartojančio architektūroje: tamsioji uoliena skaldoma ir naudojama stogams ir fasadams dengti. O kaminai visame regione apvalūs, aukšti, rantuoti, primenan-tys pilių bokštus, užsibaigia stogeliu. Kaminai krenta į akis, o vietiniai žmonės iš *tiesų* bijojo raganų, tikėjo, jog velniai įlenda į namus per kaminą, ir statydami juos bandė apsisaugoti. Inkvizicijos veikla čia buvo arši, o iš dar senesnių amžių likę nemažai olų ir grotų, taip pat kalnų viršūnių, kurių pavadinimai susiję su raganomis ir tarsi žymi jų susibūrimo vietas. Keistas ir regiono ženklas, primenantis Maltos kryžių apskritime, sim-bolizuojantis visų kelių, energijų ir ryškių lygiadienių susidūrimą šioje vietovėje. Gali būti, jog toks tikėjimas susijęs su miesteliu Chaka (*Jaca*) – šiuo metu garsiu nebent XI a. romaniška katedra ir nuolatiniu preten-davimu surengti žiemos olimpinės žaidynes. Tačiau Vi-duramžiais čia susikirsdavo du keliai, taigi keliautojų srautas užtikrindavo pragyvenimą smuklininkams, o kartu su jais į miestą suplaukdavo ir informacija, dėl kurios Chaka tapo strategine, maldininkų lankoma, už-kariautojus masinančia vieta (buvo Aragono karaliaus rezidencija iki 1097 m.). Daug kas prasidėjo nuo čia:

ir krikščionių bendruomenės, ir Ispanijos pilietinis ka-ras. Gamta tarsi skirta partizaninei kovai, o važinėjant automobiliu po specialiame žemėlapyje pažymėtus taš-kus aplankai ne viena, IX–XI a. datuojama, tarp upių paslėptą akmeninę bažnytėlę, neaišku, kieno kadaise prižiūrėtą bei lankomą – jų link neveda takai, aplink brūzgynai, kelią pastoja vanduo ir t. t. Kas ir kodėl – dar viena Pirėnų paslaptis. Dauguma turistų atvyksta slidinėti ir pasigrožėti kriokliais, kurių čia netrūksta. O gal aš klystu, gal esama ir tokių, kurie, visai kaip mes, aplanko senuosius kaimelius (vieni gyvenami, kiti ne, tačiau visi tikri, akmeniniai, autentiški) ir taikosi į pa-slaptinąsias bažnyčias.

Laikas labai spaudžia, skubame pamatyti Chakos ka-tedra, pilį ir keistai judrias gatves – žiemos sportas čia iš tiesų daro savo, tokių vardų firminių parduotuvių net ne kiekviename didmiestyje pamatysi. Įsmunkame į vieną užėigėlę ir užsisakome po *bulvę*, dėl kurios, kaip tikina Rafaelis, už 15 minučių (taigi 19 val. 30 min.) čia suplūs visas miestelis. Pašmaikštaujame, jog labai gerai, kad ispanai tokie nuspėjami, tai leidžia jiems už-bėgti už akių, tačiau savaitgaliui už akių jau neužbėg-si... Mes nelinkę liūdėti dėl to, kas maloniai prasidėjo ir maloniai pasibaigė – tiesiog atsiveikiname ir išva-žiuojame *žemyn*, atgal į pajūrį.

Viena iš senųjų bažnytelių. Neturėta stiklo, todėl langai užstumti marmuro plokštėmis, kurios šiek tiek praleidžia šviesą. 2009. Autorės nuotr.

Šiandien – priešpaskutinė kelionės diena ir paskutinė diena Barselonoje. Oras pagaliau atsigavo, atklydau į kavinę, kitoje gatvės pusėje stovi du Gaudi namai – Casa Batlló ir Casa Amatller. Geriu kavą su ledais ir *su-muojū*. Diena buvo pilna ne tik turinio, bet ir sėkmės – patekau į kelių bažnyčių vidų. Paprastai Ispanijoje jos būna užrakintos, apie vidurdienį ir/arba vakare vyksta mišios, po kurių prižiūrėtojos vėl skubiai kiša raktą į spyną. Juk bažnyčios – didelės traukos centras ne tik tikintiesiems, bet ir architektūros mėgėjams... O tokiems nuoširdžiai rekomenduoju aplankyti bent vieną Gaudi pastatą-muziejų. Aš pakilau į *La Pedrera* vidų, paskutiniuosius aukštus, tapusius temine ekspozicija, ir patyriau šoką: stenduose po stiklu išdėliota keletas kriauklių, džiovintų augalų, bičių korys, pitono griaučiai – „didžiojo architekto įkvėpimo šaltiniai“. Šiek tiek netikėta. Idant čia ką pamatytum, turi ne tik žiūrėti akimis, bet jausti ir mąstyti. Pradėjus nuo objektų, kurių sandarą Gaudi tyrinėjo ir pasiskolino, pereinama prie to rezultatų maketų ir video instaliacijų, kurių pateikimo forma man buvo dar gana netikėta, neįprasta.

Antrasis šokas ištiko suvokus, kad pastatas yra labai didelis, lankymui skirta labai maža erdvė, taigi visas likęs šedevro plotas yra... paprasčiausiai gyvenamas! „Vietinis ŠMC“ – *Museu d'Art Contemporani de Barcelona* – labiausiai mėgstamas valkatų, studentų ir netoliese gyvenančių vaikų, mat aplinkinėje erdvėje (jungiančioje du muziejus, Barselonos šiuolaikinio meno ir *Centre de Cultura Contemporània de Barcelona*) galima spardyti kamuolį, tysoti ir gerti alų, o bomžams – išsimiegoti, šiuolaikinis menas čia – visų prieglobstis. Užsuku šen, užsuku ten, ir iš festivalio *Ecèntric el cinema* ekrano į mane prabyla Jonas Mekas. Vos tvardaus nuo to, koks mažas pasaulis, bet kalba įdomiai, angliškai, apie avangardo srovės režisierę Marie Menken, pasirodo, išėivių iš Lietuvos dukrą.

Laikas baigėsi. Kovo 12-oji, vėl rytas. Pakeliui į oro uostą, pro langą – vien rūkas; keistas, svetimas. Matyt, iš dulkių. Kada nors grįšiu jo pasižiūrėti, taip pat ir žydinčių migdolų. Bei visko, apie ką būsimąjį kartą žinosiu jau daug daugiau. ❏

Vaizdas į Barseloną nuo Jūrų muziejaus pusės. 2009. Autorės nuotr.

„DIEVE, LAIMINK LIETUVĄ!“

Šv. Sosto apaštališkąjį nuncijų arkiv. Peterį Stephaną Zurbriggeną kalbina Julius Sasnauskas OFM

Jūsų Ekscelencija, paliekate Vilnių ir Lietuvą po 7 metų tarnystės. Ėjote čia apaštalinio nunciजाus pareigas ilgiau nei ankstesni nuncijai. Ar pats stengėtės prailginti savo kadencijos terminą, ar buvote toks geras nunciјus, kad Apaštalaų Sostui ir nereikėjo ieškoti kito kandidato?

Garbė Jėzui Kristui! Dėkoju už pakvietimą ir galimybę duoti interviu „Mažajai studijai“. Iš tiesų – tai gana ilgas laikas: Šventasis Tėvas mane paskyrė nunciјumi Baltijos šalims 2001 m. spalio 25 d. Taigi mano buvimo laikas čia priklausė ne nuo manęs, o nuo Šventojo Tėvo, todėl ir klausimas turėtų būti adresuotas ne man, o Vatikaniui: kodėl šitas vaikas išbuvo čia taip ilgai?..

Iš tikrųjų paprastai mes, kitaip nei kitos ambasados, neturime nustatyto tarnystės laiko – 3, 4 metai. Sakoma, kad nunciјus skiriamas 5 metams, bet tai gali būti ir trumpesnis, ir ilgesnis laikas. Mano kolega Varšuvoje išbuvo nunciјumi jau 20 metų.

Kunigai, keliame iš parapijos, dažnai būna nusiminę, nelaimingi, jie prisiriša prie vietos ir žmonių, o žmonės prisiriša prie jų. Gana skausminga procedūra tie kilnojimai. Ar Jums dabar irgi kyla panašūs jausmai? Ar turėjote čia ką pamilti ir prie ko prisirišti?

Taip, kiekvienas atsisveikinimas yra skausmingas. Prancūzai sako „išeiti visada reiškia šiek tiek mirti“. Ir per septynerius metus teko su daugeliu žmonių susipažinti, daugybę vietų aplankyti, daugelyje įvykių – ir svarbių kraštui, Lietuvai – dalyvauti. Tad yra kiek sunku palikti gerus bičiulius ir tarti jiems „iki pasimatymo“. Kita vertus, lieka tiek mielų prisiminimų, tiek gero, kad tai palengvina atsisveikinimą.

Jūs esate gimęs Šveicarijoje, mums menkai pažįstamoje šalyje. Papasakokite apie savo gimtuosius namus,

Pokalbis įvyko „Mažojoje studijoje“ 2009 m. balandžio 1 d., įrašas transliuotas balandžio 7 d. Iš vokiečių k. vertė Nerijus Šepetys.

apie savo šeimą, apie kelią į kunigystę. Ar Šveicarijos katalikai turi kokių bruožų, tradicijų, istorinių patirčių, kas juos išskirtų iš kitų katalikų? Na, žinoma, apie šveicarų gvardiečius mes visi esame girdėję...

Šveicarija irgi yra maža šalis, kaip ir Lietuva, todėl esama daugybės panašumų. Žinoma, mums neteko išgyventi šito baisaus karo pasekmių, trėmimų, okupacijų kaip Lietuvai. Ir suprantami kiti akivaizdūs skirtumai: Lietuvoje nesti kalnų kaip Šveicarijoje, Valyje, iš kurio esu kilęs. Kai aš „lipau“ į Juozapinę, tai nė nespėjau pastebėti, kaip pasiekiau „viršūnę“. Tačiau Lietuvoje esama nuostabių ežerų, miškų, turtinga kultūra, istoriniai miestai, draugiški ir ypač svetingi gyventojai.

Nors visų šalių tradicijos ir istorinės patirtys skiriasi, tačiau žmonės visur siekia laimės, tobulumo, džiaugsmo, visa ko išsipildymo. Ir šveicarai gali pasigirti ne tik savo gvardiečiais, bet ir šokoladu, sūriais, „laimingomis karvėmis“ Alpių pievose. Ir tai vėlgi tam tikros bendrybės: žemės ūkis mums irgi labai svarbus.

Valis – labai katalikiškas kantonas, kaip ir Lietuva, turtingas katalikiškų tradicijų, mano šeima – irgi katalikai, o iš katalikų šeimų juk būna pašaukimų į kunigystę, dvasinį luomą... Anksčiau, be abejo, būdavo daugiau pašaukimų, o šiandien Šveicarijoje, kaip ir Lietuvoje, pašaukimų mažėja.

Aš buvau laimingas, kad atvykau į šalį, kurios žmonės, tradicijos, istorija man nebuvo nepažįstamos, nes turėjau puikų mokytoją, kurį norėčiau čia su dėkingumu paminėti: tai profesorius prelatas Jonas Juraitis. Geras mūsų šeimos bičiulis, geras kunigas bei mano paties bičiulis, mane lydėjęs per gyvenimą. Ir kaip kolega, ir seminarijoje jis daug pasakojo apie savo tėvynę Lietuvą, apie jos kančias, ištikimybę, katalikų tikėjimo išsaugojimą sunkiais laikais. Tad kai popiežius mane paskyrė į Lietuvą, aš labai apsidžiaugiau, kad galėsiu pagaliau iš arčiau pažinti šitą šalį ir jos žmones. Gal paminėsiu, kad į Lietuvą buvau paskirtas baigiantis Šventojo Tėvo ganytojiškai kelionei Armėnijoje, ir kai aš kažko, – manau, kad tai buvo popiežiaus sekretorius, dabar kardinolas Gilic, – paklausiau, kodėl Lie-

tuva, Latvija ir Estija, man buvo atsakyta, kad Lietuva po Lenkijos yra brangiausia popiežiui šalis. Ir jau atvykęs į Lietuvą, Aušros Vartų koplyčioje galėjau tuo įsitikinti.

Arkivyskupo rangas reiškia, jog esate Bažnyčios ganytojas. Ar galima sakyti, kad nuncijus irgi yra ganytojas, nors dažniau jis laikomas diplomatu, Vatikano politikos atstovu? Kaip apibūdintumėte nuncijaus ir Apaštalinės nunciatūros vaidmenį?

Taip, tėve Juliau, tai labai geras klausimas. Nes labai paplitusi nuomonė, kad nuncijus yra diplomatas. Jis iš tiesų atlieka diplomatinę tarnybą Šventajam Sostui, tačiau visų pirma jis yra kunigas ir vyskupas. Todėl šią diplomatinę tarnybą aš suprantu ir kaip ganytojišką misiją. Popiežius Paulius VI yra tai labai aiškiai suformulavęs: nuncijaus misija yra dvejopa – *ad extra* (tai reiškia šaliai, vyriausybei, parlamentui, žmonėms, tai labiau diplomatiniai santykiai) ir, daug svarbesnė, *ad intra*, Bažnyčios viduje. Ir čia nuncijaus užduotis yra užmegzti ryšius, jei norite – būti tiltu tarp centro – Romos, ir vietinės Bažnyčios. Ir man tai atrodė labai graži pastoracinė misija: puoselėti ir stiprinti šiuos ryšius su broliais vyskupais, su kunigais, su vienuoliais, su pasauliečiais.

Taigi sakyčiau taip: nuncijus yra diplomatas, Lietuvoje kaip katalikiškoje šalyje nuncijus yra ir diplomatų korpuso dekanas, tad netgi tarp kolegų diplomatų jis gali veikti kaip ganytojas. Tačiau svarbiausia yra nuncijui kaip kunigui ir vyskupui atlikti pastoracinę misiją tiesiogiai, savo aplinkoje. Vyskupai, Vyskupų konferencija darbuojasi pagal subsidiarumo principą: visi turi vieni kitiems padėti, kad kiekvienas kuo geriau atliktų jam pavestą darbą. Ir man Lietuvoje buvo ypač lengva, nes visoje šalyje, tarp gyventojų taip juntamas geranoriškumas, pagalba, simpatijos Šventajam Tėvui. Todėl ganytojišką misiją vykdyti buvo vienas džiaugsmas. Tuoju išskyla atmintyje apsilankymai Šiluvoje, Žemaičių Kalvarijoje, Kryžių kalne, Krekenavoje, Pivašiūnuose, žinoma, ir Aušros Vartuose, – kur nuncijaus buvimas yra kartu ir Šventojo Tėvo atstovavimas.

Simpatijas Bažnyčiai Lietuvoje Jūs netgi padidinote. Leiskite pasakyti Jums komplimentą: Lietuvoje buvte matomas nuncijus. Jūsų pirmtakus dažniausiai sutikdavome tik labai oficialioje aplinkoje, o Jūs lankydavote įvairias parapijas, dalyvaudavote atlaiduose ir šventėse. Kartais net padarydavote staigmeną ir atvykdavote nieko neperspėjęs, kaip geras bičiulis. Vyskupas ir klebonas dėl to turbūt išpildavo šaltas prakaitas. Ar Jūs visada stengiatės būti toks paprastas ir neoficialus? O gal norėjote duoti mūsų dvasininkijai tam tikrą pamoką?

Taip, tėve Julijau (*juokiasi*)... Paprastai aš būnu pakviestas ir atvykstu kaip oficialus asmuo. Ir tikiuosi, kad ne per dažniausiai atvykdavau nepranešęs... Bet manau, kad tarp gerų draugų, tarp žmonių, kurie tau mieli ir kuriuos myli, kartais galima užsukti pasilabinti ir iš anksto nepranešus. Ypač kai esi pakeliui... Man taip nutikdavo ir anksčiau, kai dirbau Afrikoje,

Peter Stephan Zurbriggen

ir žmonės sakydavo: „Na, gerai, bet kitą kartą praneškite, kad galėtume Jus priimti kaip pridera“. Bet juk ir Jėzus siųsdamas apaštalus sakė: įeidami į namus, pasveikinkite juos palinkėdami ramybės, o jei ten nebus ramybės, tesugrįžta ji jums. Jis juk nesakė: išsiųskite telegramą, praneškite apie atvykimą ir tada galbūt galėsite apsilankyti (*juokiasi*). Taigi jis buvo spontaniškas...

Aš manau, kad tai yra labai gražu, kai žmonės nori, kad apsilankymas atskleistų viską, kas geriausia. Ir galbūt kirba mintis: taip, nuncijus, bet juk tai sudėtinga, juk tiek visko daug reikia... Ir tada aš sakau: meskime formalumus į šalį, tai paprastas aplankymas su pasisveikinimu „Garbė Jėzui Kristui“, ir nieko daugiau.

Taip, turiu pripažinti: lietuviai yra labai svetingi. Ir džiaugiasi, kai juos kas aplanko. Prisimenu, kaip Lietuvos užsienio reikalų ministerija surengė diplomatinio korpuso išvyką į Dzūkiją. Ir štai stovi prie tvoros sena moteriškė, kuri mane pasveikina: „Jūs esate nuncijus!“ Ir kiti diplomatai buvo labai nustebę: „Ooo, netgi Dzūkijoje žino nuncijų...“ (*juokiasi*). Ir šitas netarpiškas pokalbis, draugiškas priėmimas jiems paliko įspūdį.

Aš nenorėjau čia niekam duoti jokių pamokų, o tik pasakyti, kad esame vieni kitiems, dėl kitų. Tas pats būdavo ir kai kviesdavau į nunciatūrą: svarbiausia paskambinti, kad būčiau vietoje, nes aptarnaudamas tris šalis dažnai keliaudavau. Bet jei jau esu vietoje, tai prašom, ateiškite be jokių formalumų, be ceremonijų, nes esame draugai.

Mes, Lietuvos katalikai, mėgstame pagalvoti ir garsiai pasakyti, jog esame senų, „nesugadintų“ katalikiškų tradicijų ir tvirto, kančiose užgrūdinto tikėjimo kraštas. Kaip Jums atrodo tokie tvirtinimai? Ką iš tiesų gražaus ir tikro pastebėjote mumyse gyvendamas čia?

Taip, Lietuva dažnai pristatoma kaip katalikiška šalis. Bet visuomet, kai čia kas apsilanko iš Šveicarijos, Vokietijos, Austrijos, aš pabrėžiu, kad tai multikonfesinė, daugiakultūre šalis. Aš visuomet sakau, kad prieš mums, katalikams, ateinant, čia jau veikė mūsų broliai stačiatikiai. Vis veždavau savo svečius į Keturiasdešimt Totorių kaimą parodyti mečetės, po to važiuodavom į Trakus pavalgyti karaimiškų kibinų ir išgerti skanaus alaus. Ir visuomet paminėdavau, kad Vilnius buvo Lietuvos Jeruzalė, kur mūsų vyresnieji broliai žydai buvo sukūrę iškilų kultūrą. Per visą tarnystės laiką palaikiau itin gerus santykius su Evangelikų liuteronų vyskupu, kunigais, Evangelikų reformatų Bažnyčia. Visada sakau, kad Lietuva, būdama katalikiškas kraštas, yra labai atvira, labai tolerantiška. Ir tai, ko mes, ko aš galiu pasimokyti, yra tai, ką Lietuva iškentejo ir kokią kainą už tai sumokėjo, kad išliktų katalikiška, išsaugotų tikėjimą. Juk visos šitos kančios, deportacijos ir gulagai, inteligentijos netektys ir praradimai, – apie visa tai besimokydami mes mažai tepatyrėme. Tik pasirodžius Aleksandro Solženicyno „Gulago archipelagui“ tai tapo kažkiek žinoma. Ir man čia besilankant įvairiose aplinkinėse bažnyčiose vis sukirbėdavo širdyje, pamačius paminklo lentos užrašą, kad visa šeima buvo ištremta į Vorkutą ir ten žuvo ar mirė. Todėl labai svarbus dalykas toji tikėjimo stiprybė ir ištikimybė. Susitinkant tokius žmones kaip Nijolė Sadūnaitė, Birutė Briliūtė, Vytautas Landsbergis, – visi tie, kurie priešinosi, idant išlaikytų tikėjimą, ištikimybę popiežiui ir Bažnyčiai, – tai yra istorijos tarpsnis, kurio neįmanoma pervertinti. Išties tokia daugybė įdomių žmonių, kuriuos teko pažinti: tėvas Stanislovas, monsinjoras

Alfonsas Svarinskas, arkivyskupas Sigitas Tamkevičius, – jie liudija tokį tikėjimą, kokio mes Vakaruose nebeturime išsaugoję, todėl teisinga yra sakyti: štai tikėjimo liudytojai!

Ir čia man vis prisimena vienas vokiškas posakis: ką esi gavęs iš savo tėvų, saugok taip, kad perduotum. Ir visa ši tikėjimo stiprybė ir ištikimybė, ateinanti iš praeities, žinoma, jau yra tam tikras paveldas, kraitis, tačiau dabartinė karta tai turi naujai įsisavinti, idant išsaugotų. Ir tai yra toks pavojus, kurį aš pastebiu: pernelyg daug žvelgiama į praeitį, užuot labiau permaščius, ką aš privalau daryti dabar, kad šį tikėjimą išsaugčiau ir perduočiau kitai kartai.

Tai ir yra uždavinys, laikantis Vatikano II Susirinkimo dvasios: mes, vyskupai, kunigai, tikintieji turime savęs paklausti, kaip mes šitą paveldą, kraitį perimsime, išsaugosime ir perduosime toliau. Ir dar, atsakant į klausimą, kas man paliko įspūdį: tai *paprastų žmonių* ištikimybė tikėjimui. Tai, ką galima pavadinti „širdies teologija“. Visuomet sakau seminaristams, kunigams: puoselėkite, įvertinkite šių paprastų žmonių tikėjimą. Kaip ir Paulius yra pasakęs: mes esame jūsų džiaugsmo tarnai... Čia galima išvardyti daugybę nuostabių pavyzdžių: antai Agluonoje rugpjūčio 15 d., kai rengiama Švč. Sakramento procesija, – ir aš porą kartų esu dalyvavęs ir vis širdimi išgyvenau, – kaip mūsų paprasta, gera tikinčioji liaudis suvokia tikrovę, tai, kas iš tiesų tikra. Abu kartus procesijoje dalyvavo ir Latvijos prezidentas, ir žmonės tuo džiaugėsi, o per Švč. Sakramento adoraciją visi žmonės suklaupia ir tai man daro didžiulį įspūdį: ir jaunas, ir senas atpažįsta – tai gyvasis Viešpats, kuris yra čia ir dabar tarp mūsų. Net sekuliarizuotame pasaulyje, kur visi užsiima ir rūpinasi visai kitais dalykais, dar esama žmonių, kurie turi drąsos išpažinti savo tikėjimą ir atsiklausti: taip, tai mūsų Viešpats ir Dievas. Tai kiek panašu į apaštalo Tomo išpažinimą, kuris abejoja ir nėra tikras, kaip ir mes, tačiau atėjus metui ištaria: *mano Viešpats ir mano Dievas!* Tai yra nuostabus dalykas, pas mus Vakaruose paprastai tuojau fotografuoja, filmuoja: o, kaip įdomu, kokia egzotika šitos procesijos! Tačiau čia, šituose kraštuose vis gali patirti: taip, dar žmonės žino, kas tai yra ir ką tai reiškia. Tai ne religinis folkloras turistams pritraukti, o tikėjimo išpažinimas.

Kryžių kalnas, dėl tikėjimo patirtų kančių atminimas, pasipriešinimo patirtys. Sakoma, jog tai Lietuvos Bažnyčios turtas. Ar mes tikrai jį mokame suvokti ir įprasminti?

Kryžių kalnas yra tikrai stulbinanti vieta. Tai kartu vieta, kuri šį tą pasako apie Lietuvą ir lietuvius. Vieną kartą, jau labai vėlyvą valandą apsilankėme ten su mano broliu ir broliene. Ir tada man vėl iškilo galvoje

tas iššūkis: ar mes galime tą liudijimą, kurį mums teikia Kryžių kalnas, suprasti ir išsaugoti ateičiai, ar mes jį paliekame kaip paminklą, vietą, kuri pritraukia turistus kaip originali autentika? Todėl mane labai džiugina, kad ten yra pranciškonai, iš jų aš girdėjau, kad žmonės ateina atlikti išpažinties, į Mišias, religiniams pokalbiams. Tad labai linkėčiau, kad piligriminė sielovada būtų labiau puoselėjama: Jono Pauliaus II piligriminis kelias, žymiosios Dievo Motinos piligriminės vietos turi būti labiau orientuojama į maldininkus, siekiant įvesdinti juos į tikėjimo paslaptis, kad tai neliktų vien turistinė atrakcija. Mes matėme, kokią reikšmę tai turėjo praėjusiais jubiliejiniais metais Šiluvoje. Ir man labai patiko, kad Kauno arkivyskupijoje įvyko vyskupijos sinodas, užbaigęs šią šventę. Mes matėme, kiek tūkstančių žmonių buvo atvykę į Šiluvą. Tai reiškia: turime eiti pas žmones, juos pasitikti, o ne tik laukti klebonijoje, teikti sakramentus, pašventinti kapus, – *eikite į visą pasaulį!* Ypač tai pasakytina apie jaunas šeimas. Ir čia galiu pagirti pranciškonus, Bernardinų bažnyčią; tikrai stengiamasi atsigręžti į žmones, įtraukti juos į liturgiją, į bendruomenės malda. Tai buvo vienas Vatikano II Susirinkimo postulatų: aktyvus pasauliečių dalyvavimas, jų įtraukimas į liturgiją. Žinoma, jau labai daug šioje srityje nuveikta, bet galima pasiekti dar daugiau.

Kaip vertinate Lietuvos Bažnyčios ateitį? Kas, Jūsų nuomone, labiausiai paveiks čia religinio gyvenimo procesus? Ar turime grauztis, kad mažėja dvasinių pašaukimų, kad silpsta kaimo parapijos? O gal tai natūralu, neišvengiama, nebesulaikoma? Ko mums trūksta, kad galėtume drąsiai ir viltinai pasitikti rydiena? Ko išvykdamas linkėtumėte Lietuvos dvasininkams ir pasauliečiams?

Mano septynerių metų patirtis byloja, kad Lietuva yra Europos dalis, Visuotinės Bažnyčios dalis. Daugybė problemų, kurios pas mus jau kurį laiką yra, išskyla pamažu ir čia. Galbūt toji ypatinga istorinė persekiojimų ir priespaudos patirtis sąlygojo ir specifinį tikėjimo raiškos stilių. Man regis, kad buvo įprasta [Bažnyčią] suvokti kaip tam tikrą apsaugą nuo įvairių išorinių įtakų. Su tuo galbūt buvo susijęs savitas žmonių pasitenkinimas savimi, kaip aš dažnai girdėdavau: ak, šita bloga įtaka iš pagedusių Vakarų skverbiasi į Lietuvą, kuri yra autentiškai katalikiška, tyra, ir štai ji dabar užplūstama visų šių blogybių cunamio! Žinoma, čia esama tiesos: tam tikra Vakarų įtaka, ne gyvenimo, o mirties kultūra, skverbiasi į Lietuvą ir joje veikia. Nenoriu niekam užminti ant nuospaudos, bet mes visi labai džiaugėmės, kai Lietuva tapo ES nare, buvo priimta į NATO gynybinį aljansą. Tai buvo didžiuliai laimėjimai. Bet kartu tokios mažos šalys kaip Lietuva

turi saugoti savo paveldą, ginti savo kultūrą. Nes tai yra tikrasis turtas, tautos stiprybės šaltinis. Ir štai dabar matome daugybę dalykų, kurie suvokiami ar pateikiami kaip bemaž „primesti“ Briuselio, – abortai ir pan. dideli pasiekimai, turintys būti įdiegti ir Lietuvoje, nes neva mes, kaip europiečiai, turime „išlaikyti lygį“.

Žinoma, tai sudėtingi procesai ir jų negalima supaprastinti, tačiau pabrėžčiau, kad Lietuva turi teisę ginti savo religinę, kultūrinę tapatybę. Ir manau, kad Lietuvos evangelizacijos tūkstantmetis, kurį paskelbė Lietuvos vyskupai, yra tinkamas akcentas šiam metui, padėsiantis geriau išsąmoninti vertybes, įgalinusias ir galinčias ateityje sąlygoti Lietuvos didybę. Be abejo, lieka ir svarbių rūpesčių: matome, kaip nuolat mažėja seminaristų skaičius, kaip ir Vakaruose, kur jau vis prisireikia apjungti kelias parapijas. Ir tai yra skausminga patirtis žmonėms. Bet tai galbūt mus spiria ieškoti naujų sielovados metodų. Antai neseniai patyriau, kad Latvijoje yra susibūrusi jaunuolių grupė, kuri sekmadienį su nedideliais autobusais surenka kelių kaimo bendruomenių žmones, nugabena juos į parapiinės bažnyčios mišias ir vėl parveža namo. Ir klebonas sako, kad iki tol neįvykdavo sekmadienio mišios, o dabar susirenka 60–80 žmonių. Panašiai ir Vilniuje gegužės pradžioje vyksiantis grandiozinis Taize susitikimas, manau, galėtų tapti akstinu jaunimui pažadinti, jo sąmoningumui augti. Nes Jėzus visuomet šaukia. Ir jis visuomet yra pasirengęs mus pašaukti sekti pasukui jį. Todėl linkiu kunigams ir pasauliečiams nepulti į neviltį, o išsąmoninti, kad nebėra taip, kaip buvo anksčiau. Tai yra didžiulė atsakomybė tų, kurie dėsto seminarijose, – parengti būsimus kunigus sielovadai. Manau, kad popiežiaus Jono Pauliaus II apaštališkajame laiške *Tertio millenio adveniente* nubrėžtos sielovadinės veiklos gairės Lietuvoje jau pradėtos įgyvendinti, ir ateityje tai reikia plėtoti. Apibendrinant pasakyčiau, kad turime rūpesčių, bet pasitikime Viešpačiu, kuris yra mums pažadėjęs, kad mūsų neapleis, kad pasiliks su mumis mūsų kelyje.

Pridursiu dar vieną epizodą. Šių metų kovo 19 dieną šventėme lietuviškosios ir lenkiškosios dvasininkijos patriarcho, prelado Józefo Obremskio 103-ąjį gimtadienį. Norėčiau pasidalyti tuo, ką jis pasakė, – beje, labai gyvai, įsijautęs: žodis *Priester*, *Pastor* kyla iš *pater*, todėl kiekvienas kunigas turi būti (kaip) tėvas. Tačiau aš pagalvojau, kad lietuviškai *Priester* sakome „kunigas“, taigi *König* – karalius. Tačiau Obremskis pridūrė, kad žodyje *pater* glūdi ir kita prasmė – „patriotizmo“, meilės tėvynėi. Ir aš galvoju, kad būti tėvu kunigui yra nuostabiausia misija, tai iš tikrųjų apima ir patriotizmą: savo kraštą, savo žmones mylėti ir norėti jiems (pa)tarnauti. Jei mes sugebėtume šitai įgyvendinti, tai aš jau tikrai nebebijočiau dėl Bažnyčios ateities. Ir nepamirškime, kad Jėzus visada kalbėjo apie *mažą kaimenę*...

Netrukus atsiveikinsite su Lietuva. Ar jau žinote, kur bus kita Jūsų tarnystės vieta? Ar turite didelių sumanymų ir svajonių? Galbūt asmeniškai pažįstate nuncijų, kuris užims Jūsų postą Vilniuje?

Šių metų sausio 14 d. popiežius Benediktas XVI mane paskyrė apaštališkuoju nuncijumi Austrijai. Tai reiškia, kad galiu sakyti „iki pasimatymo“, nes juk galbūt dar pasimatysime. Džiaugiuosi, kad šitas pokalbis vyksta būtent šiandien, tuojau po susitikimo su diplomatinio korpuso nariais, kuriems kaip jų dekanas taip pat pasakiau prancūziškai *au revoir*, – pakviesdamas juos į Vieną ar kur kitur, nes pasaulis yra apvalus ir mažas.

Apie planus ir svajones... Aš vykstu tarnauti. Tai bus mano misija – tarnauti Bažnyčiai dabar Austrijoje. Kaip nuncijus – taip pat atstovauti Šventojo Tėvo charizmai, mokymui. Ir kartu su vyskupais, kunigais, vienuoliais, pasauliečiais būti Bažnyčia. Visur, kur keliauju, prisimenu savo vyskupiškąjį moto: Šventasis Kryžius, būk mano šviesa, – mano veiklą nušviečiančia šviesa. Ir todėl man toks brangus buvo Kryžių kalnas – kaip vieta, iš kurios mėginau semtis jėgos, stiprybės veiklai Lietuvoje, Latvijoje. Juk esama galios vietų. Ir būdamas titulinis *Glastonia* vyskupas Anglijoje (Kenterberyje) vis prisimenu, kad tai ypatingos „galios vieta“. Tai ypatinga vieta, nes pasak legendos, Juozapas iš Arimatėjos pastatydino ten pirmą bažnyčią. Ir tokios vietos, tokie žodžiai suteikia mums jėgų geriau atlikti mūsų misiją.

Klausėte apie mano įpėdinį čia. Monsinjoras Luigi Bonazzi yra kiek jaunesnis už mane, 61-erių, iki šiol buvo apaštališkasis nuncijus Kuboje. Dar prieš tai – Haiityje, taigi atsineša į Lietuvą naujos patirties, galbūt karibiškojo gyvenimo džiaugsmo, truputį saulės, kuri čia tikrai reikalinga...

Klausiau, ar Jūs prisirišote prie mūsų. Dabar turiu pasakyti, jog mes per tuos metus tikrai prisirišome prie Jūsų, nes buvote geras ganytojas, nuoširdus, draugiškas, pastebintis ir mylintis žmones. Na, ir turintis pui-

kų humoro jausmą. Gal galima būtų pasvajoti, kad po kelerių metų sugrįšite pas mus? Gal verti prašyti Šventąjį Tėvą tokios malonės?

Ačiū už komplimentą, tai visada abipusiška. Man labai patiko žmonės čia, ir jei kartais būdavo kokios kritikos, tai ne dėl pamėgimo kritikuoti, o idant būtų geriau, pataisyta. Ir manau, kad tam tikrai padeda šiek tiek humoro, juk žmonės, kurie neturi humoro jausmo, prastai virškina (*juokiasi*)... Šie daugiau nei septyneri metai buvo teigiamos patirties laikas ir, žinoma, tikiuosi kada nors trumpam sugrįžti, aplankyti draugus. Bet juk žinote, tėve Juliau, Bažnyčioje dominuoja teritorinis principas: vienoje parapijoje – vienas klebonas, vienoje vyskupijoje – vienas vyskupas, vienoje šalyje – vienas nuncijus. Du nuncijai jau būtų problema, nebent vienas yra pensijoje, laisvas nuo pareigų, – tada lengviau. Bet žmonės, žinia, visada gali klausti Šventojo Tėvo, ar gali būti vėl tas pats nuncijus?..

Dėkodamas Dievui už laiką Lietuvoje, už teigiamas patirtis, ypač kaip nuncijus, Šventojo Tėvo atstovas turiu darsyk pasidžiaugti paprastų žmonių teigiamu nusistatymu, geranoriškumu popiežiaus atžvilgiu. Prie to, aišku, prisidėjo ir istorinis popiežiaus apsilankymas 1993 m., be abejo, tapęs reikšmingu Lietuvos istorijos įvykiu. Šventasis Tėvas tada viešai padėkojo Lietuvai už jos istorinį tikėjimo liudijimą, ir aš linkiu Bažnyčiai čia, jos gyventojams, politikams, visiems, kurie neša atsakomybės našta, Dievo palaimos. Žmogus yra svarbiausia, tad ir Bažnyčia, ir valstybė turi daryti viską, kad pagelbėtų jam pasiekti savo tikslą. Šitais sunkiais laikais, žinoma, svarbūs ir medžiaginiai dalykai, tačiau linkėčiau, kad per juos peržengę galėtume kur kas romiau žvelgti į ateitį. Linkiu, kad ir Luigi Bonazzi būtų sutiktas su tokiu palankumu ir šiluma, kaip ir aš buvau sutiktas. Ir jau visai pabaigai, – širdinga padėka ir palinkėjimas tėvui Juliu, katalikų radijui „Mažajai studijai“, moderniomis komunikacijos priemonėmis šiais šv. Pauliaus metais kuo paveikiau skleisti Evangeliją. Garbė Jėzui Kristui! Dieve, laimink Lietuvą! ❧

Lietuvos tūkstantmečio žinia

TOMAS DAUGIRDAS

Ilgą laiką visi manėme, kad Lietuva yra viena krikščioniškiausių Europos, gal net pasaulio, valstybių. Galvojome, kad esame kraštas, kuriame politinius ir visuomeninius veiksmus diktuoja kategorija įvairių lyčių ir sluoksnių žmonių, liaudiškai vadinamų davatkomis. Tačiau neseniai paskelbti tarptautiniai tyrimo rezultatai tiesiog atėmė žadą: Lietuva yra viena sekuliariausių pasaulio šalių. Didžiąją dalį Lietuvos gyventojų religinis gyvenimas nėra kasdienybė, tikėjimas nėra dalykas, kurį jie siektų liudyti savo gyvenimu.

Tyrimas išblaišina nuo viešumoje tvyrančių iliuzijų. Turime pripažinti, kad krikščionišką moralę ginančių įstatymų ar nuostatų priėmimas yra veikiau išimtis nei taisyklė, kad Lietuvos bažnyčios nelūžta nuo į jas besiveržiančių tikinčiųjų, viešai išreikšti tikinčiojo poziciją konkrečiais klausimais laikoma blogo skonio ar net nekorektišku gestu. Lietuvoje katalikybė ar krikščionybė apskritai toli gražu nėra įsitvirtinusi kaip viešojo gyvenimo klodas.

Tenka klausti, kurią epochą galima laikyti krikščionybės klestėjimo Lietuvoje metais? Ką žin ar verta gręžtis labai toli į Renesansą? Šv. Kazimiero ir kitos istorijos atskleidžia, kad dvaro ir miestiečių aplinka anaipol nebuvo išimtina pamaldy. Vien specialistai galėtų pasakyti, kaip buvo iš tikrųjų ir kiek anapus religinių ritualų būta maldingumo. Tačiau jei kalbame apie pasakojimus ir įvaizdžius, kuriais mes aplėpdome aną epochą, tai Barbaros Radvilaitės ir karaliaus visai nešventa istorija yra daug labiau paplitusi ir tapusi legenda nei karaliai Kazimiero.

Kita epocha, kurią siejame su ypa-

tingu dėmesiu krikščionybei ar veikiau katalikybei, yra prieškario Lietuva. Katalikybės vaidmuo buvo įtvirtintas politiškai. Tikėjimas neabejotinai atlaikęs didelį vaidmenį žmonių gyvenime, priešingu atveju jis būtų neatlaikęs sovietmečio ir visai sunykęs. Tačiau Nepriklausomybės laikai ir ypač sovietmetis sustiprino būtent politinį katalikybės ar krikščionybės apskritai įvaizdį. Sovietinė propaganda įvairiomis krikščioniškomis temomis manipuliavo siekdama politinių tikslų. Popiežių ir visą Katalikų Bažnyčią traktavo kaip politinį lyderį ir politinę organizaciją. Prieškario Lietuva turėjo ir kitą privalumą: iškilusi ant romantinės gražios praeities vizijos, ji įgalino romantizuoti katalikybę ir jos simbolius. Prieškario Lietuvoje organiškai bendrame romantiniame vazdinyje siejosi tautinės spalvos, verpstės, tautos praeitis ir Kristaus kentėjimas.

Šiandien skaitant religinės tematikos publikacijas dienraščiuose, regint viešus krikščioniškų švenčių ritualus, nesunkiai pastebėsime, kad aktyviai tikėjimą skelbiančio krikščionio įvaizdis svyruoja tarp keistuolio ir politinės (ar nevyriausybinės) organizacijos nario. Aktyviai išreiškiamą paprasto žmogaus pamaldumą plačioji visuomenė neišvengiamai priimtų kaip keistenybę. Jei kas nors pusdienį klūpėtų prie Vilniaus Katedros durų, turbūt su retomis išimtimis būtų palaikytas bepročiu. Juo labiau jei jis savo buvimu trukdytų vietiniams ir užsienio turistams įeiti ir apžiūrėjus išeiti iš bažnyčios. Bus toleruojamas

kiekvienas, kuris krikščionybe domėsis, ją apžiūrinės, bet visuomenė sunkiai gali priimti tokį, kuris viešai deklaruotų tikėjimą.

Panašių keblumų Lietuvoje, atsižvelgiant į vyraujančias tendencijas, patirtų žmogus, pajutęs neatspiriamą būtinybę leisti į dvasines paieškas. Savo bendramoksliams jis sunkiai galėtų paaiškinti, kodėl jam nerūpi planuoti savo karjerą, sėkmingai mokytis ar studijuoti. Nuo bendro nesupratimo jį galbūt išgelbėtų deklaratyvus ketinimas tapti dvasininku, tačiau tai visuomenę nuo jo galutinai atribotų. Be to, ar galima krikščioniška vadinti visuomenę, kur dvasinio kelio paieška siejama vien su dvasininko gyvenimu ir nelabai suprantama, kaip tuo galėtų užsiimti eiliniai žmonės.

Vienas Viduramžių krikščioniškumo paplitimo Europoje tyrinėtojas yra atkreipęs dėmesį, kad Europa XI a. anaipol nebuvo ištisai krikščioniška. Krikščionybė skleidėsi salose, kurios buvo karalių dvarai ir vienuolynai. Paprasta liaudis buvusi nekrikščioniška ar net pagoniška, lankėsi bažnyčiose, nes tokia buvusi bendra tvarka. Tačiau tokioje situacijoje esą sunku kalbėti apie kiekvieno tikėjimą ir maldingumą. Viskas pasikeitė Reformacijos laikais, kai imta vertinti asmeninį žmogaus santykį su Dievu.

Moksliniai tyrimai neabejotinai labai vertingi, tačiau kiekviena išvada priklauso nuo atskaitos taško. Jei visuomenės krikščioniškumo būklę vertinsime pagal tai, ar krikščionybę remia politikai ir kultūrinis elitas, ar masės palaiko religi-

nus ritualus ir laikosi krikščionybės reikalavimų savo gyvenime, gausime vieną rezultatą. Jei tvirtinsime, kad tikraisiais krikščionimis tegali vadintis ieškantieji asmeninio santykio su Dievu, tai visuomenės krikščioniškumo svoris bus visai kitas.

Tačiau net ir lygindami su Viduramžiais nesunkiai pastebėsime, kad dabartinė Lietuvos visuomenė neturi krikščioniškojo elito, o visuomenės individai nėra ištraukę į sąmoningą, asmeniškai svarbų tikėjimo gyvenimą. Tikintiems politikams nelieka nieko kita kaip sudaryti politines frakcijas, idant apibrėžtų savo pozicijas. Lietuvoje nėra nė vieno valstybinio universiteto, kurio lyderiai deklaruotų aiškų krikščionišką angažuotumą. Tiesa, kai kurių universitetų tarybose esama dvasininkų, tačiau tai yra veikiau pagarbos dvasiniam autoritetui, o ne universiteto orientavimosi išraiška. Pagarba dvasininkams egzistuoja daugelyje visuomenių, reiškiasi labiau kaip santykis su politškai svarbia valdžia, o ne atitinkamos asmeninės pasaulėžiūros ir vertybių deklaravimu.

Krikščioniški simboliai ir ženklai Lietuvoje taip pat nustumti į visuomenės gyvenimo periferiją. Jokioje valstybinėje institucijoje, Mokesčių inspekcijoje ar policijos komisariate nepamatysime ant sienos kabančio kryžiaus, net jei jis būtų stilizuotas ir nekrentantis į akis. Turbūt būtų visuotinis skandalas, jei kryžius būtų pastebėtas kurioje nors valstybinės mokyklos mokomojoje klasėje ar net direktoriaus kabinete. Viešosios ir visuomeniškai svarbios erdvės yra „išvalytos“ nuo religinių simbolių. Labai nustebčiau, Lietuvos viešbučio kambaryje aptikęs Bibliją. Tačiau nenustebčiau, jei ant sienos kabėtų paveikslas su horoskopo ženklais.

Tokioje visuomenėje ir valstybėje niekaip negalima kalbėti apie asmeninio religinio kelio ieškančių žmonių sąjūdžius. Negalima kalbėti net apie vadinamąsias krikščioniškas salas netikinčioje visuomenėje. Vienintelė forma, kuria krikščionybė yra vi-

siškai toleruojama – kaip praeities reliktas ar ženklas. Krikščionybė, drauge katalikybė ir kitos konfesijos tikrai yra svarbios Lietuvos visuomeniškai kaip kultūrinis paveldas. Panašiai yra svarbūs karaimai, paparčio žiedo ieškojimas ar prieš kelis šimtus metų statyti pastatai. Lietuvoje labai gerbiama praeitis, protėviai, tad ir krikščionybė šitaip naudojasi šansu išlikti. Jei įvyks taip, kad lietuviai taps besąlygiškais progresistais, žvelgiančiais vien į priekį, kuriančiais savo ateities gyvenimo planus ir juos įgyvendinančiais, tai yra jei lietuviai taps idealiai šiuolaikiškais žmonėmis, tai krikščionybė praras lietuviškoje visuomenėje paskutinę prieglaudą.

Tačiau lietuviai yra pesimistai, labiau susidomėję savimi nei pasauliu, o tai skatina susilaikyti ir iki galo neatsisakyti pragmatiškai ir psichologiškai nepasiteisinančių dalykų. Nors dauguma lietuvių yra krikščionys, jie krikščionybės nepriima kaip gyvenimo kelrodžio ir drauge su visu šiuolaikiniu pasauliu leidžiasi į savęs paieškas.

Šiuolaikinio žmogaus pagrindinis tikslas yra atrasti savo tapatybę, suvokti, kas jis yra iš tiesų. Oskaro Koršunovo Hamleto interpretacija tiksliai atspindi šį nepasotinamą žmogaus troškimą, logiškai vedantį į aplinkinių ir savęs „dekonstravimą“. Spektaklio pradžioje ir vėliau žiūrėdami į veidrodį dramos veikėjai klausia: „Kas Tu esi?“ Šiandien žmogus savo gyvenimo paieškas pradeda konstatuodamas, kad negali žinoti, kas jis yra, kad jame esama dalies, kuri nėra kontroliuojama ir galiausiai tampa monstriška, sukelianti baisių dramų ir nelaimių. Prieš keletą metų filosofas Nerijus Milerius, lygindamas klasikinius ir dabartinius siaubo filmus, nurodė, kad anksčiau baisių šaltinis būdavo gamta ar kiti žmonės. Šiandien siaubas yra akis į akį susidurti su baisybe, esančią tavyje pačiame.

Šiandien gyvenantis žmogus, kaip ir šiuolaikinis lietuvis, Dievo tiesioginės ar simbolinės esaties neranda ne vien kasdieniame gyvenime, bet ir savyje pačiame. Šiuolaikinis menas kaip

ir šiuolaikiškas gyvenimas veda ne vien į skausmingas savęs paieškas, bet ir į bet kokių paieškų atsisakymą, įsikuriant banalybėje.

Toks pat dviprasmiškas yra ir numatomas Lietuvos vardo tūkstantmečio minėjimas. Jis tarsi skatina lietuvius ieškoti savo tapatybės, skausmingai klausiant, kas iš tiesų yra ta Lietuva ir kas esame mes? Klausime ir aptinkame save ne vien didvyrius, bet ir atsilikėlius, barbarus. Lietuvos pamirėjimas mums yra tarsi ženklas apie mus pačius, ir tai yra krikščioniškas ženklas, kurio negalime apeiti. Lietuvos pamirėjimas reiškia krikščioniškos misijos pusėtiną sėkmę. Vietinis vadas priėmė krikščionybę, bet tikėjimo skleidėjai padėjo galvas.

Norime didžiuotis savo praeitimi, tad negalime paprasčiausiai pajauinti savo istorijos, kad išvengtume nepatogių istorijos įvykių ir jų nešamos žinios šiandienai. Tarsi nepavyksta nutylėti Lietuvos europinės istorijos pradžios pobūdžio ir minėti tūkstantmetį be jokio turinio, vien kaip džiugų faktą. Tūkstantmetis yra proga paminėti tai, kas mes buvome ir proga apmąstyti mūsų dabarties santykį su krikščionybė. Krikščionybės vieta dabartiniame lietuvių gyvenime, idėmiau pažvelgus, nedaug kuo skiriasi nuo anų laikų barbarų vadų toleruojamos jos įtakos. Tiesa, šiandien mes žinome, kad krikščionybė turi dutūkstantmetę istoriją, ir vien todėl jos skleidėjai nusipelno pagarbos.

Mums kaip tautai būtų daug smagiau, jei pirmasis paminėjimas būtų kitoks. Pavyzdžiui, jei Lietuvą būtų „atradęs“ koks keliaujantis turtingas pirklys ar nerūpestingas sosto paveldėtojas. Jo raštininkai būtų galėję užfiksuoti kad ir faktą, jog Jo Didenybė princas auštant ant Lietuvos sienos sumedžiojo neįtikėtino dydžio lokį... Tačiau istorija išsaugo pasakojimus apie svarbius įvykius, ir šiuo atveju ji mums pakiša mūsų pačių fizionomiją. Kiekvienai tautai savas atradimas. Mums Apvaizdos sprendimui ar ironija teko būtent toks, neginčijamai krikščioniškas. ❧

IMPERINĖ ATMINTIS IR ISTORIJOS MOKYMAS

„Vakarų Rusijos“ sampratos klausimu

Ramūnas Trimakas

Aiškinantis svarbiausias istorijos rašymo, dėstymo, mokymo tendencijas šiuolaikinėje Rusijoje, neišvengiamai tenka susidurti su imperinio paveldo (plačiausia šio žodžio reikšme) problema. Tarp intensyviau svarstomų šios rūšies temų – Rusijos imperijos santykiai su „pakraščiais“ (rus. *окраины*). Derėtų atkreipti dėmesį, jog tokio pobūdžio viešieji svarstymai – ir vadovėliuose, ir mokslinėse studijose – pasižymi proimperiniu požiūriu į metropolijos-kolonijų santykius¹, taip pat bandoma aktualizuoti Rusijos imperijos likimo, specifinės misijos ir vaidmens pasaulio istorijoje klausimus, apmąstytus dar cariniu laikotarpiu². Kita vertus, paskutiniu metu ima rodytis veikalų, siekiančių kritiškai reflektuoti imperinį paveldą³.

Minėta tema yra itin plati, o interpretacijų įvairovė reikalauja atskiro tyrimo. Trumpai nusakant esamą padėtį, galima teigti taip: jeigu Vakarų akademinų diskusijų sferoje pastarąjį dešimtmetį vyrauja vadinamosios postkolonializmo studijos, tai nūdienos Rusijos intelektualų svarstymai krypsta trajektorija, kurią sąlyginai būtų galima pavadinti „imperijos nostalgija“. Čia neturimi omenyje radikaliųjų publicistų samprotavimai, – kaip tik atskiro dėmesio nusipelnė akademinės bendruomenės narių, visų pirma profesionalių istorikų refleksijos, juolab kad ne tik kritinių recenzijų, bet ir paprasčiausios informacijos šia tema Lietuvoje stokoja. Taip pat derėtų neužmiršti, jog esamo Rusijos Federacijoje politinio režimo – panašiai kaip ir Rusijos imperijos ar Sovietų Sąjungos⁴ – sąlygomis neišvengiamai daromas poveikis akademinėi, taip pat švietimo sistemai, nes istorijos tyrimų reprezentavimas, apskri-

tai istorijos mokymas yra politizuotas ir ideologiškai angažuotas.

Šiuolaikinėje Rusijos historiografijoje „imperinės klasos ir grobuoniškumo“ etalonu tradiciškai išlieka Vakarai. Šiandien praėjusių amžių patirtis aktualizuojama ir pateikiama per pamokomus istorijos pavyzdžius. Antai aprašant vadinamus „opijaus karus“ XIX a. Kinijoje, teigiama:

Šiandien kalbama apie tarptautinius policinius karus kaip apie šiuolaikinės istorijos ypatybę. Tačiau Vakarų pasaulis ruošėsi jiems nuo seno ir per pastaruosius du šimtmečius sukaupe nemažą patirtį, įtvirtindamas savo geopolitinius interesus padėtyje, kai pasaulis tampa vienopoliu, o bet kuri nuo technologinio progreso standartų „atsilieikanti“ šalis gali tapti ypatingo, policinio dėmesio objektu. Nepamirškime to!⁵

Kitai tariant, Vakarų imperializmo ir kolonializmo tema išlieka reikšminga praktiniu aspektu, o šiandienos aktualijos tėra vakar dienos atspindys. Na, o kaip pozityvi alternatyva pateikiama Rusijos imperija ir/ar Sovietų Sąjunga – „kaimyninių tautų“ gynėja ir „žemių rankioja“, altruistiškai skatinusi „savanoriškai prisijungusių“ teritorijų raidą bei rėmusi jų gyventojus. Sąvokos „imperializmas“ ir „kolonializmas“ nieku gyvu netinkančios Rusijos imperijai bei SSRS taikyti. Iš to kyla vertinimas, jog bet koks bandymas atsiskirti nuo Rusijos yra baisiausia išdavystė, o savarankišką raidos kelią (nepriklausomybę) pasirinkusieji vadintini „tautomis išdavikėmis“⁶. Lietuvai XX a. pabaigoje – XXI a.

¹ A. T. Степанищев, *История России IX–XVII веков: От российской государственности до Российской империи*, Москва: КомКнига, 2007; С. Каспэ, *Империя и модернизация: Общая модель и российская специфика*, Москва: Российская политическая энциклопедия, 2001. Taip pat šis klausimas aptartas: A. Cohen, *Russian Imperialism: Development and Crisis*, Praeger Publishers, 1996.

² *Нация и империя в русской мысли начала XX века*: Антология, сост. С. М. Сергеев, А. В. Ломоносов, Москва: Скимень, Пренса, 2004.

³ С. Н. Гавров, *Модернизация во имя империи: Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России*, Москва: Едиториал

УРСС, 2004. (Taip pat galima rasti internete: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/gavr/index.php [žiūrėta 2009-01-05])

⁴ *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in a Multinational State*, ed. by Sanders, T. M. E. Sharpe, 2000; A. L. Litvin, *Writing History in Twentieth-Century Russia: A View from Within*, Palgrave Macmillan, 2002.

⁵ А. М. Бутаков, А. Е. Тизенгаузен, *Опиумные войны: Обзор войн европейцев против Китая в 1840–1842, 1856–1858, 1859 и 1860 годах*, Москва: ООО „Издательство АСТ“, 2002, p. 397.

⁶ E. M. Thompson, *Imperial Knowledge: Russian Literature and Co-*

pradžioje išliekant šioje Rusijos istorinės savimonės kategorijoje būtų aktualu panagrinėti imperinės atminties ir didaktikos klausimus.

Postkolonializmo sąvoka Vakarų akademiniame diskurse yra vartojama tarsi savaime suprantama ir nereikalaujanti išsamesnio paaiškinimo, tačiau laisvas manipuliavimas terminu sukelia nemažai painiavos⁷. Kaip pastebi Dalia Cidzikaitė:

Šiuo metu jis yra gana laisvai vartojamas įvardyti nepaprastai didelei reiškinų įvairovei, kuri anksčiau akademiniuose diskursuose figūravo kaip Trečiojo pasaulio arba ne Vakarų pasaulio, neseniai iškilusių (ar dar kitaip) mažumų literatūrų studijos. [...] Todėl terminas postkolonializmas tiko labiausiai: jis neišskyrė ir neatskyrė vienų kultūrų nuo kitų, o atvirkščiai – subūrė jas po vienu stogu, išryškino istorinį aspektą, atvėrė duris toms tautoms, kurios visai neseniai atsikratė kolonijinio jungo.⁸

Tiek nūdienos Rusijoje, tiek buvusiose SSRS valdose daugeliu atveju rusiško imperializmo ir kolonializmo tyrimai ne tik išlieka tiesiog nepageidautini, bet ir traktuojami kaip mokslškai nepagrįsti. Lietuvoje postkolonializmo studijos, neskaitant kai kurių išimčių⁹, taip pat menkai funkcionuoja mokslinėje apyvarčioje ar net laikomos įtartinomis. Pasak Almanto Samalavičiaus:

Trijų Baltijos šalių kultūrologai irgi yra paskelbę pagrįstų teorinių svarstymų, kad postkolonializmo studijų „raktas“ puikiai tinka šio regiono visuomenėms ir kultūroms analizuoti, tad kas gi mums trukdo plėtoti šią įdomią ir perspektyvią tyrimų kryptį? [...] Kol neįveiksime postsovietinės (postkolonijinės) liminalumo būsenos, neatsikratysime sovietmečio prietarų ir to, kas vadinama *postkolonijiniu įtarumu*, neįvyks joks mentalinis šuolis plačiąja prasme [...].¹⁰

lonialism, Greenwood Press, 2000, p. 129–152, 199–222.

⁷ A. Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, 1998, p. 1–94.

⁸ D. Cidzikaitė, „Postkolonializmas Lietuvoje: Įtartinas ar priimtinas?“, in: *Kultūros barai*, 2008, Nr. 2, p. 7.

⁹ *Baltic Postcolonialism*, ed. by Violeta Kelertas, Amsterdam-New York: Rodopi, 2006.

¹⁰ A. Samalavičius, „Kas bijo postkolonializmo studijų?“, in: *Kultūros barai*, 2008, Nr. 3, p. 8.

¹¹ *История западной России: Калининградская область: Учебно-методическое пособие для школьников, 6–7 классы*, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007; *История западной России: Калининградская область: Учебно-методическое пособие для школьников, 8–9 классы*, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007; *История западной России: Калининградская область: Учебно-методическое пособие для школьников, 10–11 классы*, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007; *История западной России: Калининградская область: Учебно-методическое пособие для учителей, 6–7 классы*, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007; *История западной России: Калининградская область: Учебно-методическое пособие*

Istorinės atminties reprezentacija bei istorijos didaktika postkolonializmo studijų kontekste Lietuvoje mažai išplėtoti. Pagrindinis šaltinis, iš esmės tapęs postūmiu parašyti šį tekstą – tai istorijos vadovėlis „Vakarų Rusijos istorija. Kaliningrado sritis“¹¹, parengtas autorių kolektyvo ir redaguotas Andrejaus Klemešev (Immanuelio Kanto vardo Rusijos valstybinio universiteto rektorius). Vadovėlis skirtas 6–7, 8–9 ir 10–11 klasioms. Kiekvieną jų sudaro mokymo priemonė mokslieviams, mokomoji-metodinė priemonė mokytojams bei užduočių sąsiuvinis. 6–7 klasių vadovėlis susilaukė aptarimo¹², tad šiame tekste daugiau dėmesio bus skiriama 8–9 ir 10–11 klasių vadovėliams. Patyrinėsime, kaip juose suprantama toji „Vakarų Rusija“ ir kaip ji aiškinama „vakarinių imperijos pakraščių“ koncepcijos kontekste. Tačiau pradėti reikia nuo pačios „imperijos“ motyvo.

TEORINĖS GAIRĖS: RUSIJOS IMPERIJA / SSRS POSTKOLONIALIZMO STUDIJŲ KONTEKSTE

Postkolonializmo studijų ištakos siekia praėjusio amžiaus aštuntą dešimtmetį, o 1978 m. pasirodžiusi Edwardo Saido studija „Orientalizmas“ (lietuviškai išleista 2006 m.)¹³ mokslinėje literatūroje dažnai laikoma vienu pirmųjų bei svarbiausių postkolonializmo krypties veikalų. Nors autoriaus pirmenybė ginčijama, nurodant kitus pradininkus, pavyzdžiui, Abdula Latifa Tibavi¹⁴ ar Hamza Alavi¹⁵, pripažįstama, kad Saido pateikta europocentrinio požiūrio į islamiškąją arabų kultūrą kritika padarė didelę įtaką tolimesnėms šios krypties studijoms. Saido veikalas pelnė nemažai kritinių pastabų¹⁶ – antai autoriui priekaištauta, jog ši sąvoka „Vakarai“ vartojęs pernelyg bendrai, nematydamas regioninės Europos specifikos; aprioriškai kaltinęs europiečius imperinėmis ambicijomis Rytų atžvilgiu; dažnai nepaisęs istorinių faktų ar tiesiog klaidingai interpre-

для учителей, 8–9 классы, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007; *История западной России: Калининградская область: Учебно-методическое пособие для учителей, 10–11 классы*, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007; *История западной России: Калининградская область: Рабочая тетрадь, 6–7 классы*, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007; *История западной России: Калининградская область: Рабочая тетрадь, 8–9 классы*, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007; *История западной России: Калининградская область: Рабочая тетрадь, 10–11 классы*, под ред. А. П. Клемешева, Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2007.

¹² E. Jovaiša, I. Vaškevičiūtė, „Vakarų Rusijos istorijai atsiradus“, in: *Istorija*, 2008, t. 69, p. 3–7.

¹³ E. W. Said, *Orientalizmas*, Vilnius: Apostrofa, 2006.

¹⁴ A. L. Tibavi, „English-Speaking Orientalists: A Critique of Their Approach to Islam and Arab Nationalism“, in: *The Muslim World*, 1963, vol. 53 (3), Issue 3, p. 185–204.

¹⁵ H. Alavi, *Imperialism, old and new*, New England Free Press, 1964.

¹⁶ Lietuviška kritinė „Orientalizmo“ recenzija: Paulius Subačius, „Ne(i)vykęs virsmas“, in: *Knygų aidai*, 2006, Nr. 3, p. 20–24.

tavęs meno (pvz., XIX a. Vakarų orientalistinės tematikos dailės) kūriniai¹⁷. Vis dėlto „Orientalizmas“ išlieka vienu pamatinių postkolonializmo veikalų, ženklinančių specifinę akademinę studijų tendenciją. Tokiose studijose ypatingas dėmesys skiriamas „Trečiajam pasauliui“, analizuojant kolonijinę praeitį bei patiriamas postkolonijines būsenas¹⁸. O štai buvusios Rusijos imperijos bei SSRS kolonijos postkolonializmo akademiname diskurse susilaukia kur kas mažiau dėmesio.

Ewa M. Thompson nurodo tokias pagrindines priežastis, lėmusias postkolonijinių studijų nepopuliarumą ar net kai kuriais atvejais jų nepripažinimą buvusio sovietinio lagerio šalyse:

Rusų literatūros skaitymas anglų kalba, kuris apakina [įvertinant] rusiško kolonializmo problemą ar agresyvų nacionalizmą pernakt neišnyks, nes nesama šiuo tikslu išvien veikiančių politinių ar kultūrinių sluoksnių. Kitaip negu buvusių kolonijų teritorijos Azijoje, Afrikoje ir Lotynų Amerikoje, kurios apskiai pateikė asmenybių bei argumentų, atskleidžiančių kitą kolonializmo medalio pusę, buvusios Rusijos valdos pagimdė mažai tokių balsų. Kai Raudonoji Armija paliko Vidurio Europą, išsivadavusios šalys nebeteikė dėmesio Rusijai, o buvusios sovietų respublikos tebėra pernelyg užsiėmę rankiodamos savo ekonomikų ir visuomenių šukes, kad pajęgtų investuoti į postkolonijinį diskursą. [...] Baigiantis XX a. paskutiniajam dešimtmečiui, Rusijos Federacijoje nei įstatymai, nei visuomeniniai įpročiai, nei kalba nebuvo pajęgūs šios diskurso lengvai priimti. Padėtis vis dar primena Vakarų imperializmo suklestėjimą, kai vargu bau ar kas nors [būtų išdrįsęs] rimtai suabejoti vienos etninės ar teritorinės grupės dominavimu kitoms. [...] Rusijos literatūros studijos kolonijinio konteksto požiūriu vis dar yra pradiniam etape. Taigi iš esmės visi mokslininkai, kurie pasistūmėjo rusiško kolonializmo studijų linkme, buvo politikos mokslų [atstovai].¹⁹

Autorė taikliai atkreipė dėmesį, kad šiuolaikinėje Rusijoje kolonijinis paveldas išlieka itin opi tema, – pirmiausia politiniu požiūriu. Tai, kad Rusijos imperija vykdė panašią ir ne mažiau žiaurią kolonializmo politiką – chrestomatiniu pavyzdžiu išlieka Sibiro užkariavimas bei dar ir šiandien tebevykdoma kolonijinė eks-

ploatacija²⁰ – tebekelia įtarumą bei įtampą buvusiose Sovietų Sąjungos valdose. Kita vertus, Vidurinės Azijos²¹ arba Pietų Kaukazo²² užkariavimo bei kolonizavimo temos išlieka savotišku akademinio tabu.

Nūdienos Rusijoje istorinės praeities klausimai apsunkena jos santykius su anksčiau pavaldžiomis terito-

Grigori Bruskin. Fundamentalusis leksikonas. Fragmentas. 1987. Drobė, aliejus

rijomis. Pripažinti ir įvertinti istorinius faktus – skausmingai sunku, juolab kad agresyvi reakcija vakarinių imperijos kolonijų – „pakraščiu“ atžvilgiu per kelis šimtmečius tapo visuomenine, politine, galų gale mokslinė tradicija. Antai svarstant santykius su Lenkija per Katynės skaudulio prizmę, Rusijos atstovai paprastai ne tik vengia dialogo, bet ir ima reikšti pasipiktinimą, atvirą panieką bei priešišumą²³. Kita vertus, tai universalus atsakas į imperiją ištikusį kolapsą. „Vidinio priešų“ paieškos įprastai paūmėdavo kriziniais XX a. imperijoms laikotarpiams. Daugiaetninių imperijų griū-

¹⁷ I. Warraq, *Defending the West: A Critique of Edward Said's Orientalism*, Prometheus Books, 2007.

¹⁸ *Postcolonial Studies and Beyond*, ed. by A. Loomba, S. Kaul, M. Bunzl, A. Burton, J. Esty, Duke University Press, 2005, p. 125–144, 339–438.

¹⁹ E. M. Thompson, *op. cit.*, p. 2–3.

²⁰ J. Forsyth, *A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony 1581–1990*, Cambridge University Press, 1994; W. B. Lincoln, *The Conquest of a Continent: Siberia and the Russians*, Cornell University Press, 2007.

²¹ D. Brower, *Turkestan and the Fate of the Russian Empire*, Rout-

ledgeCurzon, 2003; P. Hopkirk, *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha International, 1992; P. Hopkirk, *Setting the East Ablaze: Lenin's Dream of an Empire in Asia*, Kodansha International, 1995; *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples, 1750–1917*, ed. by D. R. Brower, E. J. Lazzerini, Indiana University Press, 1997.

²² N. B. Breyfogle, *Heretics And Colonizers: Forging Russia's Empire In The South Caucasus*, Cornell University Press, 2005; S. Layton, *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*, Cambridge University Press, 1995.

²³ Pavyzdžiui, Viktoras Iljuchinas, Dūmos deputatas prisimena: „1991 m. SSRS Generalinė prokuratūra priima Lenkijos delegaciją, vadovauja-

tis – Austrijos-Vengrijos arba Otomanų – ir tautinių valstybių kūrimasis tapo rimtu išbandymu to meto visuomenėms²⁴. Tačiau įvairiose šalyse dėl kultūrinės, religinės, socialinės, pagaliau ekonominės ir politinės specifikos atsakai į visuomenės išgyventą šoko patirtį skyrėsi²⁵. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjungos žlugimas Rusijai tapo savita „istorijos pabaiga“ ir kartu impulsu, skatinančiu mesianistines nuotaikas, tikintis ir siekiant atgaivinti imperiją²⁶. Istorija tapo ne tiek postkolonializmo refleksijų, bet neomperialistinių aspiracijų objektu.

Kaip jau minėta, kritinių refleksijų apie Rusijos imperializmą bei jo šiuolaikines transformacijas esti, tačiau tokio tipo studijos kol kas išlieka akademinė ir visuomeninių svarstymų paraštėje²⁷. Pastebėtina, jog dar ankstyvuju sovietmečiu rusiškas imperializmas tyrinėtas: pavyzdžiui, Michailas Golmanas įrodinėjo šį imperializmą buvus „dukterinį“, t. y. įtrauktą į pasaulinę imperializmo sistemą, ne tik glaudžiai susijusį, bet ir priklausomą nuo Didžiosios Britanijos bei Prancūzijos²⁸. Stalininiu laikotarpiu tokios studijos netoleruotos – faktiškai dar prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo suformuota pozicija imperinės Rusijos praeities klausimais istorijos mokslo bei didaktikos srityse, kuri iš esmės nepakito iki pat SSRS žlugimo. Nustatyti griežti postulatai, esą ne tik SSRS, bet ir Rusijos imperijos laikotarpiu užkariavimų iš esmės nebuvo, tik savanoriškas tautų prisijungimas prie Rusijos ar „brolišku tautų“ gelbėjimas. Tokiu atveju nelieka objekto diskusijai – terminas „imperija“ vartotinas nebent politinei sistemai nusakyti, o imperializmo bei kolonializmo klausimai – nesvarstytini. Dabartinėje Rusijoje šis modelis iš esmės sugražinamas. Antai plačiai visuomenei skirtame straipsnyje ir dokumentų rinkinyje (nurodant, kad jis išleistas palaiminus Aleksijui II, Maskvos ir visos Rusijos patriarchui) „Rusija ir jos „kolonijos“:

mą Lenkijos ambasadoriaus. Aš buvau to įvykio dalyvis. Lenkų elgesys, ypač jų pretenzijos mums, dvelkė akivaizdžia puikybe, kartais peraugančia į cinizmą. Į mano klausimą apie tokių griežtų reikalavimų priežastis dėl naujo įvykių Katynėje tyrimo buvo pareikšta „Mes norime tiesos“ (В. И. Илюхин, „Катынь“ по геббельсовски, in: <http://www.gazetavn.ru/article/?id=5179>, [žiūrėta 2008-04-03]). Samprotaudamas apie Wajdos filmą ta pačia tema kino kritikas Denisas Gorelovas griebsi tautinių ir asmeninių įžeidimų: „Lenkas, nužengęs nuo ešafoto, akimirksniu tampa komišku. [...] Ketvirtoji pagal dydį pasaulyje lenkų armija, septynioliktą karo dieną visuotinai atsidūrusi nelaisvėje, [tėra] verta masiškai išvaryti į namus pas ištikimas žmonas ir vaikučius (к благоверным кобытам и хлопьятам). Laukti jos keliamų problemų – paranoja. [...] Matyt, Maskvoje pernelyg jautriai sureagavo į lenkų herojinę retoriką, į kurią niekada neverta [pernelyg jautriai] reaguoti. [...] Ponas Wajda jaunesnysis, lygiai kaip ir jo iš priešybių nuausta tauta, metų metus judėjo nuo ugingo romantizmo prie šalto realizmo. [...] Lenkų realistas – tai... tarytum gruzinas rašytų prozą. [...] Deja, kaip ir daugelio, Lenkijos laisvė nepuošia. [...] Gaila, kad ir broliams-maskoliams nepavyko išmokyti arogantišką lenkų kariuomenę kovoti iki paskutiniųjų. Ne viską, žinoma, maskoliai moka, bet užtenka mokančiųjų, kad keturiasdešimt metų nevadinti save „Jaltos auka“ ir pusę amžiaus nelaukti tautiečių leidimo susukti filmą apie žuvusį tėtę“ (Д. Горелов, „Белый конь борозду портит: „Катынь“ Анджея Вайды“, in: [Каип Грузија, Украина, Молдавија Пабалтијис и Видуриноји Азија іėjo і Русиијос судеті“ teigiama:](http://rulife.ru/in-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Laimei, palyginti neseniai atsirado teigiamos permainos šioje srityje: rusų tautoje prasidėjo tautinės savimonės ir nacionalinio pasididžiavimo pabudimas. Ir kai mūsų tauta pradėjo vaduotis nuo primestos melagingos gėdos dėl Tėvynės bei pradėjo jausti pasididžiavimą savo nacija – iš karto pasipylė antitarybinė (o iš paskos ir antirusiška) propaganda, skirta diskredituoti valdžią ir valstybę piliečių akyse. Tačiau šis smūgis [buvo] suduotas ne iš išorės, kaip vertėjo tikėtis, o tarytum iš vidaus, mūsų brolių, tautų, kurios šimtus metų buvo mūsų bendražygės, sąjungininkės, praktiškai tėvynainės. [...] Ir šalis „pavergėja“ priversta reaguoti, atsiliepti, ginti savo garbę ir savo liaudį. [...] Tema, kurią pasirinkome tyrimui – Ukrainos, Moldavijos, Pabaltijo, Vidurinės Azijos ir Kaukazo prijungimas prie Rusijos. Argumentai – istoriniai dokumentai, raštai ir sutartys, patvirtinantys tai, kas pasakyta ir nesuteikiantys teisės gudrauti bei meluoti. [...] Rusija – didi valstybė (*великая держава*). O mes su jumis – rusai. Ir mums užteks kantrybės iškęsti gausius nedraugiškai Rusijos atžvilgiu nusiteikusių politikų iš neseniai dar draugiškų artimojo užsienio šalių išpuolius. [...] Skaudu, jog dėl begalinio „įkalinėjimo“, mūsų broliai-slava (ir ne tik slava) ima tikėti Rusijos neva „okupacine politika“ ir toliau jau sunkiai įveikia šį susiklosčiusį stereotipą.²⁹

Taip iš esmės tęsiamas sovietmečiu suformuotas aiškinimo modelis, teigiant neišvengiamą kaimyninių valstybių trauką prie Rusijos, padiktuotą ir vidinių, ir išorinių priežasčių, kurių dėsningas rezultatas – „savanoriškas įstojimas“ arba „prisijungimas prie Rusijos“.

Reikia pripažinti, kad XX a. paskutiniame dešimt-

dex.php?mode=article&artID=648, [žiūrėta 2008-04-03]).

Paprasčiau tariant, diskusijų istorine tematika apie SSRS įvykdytus nusikaltimus prieš Lenkijos ar bet kurios kitos šalies piliečius negali būti, o vienintele puse, turinčia teisę mesti kaltinimus, pasmerkti bei nubausti yra Rusija.

²⁴ *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and Russia, Ottoman, and Habsburg Empires*, ed. by K. Barkley, M. von Hagen, Westview Press, 1997, p. 30–57, 115–141.

²⁵ J. Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*, Cambridge University Press, 2003; J. K. Olick, *States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection (Politics, History, and Culture)*, Duke University Press, 2003.

²⁶ D. Kujundzic, „„After“ Russian Post-Colonial Identity“, in: *MLN*, 2000, vol. 115, Nr. 5: *Comparative Literature Issue*, p. 892–908.

²⁷ Э. Пайн, *О феномене имперского национализма: Русский национализм в политическом пространстве (исследования по национализму в России)*, сост. М. Ларюэль, Франко-Российский центр гуманитарных и общественных наук, 2007, p. 336–351; *После империи*, под общ. ред. И. М. Клямкина, Москва: Фонд „Либеральная миссия“, 2007.

²⁸ М. Гольман, *Русский империализм*, Минск, 1929.

²⁹ *Россия и ее „колонии“: Как Грузия, Украина, Молдавия, Прибалтика и Средняя Азия вошли в состав России*, Москва: Идательство ДАРЪ, 2007, p. 3–4, 9, 566–567.

metyje įvyko postūmis istorijos studijų bei didaktikos srityje, visų pirma įvertinant sovietmečio istorijos rašymo paveldą. Antai mokykliniuose Rusijos istorijos vadovėliuose, kurių iki šiol esama ir naudojama daugybė, imperializmo ir kolonializmo tematikos interpretacijų galima rasti kiekvienam skoniui, nors ir domi-

Grigori Bruskin. Fundamentalusis leksikonas. Fragmentas. 1987. Drobė, aliejus

nuoja neoimperialistinis ir neosovietinis naratyvai³⁰. Kas kita, kad tam tikros interpretacijos susilaukia oficialaus valstybės palaikymo ir rėmimo. Šiuo požiūriu prasminga plačiau pacituoti tekstą iš jau ir Lietuvoje pakankamai dėmesio susilaukusio oficialiojo mokymo priemonių komplekto-serijos, skirtos XX a. Rusijos istorijai. „Naujausioji Rusijos istorija 1945–2006: Knyga mokytojui“ moko:

[Politikos nacionaliniu klausimu] kursas toliau buvo grindžiamas faktine tautų, tautybių lygybės įgyvendinimo idėja, „visiškai atsižvelgiant į jų interesus, ypatingą dėmesį skiriant tiems šalies rajonams, kuriems reikalingas greitesnis vystymasis“. Ši idėja kilo iš lenininio supratimo, jog „didžiosios“ tautos internacionalizmas taip pat turi būti grindžiamas, gre-

³⁰ Žr. specialų tyrimą: N. Šepetytys, „Lietuvos istorijos vaizdas(vima) s šiuolaikiniuose Rusijos istorijos vadovėliuose“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, t. 22, p. 144–162.

³¹ А. Филиппов, *Новейшая история России 1945–2006 гг.: Книга для учителя*, Москва: Просвещение, 2007, p. 220–223.

ta viso kito, „ta nelygybe, kuri atlygintų engiančiosios nacijos, didelės nacijos, tą nelygybę, kuri faktiškai susiklosto gyvenime“. Kitaip tariant, rusai, kaip pati didžiausia ir praeityje „engusi“ nacija, turi prisiimti atsakomybę vystyti visas Sovietų Sąjungos nacijas, mokėdama už tai ypatingai didelę kainą. Neginčytina, kad tokia rusų tautos „donorystė“ pateisintina siekiant įveikti mažumų nepasitikėjimą. [...] Sovietinių tautų išsivystymo lygių suvienodinimo ir suarttinimo politika, remiant ir nesavanaudiškai padedant „vyresniajam broliui“ – rusų tautai – turėjo daugybę kitų, nenumatytų padarinių, neigiamai atsiliepusių bendrai nacionalinio klausimo būklei. Visų pirma kalbama apie santykį su rusais nacionalinėse respublikose ir apie padėtį, kurioje rusai ten atsidūrė. Idealistiškai išivaizduojant realią lygybę, visos respublikos ne tik turėtų būti vienodos gyvenimo lygio ar socialinio aprūpinimo požiūriu – panašias reikia padaryti ūkines ir socialines struktūras. Kitaip tariant, visur reikėjo sukurti stambiają pramonę, darbininkų klasę, mokslinę ir kūrybinę inteligentiją, remiantis Rusijos ir kitų slaviškų respublikų pavyzdžiu, idant integracijos (susivienijimo į visumą) procesas vyktų paprasčiau ir natūraliau. [...] Milžiniškos lėšos įdėtos statant gamyklas Centrinėje Azijoje, Užkaukazėje, Pabaltijyje. Tačiau nuo pat pradžių, statant šias įmones, o vėliau užtikrinant jų darbą, iškilo aštri kadru trūkumo problema. Deficitas ilgus dešimtmečius užpildytas beveik išimtinai darbo jėga ir specialistais iš Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos (pradžioje juos visus vadino tiesiog rusais, po to vis dažniau rusakalbiais). Respublikų sostinės ir dideli miestai, pavirtę į pramoninius centrus, tapo daugiataučiais, be to, „titulinių“ nacijų atstovai kai kuriais atvejais – mažuma, lyginant su rusais.³¹

Sąlyginai būtų galima išskirti šiai pozicijai artimą požiūrį, išpopuliarėjusį pastaraisiais metais: imperija suvokiama kaip neatsiejama Rusijos valstybingumo sudedamoji dalis, be kurios sunkiai išivaizduojamas šalies egzistavimas. Kai kurių autorių, netgi autoritetingų, kaip antai Aleksejaus Milerio, teigimu, politinė vadovybė buvusi priversta vykdyti represijų ir asimiliacijos politiką – tik taip buvę įmanoma kontroliuoti pavaldžias teritorijas ir išvengti imperijos susiskaldymo ir griuvimo³². Taip pat teigiama, jog Sovietų Sąjunga buvusi organiška Rusijos imperijos taša, neišvengiamai priversta kovoti dėl imperinės nuosavybės susigrąžinimo³³. Kalbant apie sovietų sistemą, negin-

³² А. Миллер, *Империя Романовых и национализм*, Москва: Новое литературное обозрение, 2008.

³³ М. Мельтюхов, *Освободительный поход Сталина*, Москва: Яуза, Эксмо, 2006.

čijamas sąvokų „imperija“, „imperinė politika“ ir pan. vartojimas, – kaip tik atvirksčiai, šioms sąvokoms suteikiamos teigiamos konotacijos, imperinį istorijos aspektą vertinant ne kaip nutylėjimo ar neigimo, bet kaip nacionalinio pasididžiavimo, taip pat istorijos mokslo tyrimų ir didaktikos objektą.

Iš esmės taip reanimuojamos dar XX a. pradžioje rusų nacionalistų suformuluotos idėjos, kurias, ko gero, aiškiausiai išdėstė Nikolajus Ustrialovas straipsnyje „Rusiško imperializmo klausimu“:

„Didžioji Rusija“ – toks šūkis, nūnai vienijantis pačius plačiausius ir įvairiausius rusų visuomenės sluoksnius. Mes kovojame už gimtosios šalies garbę ir orumą, mums reikalinga Didžioji Rusija. [...] Tikėjimas Didžiąja Rusija pirmiausia yra tikėjimas rusų valstybe. Kitaip tariant, Didžiąja Rusija gali tapti tik būdama valstybe. [...] „Gyvenimo dvasia“, savo laiku apdainuota Chomiakovo, privertė Rusiją eiti vieninteliu keliu, vertu didžiosios tautos – ryžtingo ir plataus [mašto] valstybės kūrimo keliu. Nepaisant nesuskaičiuojamų išorinių kliūčių, nepaisant mūsų pačių kai kurių nacionalinių savybių, mes sukūrėme galingą valstybinį organizmą: matyt, mes esame reikalingi pasaulinei istorijai, ir ji mums neleido žūti. [...] Taip, tai neabejotina: didžioji kultūra gali priklausyti tik galingai valstybinei visumai. [...] tarptautinė Rusijos politika privalo būti didvalstybine politika (*великодержавной политикой*), imperializmo politika. Ginti Didžiosios Rusijos principą ir kartu neigti imperializmą reiškia arba nepakankamą ginamo principo supratimą, arba neabejotiną nenuoseklumą. [...] Imperializmo kelias – būtinas ir visiškai teisėtas didžiųjų valstybių kelias. Tai reikia atvirai pripažinti. Kitaip mūsų ideologijoje girdėsis ta melaginga gaida, kuri kenkia visų pirma mūsų pačių nacionalinei savimonei. [...] Pagaliau nešališkai pažvelkime į save pačius. Regis, istorija mūsų nenuskriaudė, mums nėra ko skųstis, žemė mūsų iš tiesų didi ir gausi. Vis dėlto prisiminkime Rusijos gyvenimą per pastarąjį šimtmetį. Nuolatinis plėtimasis, valstybės gėrybių gausinimas, nuolatinis augimas, kova... Lenkija, Suomija, Kaukazas... „Šiltoji jūra“, Cargradas, Mandžiūrija, Vladivostokas, Port-Artūras... Pati gamta vertė mus plėstis į visas puses: Rusija – iš tiesų dingiausia valstybė, ir todėl jai nuolatos buvo ankšta jos faktinėse ribose. Būdavo įgyvendinamos eilinės užduotys – atsiverdavo naujos galimybės, naujos perspektyvos. Ir visada visiems šiems plačių užmojų reikalavimams [būdavo] sukuriami atitinkami teoriniai pagrindimai.³⁴

³⁴ Н. Устрялов, „К вопросу о русском империализме“, in: *Проблемы Великой России*, 1916-10-28, Nr. 15, p. 1–5.

³⁵ *Западные окраины Российской империи*, Москва: Новое литера-

Kitaip tariant, pasitelkus plataus spektro ideologinių instrumentų rinkinį, taip pat ir istorijos mokslą, nesunkiai galima pagrįsti imperinių ambicijų teisėtumą, neseniai užgrobtų kraštų „rusiškumą“ ar bent jau senus ir glaudžius ryšius su Maskva (suteikiančius Rusijai išimtinės teises aneksuoti/okupuoti, įvardijant tai kaip „žemių rankiojimą“, „prisijungimą“) bei nuolatos formuluoti naujas teritorines pretenzijas aplinkiniams kaimynams, pagrindžiant jas savaip suprantamu ir pateikiamu „istoriniu teisingumu“.

Būtina pabrėžti, kad toks skyrimas yra gana sąlyginis, o pozicijų ambivalentiškumas reikalauja žymiai gilesnių studijų. Vis dėlto istorinės tematikos aktualizavimas bei instrumentalizacija yra savitas riboženklis, skiriantis imperinio mąstymo Rusijoje porūšius. Čia ir vertėtų panagrinėti, kokiomis kategorijomis operuoja ir kaip praeitį interpretuoja „Vakarų Rusijos istorijos“ vadovėlio autoriai.

IMPERIJOS DIDAKTIKA: KURIANT VAKARŲ RUSIJOS ISTORIJOS KONTŪRUS

Šiandien „Vakarinių imperijos pakraščių tema“ išlieka aktuali taip pat ir politiniu aspektu. Šios tendencijos daro poveikį, greta kitko, ir vadinamajai „demokratinei“ ar „liberaliajai“ Rusijos istorikų grupei (kuria, ko gero, rusiškame kontekste adekvačiau būtų vertinti kaip marginalią). Ko gero, vienu tokios „liberaliosios“ Rusijos istoriografijos pavyzdžių laikytina studija „Vakariniai Rusijos imperijos pakraščiai“³⁵. Redakcinės kolegijos pratarmėje sakoma:

Imperinis naratyvas, kurį žymia dalimi paveldėjo šiuolaikinė rusų istoriografija – bet kuriuo atveju ta jos versija, kuri atsispindi istorijos vadovėliuose – neišvengiamai susitelkia į centrą, valstybę, valdžią. Savo ruožtu nacionalinė tų tautų, kurios kažkada buvo imperijoje, istoriografija koncentruojasi į savo tautą ir valstybę, [kurdamos] praeities projekciją. Jiems imperija – viso labo slegiantis kontekstas, kuriame „budo“, brendo, kovojo už nepriklausomybę ta ar kita tauta. [...] Nauja imperijos istorija – tai būtent tas sudėtingas imperijos valdžių ir vietinių bendrijų tarpusavio santykių audinys, kurio visą pilnatvę reikia atkurti.³⁶

Autoriai užsibrėžė sudėtingą, bet kartu intriguojantį bei, galima teigti, novatorišką Rusijos istoriografijai tikslą. Be to, siekiant supažindinti su kuo platesniu požiūrių spektru, pateikiami ne tik Rusijos, bet ir Baltarusijos, Lenkijos, Lietuvos ir Ukrainos autorių tekstai.

турное обозрение, 2006.

³⁶ *Ibid.*, p. 5.

Nors mūsų Rusijoje skelbtuose atsiliepimuose ir recenzijose iš esmės palankiai vertinamas pirmas bandymas kompleksiskai patyrinti procesus, vykusius vakariniuose Rusijos imperijos pakraščiuose, kartais pabrėžiamos ir šio veikalo sudarytojų perdėtos simpatijos ar palankumas buvusioms vakarinėms Rusijos imperijos teritorijoms. Tačiau šiose teritorijose gyvenantys istorikai, skaitydami minėtą knygą, turėtų patirti mažų mažiausiai nuostabą. Veikale apstu faktų nutylėjimo ar tiesiog pateikiama klaidinanti informacija. Kaip vieną daugelio pavyzdžių galima paminėti teiginį, esą Mindaugas krikštijosi ne 1251 m., bet 1246 m. ir tapo stačiatikiu³⁷. Autoriai nepaaiškina, kuo remiasi – tokius niekuo nepagrįstus teiginius belieka pavadinti dar Rusijos imperijos laikais nukaldintos propagandos kartojimu. Kadangi pirmajame studijos skyriuje daugiausia dėmesio skiriama Kijevo Rusios ir *Pax Mongolica* paveldui Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, toks istorijos perrašymas nesunkiai perprantamas. Pabrėžiant LDK rusiškumą ir stačiatikiškumą³⁸, anapus dėmesio paliekamas valstybės daugiaetniškumas ir daugiakonfesiškumas. Teigiama, kad LDK lietuviškas elementas buvęs itin menkas, todėl nesunkiai galima pagrįsti, jog šios teritorijos vėlesniu laikotarpiu dėsningai ir teisėtai perėjusios Rusijos žinion. Taip iš esmės kartojamos dar carų laikais nustatytos „istorinės aksiomos“.

Blieka tik papildyti autorius, jog tokia Rusijos istorijos dėstymo tradicija, ne tik plėtojant maskvocentrinę poziciją, bet apskritai neigiant kitų tautų ar etninių grupių atskirumą, savarankišką egzistavimą, turi ilgą amžes šaknis. Pavyzdžiui, 1917 m. paskelbtame „Elementariajame Rusijos istorijos vadovėlyje“ teigiama:

Lietuviai, [savo] kilme giminingi slavams, buvo gabi ir veikli tauta. Tačiau jie gyveno neižengiamuose miškuose ir ilgą laiką išliko laukiniai. Jų kaimynai rusai ir lenkai jau buvo [sukūrę] valstybes, o lietuviai vis dar senoviškai gyveno giminėmis ir gentimis. Jie buvo pagonys – jų pagoniškas tikėjimas buvo labai panašus į rusiškų slavų pagonybę.³⁹

Kitaip tariant, lietuviai tebuve „mažesnieji rusų broliai“, o vėlesniais laikais, pasak autoriaus, Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei išsiplėtus į Rytus, iš viso netenka prasmės svarstyti šios valstybės lietuviško prado klausimą – ji esą be jokių abejonių buvusi rusiška.

Panašaus pobūdžio teiginių, „pasiskolintų“ iš carinės

³⁷ *Ibid.*, p. 17.

³⁸ *Ibid.*, p. 16–29.

³⁹ А. Я. Ефименко, *Элементарный учебник русской истории: Курсь эпизодический для средне-учебныхъ заведений и высшихъ начальныхъ училищъ*, Издание шестое, дополненное, Петроградъ: Издание Я. Башмакова и К°, 1917, p. 67.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 66–67.

⁴¹ H. Głębocki, *Kresy imperium: Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej peryferii (XVIII–XXI wiek)*, Kraków: ARCANA,

Rusijos istoriografijos, apstu. Pavyzdžiui, minėtame veikale „Vakariniai Rusijos imperijos pakraščiai“ teigiama, kad Rusijos imperija visai neketinusi dalyvauti pirmajame Abiejų Tautų Respublikos (ATR) padalijime, maža to, ji ne tik prieštaravusi Austrijos ir Prūsijos kėslams, bet ir ketinusi nesavanaudiškai išplėsti ATR žemes, be to, užtikrinusi tvarką anarchijos apimtose teritorijose⁴⁰. Šioje studijoje rastume ir daugiau „atradimų“, galinčių tapti puikiais imperinės nostalgijos iliustracijomis postkolonializmo studijoms. Bet atitinkama istorijos faktų interpretacija ar net iškraipymas – atskira tema. Tepriminsime, jog istorinės atminties naikinimas ir perkūrimas, pasitelkus ir švietimo sistemą, visada reikšmingas įrankis užsibrėžtam tikslui siekti, naudotas praktiškai visuose „imperijos pakraščiuose“. Tam tikra prasme ATR padalijimai bei naujų provincijų inkorporavimas į Rusijos imperiją tapo savitu išbandymu: imperijos grobiu tapo civilizaciškai pranašesnė valstybė ir mitas apie ypatingą Rusijos „kultūrinę ir globėjišką misiją“ nebeveikė taip efektyviai, ir tai tapo rimtu iššūkiu imperijos elitui⁴¹. Andreasas Kappeleris pastebi: „Rusijos politika Lenkijos atžvilgiu dešimtmečiais siekė visiems laikams galutinai išspręsti lenkų klausimą [vykdant] represijas ir prievartinę integraciją“⁴². Kita vertus, Rusijos imperijos XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje aneksuotos, ne kartą sukilusios Vakarų provincijos tapo nuolatiniu pretekstu kurti „antirusiško samokslo“ bei „išdavystės“ teorijas⁴³.

Ši imperinio naratyvo motyvą kaip tik puikiai ir iliustruoja minėtasis „Vakarų Rusijos istorijos“ vadovėlis. Ilgus dešimtmečius Karaliaučiaus (Kaliningrado) krašto istorija buvo nepageidaujama tema, sovietų istorikams leistinas nagrinėti tebuvo periodas po Antrojo pasaulinio karo⁴⁴. Todėl šiuo atveju galime pripažinti tam tikrą novatoriškumą, kadangi vadovėliuose aptaria ir ikisovietinį laikotarpį. Įvade teigiama:

Taip jau susiklostė, kad pirmiesiems srities gyventojams, o vėliau ir ateinančioms kartoms mažai kas buvo žinoma apie srities ikikarinę istoriją. Ir štai dabar jūs įgyjate galimybę, skaitydami mokymo priemonę ir atlikdami užduotis darbo sąsiuvinuose, susipažinti su nepaprastu, tačiau ypatingai įdomiu šios žemės žmonių gyvenimu.⁴⁵

Eugenijus Jovaiša ir Ilona Vaškevičiūtė, įvertindami pirmąją vadovėlio dalį, pastebi:

2006, p. 121–306.

⁴² A. Kappeler, *The Russian Empire: A Multiethnic History*, Paerson Education, 2001, p. 253.

⁴³ V. Tolz, *Russia*, Arnold, 2001, p. 76–81, 168–174.

⁴⁴ R. J. Krickus, *The Kaliningrad Question*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2002, p. 3–11.

⁴⁵ *История западной России: Калининградская область: Учебно-методическое пособие для учителей, 6–7 классы*, под ред. А. П. Клемешева, p. 3.

Perskaityta ankstyviausioji vadovėlio dalis palieka gūdų išpūdį, – nerasime nei sąžiningai išdėliotos šiuolaikiniam istorijos mokslui žinomos tos žemės, kuri dabar vadinama Kaliningrado sritimi, istorijos, nei pagarbos seniausiajam baltų kultūros lopšiu Sambijoje ir seniausiems jos gyventojams – baltams ir iš jų kilusiems istorinių laikų Pamedės, Kulmo, Pagudės, Liubavo, Varmės, Sasnos, Notangos, Bartos,

Grigori Bruskin. Fundamentalusis leksikonas. Fragmentas. 1987. Drobė, aliejus

Galindų, Sembos ir Nadruvos gyventojams“. [...] Kaliningrado srities, o iš tiesų baltų kultūros centro – Sambijos – istorijos rusiškoje versijoje atsirado net ir sovietinio režimo laikais nebūtų teiginių apie etnogenezės procesus. Neleistiniais ir mokslo etikai prieštaraujančiais tenka laikyti autoriaus mėginimus suvulgarinti istorijos procesą, kai niekaip nemotyvuojant ir niekaip neparemiant (o tokių teiginių vadovėlyje būti negali) tvirtinama, kad buvo pervardintos gentys, kultūros, geografiniai pavadinimai, kai vienu slavišku vertiniu „prus = kumelė“ mėginama moksleiviui įpiršti slavišką prūsų vardo kiltį. Betrūksta tik, kad autorius aprašytų jo schemą vainikuojantį finalą: „VI amžiaus prūsai = rusai“.⁴⁶

⁴⁶ E. Jovaiša, I. Vaškevičiūtė, *op. cit.*, p. 6.

⁴⁷ *История западной России: Калининградская область*, 6–7 классы, p. 4–5.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 3.

Susipažinus su vadovėlių turiniu, natūraliai kyla nuostaba dėl tokio dėstymo bei mokomosios medžiagos pateikimo. Paaškinimą išdėsto patys vadovėlio autoriai:

Tuo atveju, kai mes kalbame apie sprendimą uždavinio, susijusio su būtinybe krašto istorijos kurso mokymąsi suderinti su dvasiniais, doroviniais, meniniais, materialiniais ir kitais regiono kultūrinės tradicijos pagrindais, turime suprasti, kad ankstesnė kultūrinė tradicija nutrūko 1945 m. Krašte neliko kultūros nešėjų, materialinių ikikarinės kultūros pėdsakų liko labai mažai ir jie toliau nyksta. Tuo pat metu mūsų tėvynės kultūrinė tradicija dar neturi tvirto pagrindo, ji dar tik formuojasi. Tuo tarpu Kaliningrado anklavo kaimynai siekia išnaudoti bet kokią įvykį, bet kurią istorinę datą, idant pabrėžtų, pažymėtų savo kultūrinius-istorinius ryšius su šia žeme. Spręsdami moksleivių patriotinių įsitikinimų formavimo uždavinį, vertybinių idealų auklėjimą jų saviemonėje, mes turime aiškiai išsivaizduoti, kad tėvynės dvasinės ir kultūrinės istorinės vertybės, glūdinčios vertybinio-patriotinio auklėjimo proceso pagrinduose, patiria ir patirs eroziją dėl galingo ankstesnės istorijos įvykių sluoksnio.⁴⁷

Patys autoriai pripažįsta, kad sovietmečiu rytprūsiška tema kiek plėtota tik aptariant Petro I veiklą, Septynmečio karo 1756–1763 m. įvykius bei Napoleono karus ir labai retai iškiriama dėstant Vokietijos istoriją⁴⁸. Tačiau jie iš esmės nepakeičia tos ką tik paminėtos schemos, tik ją papildo ir išplečia:

Įdėmesnis istoriografijos ir šaltinių tyrimas leidžia kalbėti apie tai, kad skirtingu laiku tarp Prūsijos ir Rusijos, tarp Teutonų ordino ir Maskvos (arba Novgorodo), tarp dviejų imperijų egzistavo išvystyti politiniai, diplomatiniai, prekybiniai-ekonominiai, kultūriniai, religiniai kontaktai, informacijos apie kuriuos naudojimas leidžia ne tik žymia dalimi prisodrinti senąją istorinės kraštotyros schemą Kaliningrado srityje, bet ir išplėsti jos ribas. Faktiškai kalbame jau nebe apie schemą, bet apie visavertį krašto istorijos kursą.⁴⁹

Tenka apgailestauti, tačiau autoriai nepasidomėjo vokiškąja istoriografija Prūsijos ir Rusijos tarpusavio ryšių tema, pavyzdžiui, Kurto Forstreuterio veikalu „Prūsija ir Rusija nuo Vokiečių Ordino įkūrimo iki Petro Didžiojo“⁵⁰. Istorija iki 1945 m. traktuojama kaip savita preliudija jos „rusiškajam“ finalui ir žiūrima į ją pirmiausia pro Rusijos istorijos prizmę. Tokias istorijos rašymo gaires diktuoja nūdienos reikalavimai, kuriuos istorijos mokymui kelia Maskva:

⁴⁹ *Ibid.*, p. 7.

⁵⁰ Kurt Forstreuter, *Preußen und Rußland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Großen*, Göttingen: Musterschmidt-Verlag, 1955.

Pokarinė SSRS istorija turėjo svarbią ypatybę – Maskva 1945–1991 m. laikotarpiu buvo sostinė ne tik vienos šalies, tačiau ir ištisos pasaulinės sistemos, apėmusios savyje ir įtraukusios į savo interesų orbitą dešimtis valstybių. [...] Sovietų Sąjunga nebuvo demokratija, tačiau ji buvo pavyzdys ir orientyras gesnės, teisingesnės visuomenės daugeliui milijonų pasaulio žmonių. Vakarų pasaulio šalių vidaus politika 70 metų buvo koreguojama žmogaus teisių naudai nemaža dalimi ir dėl SSRS poveikio – gigantiškos supervalstybės, įgyvendinusios socialinę revoliuciją ir nugalėjusios pačiame žiauriausiame kare.⁵¹

Teigiama, kad po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungai, kaip didžiausiai pasaulio galybei, naujos teritorijos Vakaruose atitekusios teisėtai:

Po karo tarptautinis SSRS autoritetas pasiekė lygmenį, nesulyginamą su prieškariniu laikotarpiu. [...] Nustatant pokario sienas, SSRS atiteko daugelis teritorijų Europoje – Vakarų Ukraina, Moldavija, Vakarų Baltarusija, Pabaltijys, Vakarų Karelija. Azijoje į SSRS sudėtį įtraukta Tuva, Pietų Sachalinas ir Kurilų salos. Remiantis trijų didžiųjų valstybių (JAV, Didžiosios Britanijos ir SSRS) sprendimu, Rytų Prūsija, kaip militarizmo lizdas, buvo padalyta tarp Lenkijos ir SSRS.⁵²

Todėl natūralu, jog „Vakarų Rusijos istorijos“ vadovėliuose siekiama pagrįsti krašto ilgaamžių ryšių su Rusija idėją. Šimtmečius santykiai su Maskva buvo fragmentiški ar jų išvis nebuvo. Todėl, siekiant įrodyti „rusiškojo prado krašte“ ilgaamžiškumą, sumaniai pasitelkiama rusiškosios LDK retrospektyva, pavyzdžiui, kalbant apie Žalgirio mūšį:

Lietuvius išgelbėjo trys Smolensko pulkai, vadovaujami Jurijaus Miloslavskio. Jie stoji kryžiuočių kelyje ir prisiėmė sunkiųjų Valenrodo raitelių smūgį, suteikdami galimybę pasitraukti lietuvių raiteliams. Vienas Smolensko pulkas žuvo, kiti du prisidėjo prie dešiniojo lenkų kavalerijos flango, ją dengdami. [...] Grįžtančios Valenrodo „vėliavos“, persekiojusios Vytautą, smogė į dešinį flangą ir iš dalies į lenkų užnugarį. Smūgis vėl atiteko smolenskiečių pulkams, tačiau tie atsilaikė ir taip išgelbėjo lenkus nuo sutriuškimo.⁵³

Apie bent kiek pastovesnius ryšius su Maskva kalbėti sudėtinga: sutarties su Vokiečių ordinu pasirašymas 1517 m. arba diplomatinių Brandenburgo-Prūsijos kontaktų su Rusija užmezgimas ir sutarties pasirašymas 1656 m., kuriems ypatingą dėmesį skiria autoriai,

⁵¹ А. Филипов, *op. cit.*, p. 6.

⁵² *Ibid.*, p. 10.

⁵³ *Ibid.*, p. 84–86.

⁵⁴ *История западной России: Калининградская область, 6–7 классы*, p. 108.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 200–215.

anaiptol nereiškę gilesnių kontaktų. Vis dėlto autoriai nepraleidžia progos pabrėžti Maskvos valdovų viršenybės, pavyzdžiui, aprašydami apsikeitimą dovanomis 1517 m. jie paaiškina, kad suvereniems valdovams rusų valdovai dovanas „siųsdavo“ (*направляли*), o kitiems jos „būdavo skiriamos“ (*жаловались*), taigi tuo metu skirtosios dovanos reiškusios galingo (Rusijos) valdovo globą vasalui (Ordino magistrui)⁵⁴.

Po nustatytosios nuolatinių ryšių su Rusija pradžios vadovėlio pasakojimas keičiasi – 1697 m. Didžiosios Rusijos atstovybės atsikraustymas į Karaliaučių tampa istorinio lūžio tašku, o Karaliaučius – Petro I miestu⁵⁵. Dėmesys sutelkiamas į krašto santykius su Rusija, o vakarietiškas kontekstas iš esmės lieka arba paviršutiniškai ir trumpai aptartas, arba visai nepamainetas. Antai ypač reikšmingais laikomi Septynmečio karo rezultatai, tiksliau – laikina Rusijos valdžia krašte. Iš sovietinės historiografijos šabloniškai perimamas „rusiško ginklo galybės“ šlovinimas, įvedant imperinės Rusijos siužetą – ištikimybės priesaiką Jekaterinai II:

Visa provincija turėjo prisiekti per du mėnesius. Pirmieji prisiekė Kenigsbergo gyventojai. Ypač iškilmingai šis įvykis buvo surengtas karališkosios pilies bažnyčioje. [...] Pirmieji prisiekė aukštieji asmenys, po to profesoriai ir universiteto dėstytojai, įvairių įstaigų tarnautojai. Čia buvo ir privatdocentas Immanuelis Kantas. Keturiems su puse metų jis tapo Rusijos imperatorienės valdiniu.⁵⁶

Panašiai aiškinama apie Napoleono epochos karus, rusų Sankt-Peterburgo ir Novgorodo neregularius karinius dalinius pateikiant kaip patriotizmo pavyzdį prūsams⁵⁷. Taip mėginama suponuoti, esą šiame krašte Rusija nuo seno turėjusi tvirtas pozicijas.

Didžiausios apimties vadovėlis bei papildoma mokyimo medžiaga 10–11 klasėms skirti sovietiniam laikotarpiui. Karaliaučiaus srities priklausomybės Rusijai klausimas laikomas nesvarstytinu ir pagrindžiamas „susitarimais su sąjungininkais“ Antrojo pasaulinio karo metais bei jam pasibaigus. Sistemingas vietinių gyventojų naikinimas, kurį vykdė sovietų okupacinė valdžia, nėra neminimas. Tepasakoma, jog „Pasibaigus Rytų Prūsijos operacijai Kenigsbergo aplinkiniuose rajonuose dar liko maždaug 140 000 vokiečių, o sovietų civilinę gyventojų dalį daugiausiai sudarė repatriantai“⁵⁸. Esą išlikusius vietinius gyventojus neišvengiamai tekę „perkelti“, kadangi jie kėlė grėsmę, o kaip šį teiginį iliustruojantis dokumentas pateikiamas raštas, skirtas Josifui Stalinui:

⁵⁶ *История западной России: Калининградская область, 8–9 классы*, p. 44.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 104.

⁵⁸ *История западной России: Калининградская область, 10–11 классы*, p. 21.

Vokiečiai, [kurių] yra 25% gyventojų, sudaro daugiau nei šimtatūkstantinę ypatingai ištūžusių žmonių masę, pasiryžusių bet kam, kad tik pakirstų, susilpnintų saugumą, stabdytų ūkinį srities išavinimą bei vystymą. Špionažas, diversijos, sabotažas, kenkimas, antisovietinių proklamacijų platinimas, pasitelkus religinius prietarus – štai pagrindinės vokiečių priešiškos veiklos formos Kaliningrado teritorijoje ir srityje. Vokiečiai lengvai pasiduoda amerikiečių, anglų ir kitų užsienio žvalgybų raginimams vykdyti užduotis, nukreiptas prieš sovietų valstybės interesus. Jie užmezga ryšius su katalikų ir liuteronų bažnytiniais centrais užsienyje, su srityje išlikusiais fašistais ir jų vadovaujami vykdo antisovietinį darbą.⁵⁹

Krašto kolonizacija vaizduojama kaip reikšmingas ir neabejotinai teigiamas įvykis. Tai nestebina, turint galvoje, kad etninės vokiečių mažumos persekiojimas bei naikinimas Rusijos imperijoje buvo pradėtas dar carinės administracijos kilus Pirmajam pasauliniam karui, o ypač plačius užmojus įgavo sovietų režimo metais. Karaliaučiaus atvejis tėra sistemingos antivokiškos politikos tęsinys, kai kurių autorių tiesiog vadinamas Rusijos vokiečių genocidu⁶⁰. Mažosios Lietuvos autochtonai – lietuvninkai, kurių likimas buvo ne mažiau tragiškas nei tenykščių vokiečių – 10–11 klasių vadovėlyje visai neminimi. Vadovėliuose faktiškai išlikęs sovietinis stilius, kai tenka slėpti neparankius faktus ar tiesiog meluoti, pateikiant tik sau parankias interpretacijas.

Šiuolaikinių santykių su kaimyninėmis valstybėmis interpretacija iš esmės atspindi postkolonijinius buvusios metropolijos kompleksus. Pavyzdžiui, aiškinant apie santykius su Lietuva, primenamos teritorinės pretenzijos mūsų šaliai, primenant, kad Klaipėdos kraštas iki 1924 ir 1939–1945 m. buvo Rytprūsių dalis, o Potsdamo konferencijoje atiduotas SSRS kartu su kita Rytprūsių dalimi⁶¹. Šiomis ir kitomis priemonėmis kuriamas „priešų apgultos tvirtovės“ sindromas, gražinant apyvartan „istorinių priešų“ – Lietuvos ir Lenkijos – vaizdinius, juos aktualizuojant per šiuolaikinių santykių prizmę.

IŠVADOS

1. Imperinio paveldo tematikos aktualizacija susilaukia prieštaringo vertinimo šiandienės Rusijos intelektualinėje tradicijoje. Viena vertus, Vakarų imperializmas ir kolonializmas, ypač jų destruktivieji aspektai, ir toliau darniai smerkiami. Kita vertus, pačios Rusijos imperinė patirtis dažniausiai vertinama teigiamai, akcentuojant „rusų žemių plėtros“ ir „nesavanaudiško pagalbos imperijos pakraščiams“ motyvus.

2. Galima tarti, jog atliekant reviziją sugražinamas

⁵⁹ *Ibid.*, p. 17–18.

⁶⁰ S. Sinner, *Open Wound: The Genocide of German Ethnic Minorities in Russia and the Soviet Union, 1915–1949 – and Beyond*, North

Rusijos imperinės istoriografijos ir didaktikos modelis. Istorinis naratyvas „Rusija *versus* Vakarai“, trumpam išnykęs iš apyvartos XX a. paskutiniame dešimtmetyje, šiuo metu vėl funkcionuoja. Atgaivintas ir sovietinių laikų metodologinis ar net veikiau ideologinis šablonų rinkinys, kuris intensyviai pasitelkiamas istorijos mokymo

Grigori Bruskin. Fundamentalusis leksikonas. Fragmentas. 1987. Drobė, aliejus

procesu, papildant jį carinės istoriografijos postulatais.

3. Vadovėlis „Vakarų Rusijos istorija“ ypatingai neišsiskiria iš bendrų istorijos mokymo tendencijų. Pažymėtinas nebent pats objektas – Rytų Prūsijos istorija, kuri sovietmečiu buvo uoliai nutylima. Ji pateikiama kaip Vakarų Rusijos istorija, ypatingai nesiskirianti nuo visos Rusijos istorinių procesų. Maskvocentris istorijos mokymo modelis, įrodinėjant ilgaamžius Rytų Prūsijos ir Rusijos imperijos santykius bei išryškinant ankstesnę Maskvos patirtį administruojant kraštą, turi pagrįsti dabartinį krašto rusiškumą. Tokie istoriniai faktai, kaip sovietų vykdytas etnis valymas baigiantis karui ir po jo, paprasčiausiai nutylimi. Faktiškai vadovėlių būtų galima priskirti dar Stalino laikais suformuluotam „žemių išvadavimo ir prisijungimo“, taip pat sovietinio imperializmo nutylėjimo bei „pelnytos baudmės“ mitologijos kategorijai, papildant ją kai kuriais carinės epochos istoriografijos elementais. ❏

Dakota State University, 2000.

⁶¹ *История западной России: Калининградская область, 10–11 классы*, p. 62–63.

„MAN MARKSIZMAS RŪPĖJO KAIP ISTORINIS FENOMENAS“

Bronių Genzelį kalbina Aurimas Švedas

Kalbant apie sovietmetį, kurios disciplinos atstovai – filosofai, lituanistai, sociologai ar istorikai – anuomet buvo laisvesni, ne taip prižiūrimi valdžios organų ir turėjo galimybę daugiau pasakyti savo tekstais?

Labai daug kas priklausė nuo subjektyvių veiksnių. Aš dabar nekalbu apie stalinizmo epocha, kai visiems buvo uždėti apynasriai. Saugumas visur kišo nosį ir kiekvieną, ką nors drąsesnio pasakantį, tiesiog sunaikindavo. O ir nepakliūdavusieji į „organų“ rankas puikiai nutuokė, kas jų gali laukti. Viso to baisumo aš nesu patyręs tiesiogiai ir apie šį laikotarpį nežinau iš pasakojimų. O štai vadinamoju „chruščiovmečiu“ iš tiesų veikė labai daug subjektyvių veiksnių. Mano supratimu, to meto situacijos negalima įvertinti adekvačiai, trumpai neaptarus Antano Sniečkaus ir Petro Griškevičiaus asmenybių.

Esu įsitikinęs, jog sovietmečio periodizacija, išreikšianti Rusijoje vykusių procesus, nevysiškai sutampa su Lietuvos padėtimi. Jeigu Rusijoje pagrindiniu laisvėjimo laikotarpiu reikėtų laikyti „chruščiovmetį“, tai Lietuvoje su panašiomis liberalizacijos apraiškomis buvo nuosekliai kovojama. Tuo metu studijavau Maskvos universitete ir puikiai mačiau šiuos skirtumus. Rusijoje reakcija prasidėjo daug vėliau. Galima pasakyti dar daugiau. Kai prasidėjo Leonido Brežnevo epocha, ji Rusijai reiškė grįžimą prie stagnacijos. Tuo tarpu Lietuvoje stagnacijos ir laisvėjimo takoskyrą žymi ne Chruščiovo bei Brežnevo personalijos, o Sniečkaus veiksnys. Lietuva su šiuo LKP pirmuoju sekretoriumi ir be jo. Kodėl taip teigiu? Visų pirma todėl, jog tai patyčiau savo kailiu. Sniečkus, mano nuomone, buvo ti-

piškas karjeristas, kuriam terūpėjo jo gerovė bei saugumas. Kadangi jis kaip asmenybė susiformavo Stalino metais, jį visą laiką gąsdino mintis, jog Lietuvoje gali prasidėti kokie nors „nukrypimai“, dėl kurių gali nukentėti jis pats. Ar nukentės tauta – Sniečkui, šiuo atveju, tikrai nerūpėjo.

Sniečkaus valdžios laikotarpiu bendrą klimatą kūrė keletas „teoretikų“. Tai Genrikas Zimanas, Juozas Žiugžda ir Romas Šarmaitis. Jie buvo artimai susiję su Sniečkumi ir nuosekliai vykdė šio formuojamą politiką. Savitas „dvaras“...

Tuo tarpu Griškevičius atėjo į valdžią iš kitų sluoksnių. Jis norėjo save laikyti rašytoju, mat į lietuvių kalbą vertė Juliano Semionovo detektyvinius romanus. Be to, Griškevičius mėgino daryti žurnalisto karjerą ir, kol netapo partijos sekretoriumi, nuolat jautė Žiugždos bei Zimano priežiūrą. Todėl pasiekęs pirmojo sekretoriaus postą, jis nuo šių prievaizdų atsiribojo. Ir čia lemiamos reikšmės turėjo ne kokie nors ideologiniai motyvai. Paprasčiausiai senieji Sniečkaus bendražygiai naujam pirmajam sekretoriui buvo gerokai įkyrėję. Todėl jis likvidavo „dvarą“. Ir nors Žiugžda su Zimanu niekur nedingo, tačiau jų balsas „į dangų“ taip sparčiai neidavo. Taip prasidėjo Griškevičiaus „liberalizacija“. Kai neliko oficialių ideologų bei prievaizdų statusą igijusių veikėjų, daugiau galėjo reikštis kiti. Kad ir Juozas Jurginis arba Vytautas Merkys, arba Bronius Dundulis.

Galima atkreipti dėmesį į neseniai išleistus Liongi- no Šepečio atsiminimus. Juose labai tiksliai užfiksuota viena detalė – Lietuva sovietmečiu buvo vienintelė respublika, kuri neleido saviesiems tremtiniais grįžti į tėvynę. Ir tai nebuvo daroma Maskvos iniciatyva. Už šį sprendimą tiesiogiai atsakingas Sniečkus. Anot Šepečio, pirmasis sekretorius suvokė koliziją – tremtiniai yra reabilituoti, o juk juos sodino ir iš tėvynės gujo jis. Tad pastariesiems grįžus į tėvynę, tektų pripažinti, jog pirmasis sekretorius suklydo. Dėl šios priežasties, kai Maskvoje jau buvo galima rašyti apie stalinizaciją, Vilniuje tvyrojo gūdi tylą. Tokia tema čia buvo tabu. Ir šį tabu sukūrė vietinių partijos vadukų iniciatyva. Sniečkus nenorėjo, kad būtų garsiai prabilta apie „socializmo

---

BRONIUS GENZELIS (g. 1934) – filosofas, politikas. 1959 m. baigė Maskvos un-tą. Prof., nuo 1997 m. dėsto VDU. Virš 10 kultūros, filosofijos ir idėjų istorijos knygų autorius, „Filosofijos istorijos chrestomatijos (1974–1987, 6 kn.) sudarytojas. Skelbiamas tekstas yra iš dr. Aurimo Švedo parengto pokalbių ciklo apie sovietmečio Lietuvos humanitariką (žr. NŽ-A, 2006, Nr. 12; 2007, Nr. 3, Nr. 5–6; 2008, Nr. 1–2, Nr. 9–10).

---

iškraipymus“, nes bet koks jų paminėjimas būtų metęs šešėlį ant jo paties. Man labai patiko viena buvusio rektoriaus Jono Kubiliaus mintis. Jis yra pažymėjęs, kad Sniečkus paprastai turėdavo aiškias nuostatas ir kartu leisdavo aplinkiniams suprasti, kad jo žodis yra šventas. Jeigu pirmasis sekretorius ką nors pasakė, tai niekam nevalia jo nuomonės nepaisyti. O štai Griškevičių, anot Kubiliaus, buvę galima palenkti į reikiamą pusę beveik visais klausimais. Tiesa, su viena išlyga. Jeigu pirmasis sekretorius būdavo gavęs konkrečius nurodymus iš Maskvos – jokių diskusijų kilti nebegalėjo. Centro direktyvos buvo vykdomos besaulygiškai.

Tai, ką Jūs sakote, patvirtina dokumentai... Turiu galvoje, kad 1956-ieji nereiškė ryškios cezūros Lietuvos politiniame bei sociokultūriniame gyvenime atmosferos laisvėjimo, vidinės laisvės daugėjimo prasme.

Kai grįžau į Lietuvą, buvo klaiku. Kaip jau minėjau, tuo metu studijavau Maskvoje. Beje, jūsų darbo plane yra paminėtas Stasys Matulaitis. Aš buvau nuėjęs į Mokslų akademijoje vykusį „Lietuvos TSR istorijos“ maketo aptarimą. Ten Žiugžda labai aršiai puolė šį istoriką. Formaliai Matulaitis tarsi buvo reabilituotas. Ir Rusijoje toks žmogaus statusas ši bei tą reiškę, nukentėjusieji nuo sistemos įgydavo svorį. Tuo tarpu Lietuvoje Matulaitis buvo gniuždomas. Žinoma, Žiugžda vien tik savo pajėgomis to atlikti negalėjo. Tačiau pagiežą Matulaičiui jautė itin stiprią. Juk pastarasis instituto direktoriui ne kartą yra dūręs pirštu, jog šis perlenkia, ypač traktuodamas santykių su rusais klausimus.

Nors ši detalė nėra susijusi su tema, apie kurią mes dabar šnekamės, tačiau ji gana išraiškinga ir norėčiau ją paminėti. Kiekvieną žiemą, per studentų atostogas, visų visuomeninių katedrų dėstytojams buvo rengia-

Jis leidosi į prisiminimus, kaip buvo kurpiama Lietuvos istorija. „Aš čia su gerbiamu Sniečkum užsidarėme kabinete ir sprendžiam, ką daryti. „Ant greitųjų“ juk neparašysi. Ir man tada pirmasis sekretorius pasakė: paimk Šapoką ir daryk viską atvirkščiai!“ Tai Žiugžda pasakė viešai. Dėl įdomumo aš vieną kartą palyginau Adolfo Šapokos ir Juozo Žiugždos istorijas. Iš tiesų galima pastebėti tam tikrą bendrumą, kad ir kaip tai keistai skambėtų.

Už ką dažniausiai gaudavo barti filosofai?

Žvelgdamas į tuometinę situaciją išskirčiau kelias kryptis. Gal ne pačioje filosofijoje, kiek administravime. Vienos krypties atstovai laikėsi nuomonės, jog filosofija yra politikos tarnaitė. Tokia nuostata kiek panaši į Viduramžiais vyravusią nuomonę, jog filosofija yra teologijos tarnaitė... Aptariamo požiūrio besilaikantieji dėmesingai stebėjo, kad tik nebūtų kokių nors nukrypimų. Šių prievaizdų vaidmenį atliko Genrikas Zimanas, Irmija Zaksas, Justinas Lazauskas, Albinas Steponavičius, Antanas Balsys, Antanas Gaidys, Mykolas Burokevičius. Mūsų laimei, jie puikiai žinojo įvairių partijos suvažiavimų bei plenumų nutarimus, tačiau nebuvo giliau susipažinę su paties Karlo Marxo kūryba. Tuo tarpu kitai kryptčiai atstovavo Eugenijus Meškauskas. Jis tapo marksistu dar prieš karą studijuodamas Vytauto Didžiojo universitete teise. Ir šią teoriją pakankamai gerai žinojo. Meškauskas sąmoningai beveik nieko neraišė, nes puikiai suprato, kad prie teksto visados galima prikibti. O toks pavojus visą laiką egzistavo. O štai išpiplieskus polemikai, jis stengdavosi pademonstruoti Zimano kompanijos visišką neišmanymą. Taigi filosofų bendrijoje vykdavo scholastiniai mūšiai, kuriuose pajėgos išsidėstydavo taip: iš vienos pusės būdavo svaido-

Aistė Kirvelytė. Moters istorija. Fragmentas. 2008–2009. Drobė, aliejus

mos, kaip tada vadindavome, „rekolekcijos“. Į Mokslų akademijos salę surinkdavo visus SSKP istorijos, filosofijos, politinės ekonomikos, įvairių istorijos sričių ir literatūros dėstytojus. Na, ir prasidėdavo „švietimo“ procesas, kuriame dalyvaudavo paties aukščiausio rango veikėjai. Visuomet atvykdavo Sniečkus. Ir vienu tokių „rekolekcijų“ metu paatvirauti nutarė Žiugžda.

masi partijos nutarimais, o iš kitos pusės Meškauskas pasitelkdavo Marxo tekstus. Jis buvo Filosofijos katedros vedėjas, per šią katedrą ėjo aspirantų rengimas, tad Meškauskas darė tam tikrą įtaką. Kaip svarbų momentą čia derėtų paminėti ir tai, jog Lionginas Šepetyš ir Antanas Barkauskas, užėmę sekretorių postus, nesi-stengė kurstyti kritikos laužų. Atvirkščiai. Jie dažniau-

siai būdavo už tai, jog ortodoksų įniršį reikia apmalšinti išvengiant susidorojimų.

O ar galima tada sakyti, kad filosofai už istorikus buvo šiek tiek laisvesni? Nes tokių įtampos polių, kurių viename – Zimanas ir kompanija, o kitame – Meškauskas, istorikų bendrijoje nebuvo. Mūsų ceche „švyturio“ vaidmenį atliko Žiugžda. Ir niekas jo užtemdyti nemėgino...

Meškausko „polius“ buvo aiškiai juntamas. Į šią pusę ilgainiui perėjo Jokūbas Minkevičius. Jo biografija to meto supratimu buvo labai tinkama: pagal kil-

„Komuniste“ spausdintus straipsnius, paaiškėtų, jog būtent tokiomis kategorijomis operuodama Zimano grupuotė puldavo oponentus. Tie patys argumentai paprastai nuskambėdavo ir prieš literatus. Manychiau, jog inspiracijos tokiems kaltinimams kildavo vietoje.

Dar vienas svarbus momentas – Zimano aplinka nesugebėjo, kovodama su savo oponentais, pasinaudoti Maskvos užnugariu. Man regis, į lietuvių istorikus Maskvoje itin palankiai žvelgė bene vienintelis Vladimiras Pašuto. Tuo tarpu kiti paprasčiausiai nesikišdavo į tai, kas vyksta periferijoje. O periferijoje Žiugžda

Aistė Kirvelytė. Moters istorija. Fragmentas. 2008–2009. Drobė, aliejus

mė – rusas sentikis, tik pamažu sulietuvėjęs. Karo metais dirbo žvalgyboje, po to buvo Kauno miesto partijos sekretorius, tuo metu užsirekomendavęs kaip griežtas ortodoksas. Tiesa, teoriškai jis buvo pakankamai gerai „pasikaustęs“. Ir todėl vadovavo akademijos katedrai. Įdomu, jog Minkevičius irgi evoliucionavo... Taigi jei istorikų aspirantūra buvo Žiugždos rankose, tai filosofų – Meškausko ir Minkevičiaus. Žinoma, Sniečkaus laikais negalima kalbėti apie tokį aiškų polių išsiskyrimą, tačiau ir tuo metu jau ryškėjo jų kontūrai.

Mes suorganizavome „Problemų“ leidinį, kuris atstovavo Meškausko kryptiai. Šis leidinys buvo gana populiarus. Negalėdamas tokio veiksnio ignoruoti, Zimanas ir „Komunistas“ suorganizavo mūsų sutriuškinimą. Tai įvyko dar esant gyvam Sniečkui, regis, 1973 metais. Redkolegija buvo išvaikyta apkaltinus ją revizionizmu.

Ar prielaidų laukas, kuriuo remiantis vienas ar kitas filosofas būdavo kritikuojamas „iš aukščiau“, buvo pakankamai skaidrus ir aiškus? Antai istorikai dažniausiai buvo kaltinami „objektyvizmu“, „vieningąja srove“, „keliaklupsčiavimu prieš Vakarus“. Tačiau dėmesingiau įsigilinus į to meto posėdžių protokolus, tampa aišku, jog labai dažnai kritikuojantysis pats nelabai suvokia, kas slypi po šiomis kategorijomis...

Filosofų bendrijoje vyko tokie patys dalykai. Pagrindinėmis filosofų „nuodėmėmis“ buvo laikomas „nacionalizmo rehabilitavimas“, „revizionizmas“ ir „nekritiškas požiūris į buržuazinę filosofiją“. Jeigu peržvelgtumėte

buvo užėmęs vyriausio ideologo postą ir visokeriopai stengėsi išlaikyti *status quo*. Be to, jis turėjo akademiko „antpečius“... Tuo tarpu Zimanas Maskvoje nesugebėjo rasti atspirties taškų. Antai mums yra pavykę žurnale *Вопросы философии* išsirūpinti palankią recenziją Lietuvoje pasirodžiusiai „Filosofijos istorijos chrestomatijai“. Buvo žinoma, jog Zimanas rengia apie šį leidinį triuškinantį straipsnį, kuris, nepaisant šios maskviečių recenzijos, taipogi išvydo dienos šviesą, o jame išsakyti vertinimai buvo radikaliai priešingi maskviečių teiginiams. Tačiau kad ir kaip Zimanas stengėsi pakenkti, *Вопросы философии* autoritetas mus išgelbėjo nuo didesnių nemalonumų. Šiuo atveju buvo pasinaudota Minkevičiaus ryšiais, kuris besimokydamas Maskvoje buvo užmezgęs labai naudingų pažinčių. Tai, o ir kiti veiksniai, nulėmė, jog ortodoksų grupė nesugebėjo pasinaudoti Maskvos filosofais savoms užmačioms realizuoti. Pavyzdžiui, vieną kartą toks ideologinis prievaizdas buvo sumanęs pasiskusti akademikui Teodorui Ozermanui, jog Lietuvoje klesti pozityvizmas. Pastarasis jo tada tiesiai paklausė: „O jūs ten vietoje daugiau neturite kuo užsiimti, tik skundais?“

Tokią Maskvos poziciją lėmė labiau subjektyvios priežastys. Pavyzdžiui, čia buvo iš aukšto žvelgiama į tuos, kurie baigė partines mokyklas ir neturėjo vadinamojo „bazinio išsilavinimo“. Tuo tarpu revizionizmu Lietuvoje kaltinami filosofai dažniausiai tokį išsilavinimą turėjo, o jų oponentai – ne...

Jūs paminėjote Maskvą, ir aš norėčiau užduoti toki klausimą, kurį pateikiu visiems istorikams. Kur filo-

sofai buvo laisvesni: Varšuvoje, Maskvoje ar Vilniuje?

Varšuva buvo pats laisviausias miestas. Po to sekė Vilnius. Tuo metu galiojo „šventas“ principas: „Kas galima Jupiteriui, to negalima jaučiui“. Kai prasidėjo pastangos reabilituoti Levą Karsaviną, iš Maskvos buvo pakviestas „tinkamas“ žmogus, užimantis aukštas pareigas. Pamenu kaip tada Nikolajus Semionkinas įvertino situaciją: „Už tai, kas čia atspausdinta lietuvių kalba, Maskvoje būtų daužoma per galvas“. Tačiau čia, vietoje, labai daug lėmė tai, jog ant leidinio puikavosi užrašas: „Visuomeninių mokslų institutas prie TSKP CK“. Mūsiškiams tai darė išpūdį. Beje, lygiai tokios pat nuomonės laikėsi ir profesorius Aleksejus Bogomolovas. Kai mes išleisdavome kokį nors atgarsių galintį susilaukti leidinį, kviesdavome jį. Ir Bogomolovas mielai važiuodavo. Čia jis galėjo laisviau dėstyti savo mintis ir kartą yra pastebėjęs, jog Maskvoje esą daugiau prižiūrėtojų...

Iš tiesų, jeigu pažvelgtume, kokie tekstai pasirodydavo Lietuvoje, tai su kokia nors Rusijos provincija jokios analogijos neįmanomos. Na, nebent su pačia Maskva. Galbūt tarp šių dviejų miestų rezultatai ir pasirodytų apylygiai. Viena galima pasakyti tvirtai: procentiniu atžvilgiu užsienietiškos literatūros mes paskelbdavome tikrai ne mažiau.

Koks tarp filosofų vyravo požiūris į istoriją ir istorikus? Ar filosofai jautėsi esantys „aukštesnio statuso“ nariai tuometinėje akademinėje bendrijoje? Juk istorikai – renka faktus, o filosofai – konstruoja teorijas...

Taip teigti negalėčiau. Juolab kad daugeliu atvejų filosofų tyrimo objektas buvo artimas istorikų darbo sferai. Na, kad ir manasis pavyzdys: aš daugiau dirbau prie filosofijos istorijos. Tokių žmonių, kurių ty-

nusimanantis šioje sferoje. Ir drąsiai lįsdavo į tribūną pasisakyti. O štai filosofijos istorija tokiems veikėjams buvo nežinomas dalykas. Todėl mes bet kada galėjome pademonstruoti, jog jie mūsų plotmėje yra analfabetai.

Maskvoje buvo kita situacija. Tie, kurie nieko neišmanė – sėdėdavo savo vietoje ir tylėdavo. Ramiai dirbdami tai, ką sugebėjo. Dar vienas momentas – Maskvoje būta išmanančių ortodoksų. O Lietuvos problema buvo ta, jog vietinių ortodoksų, susigaudančių filosofijos istorijos arba kultūros istorijos srityse, nebuvo. Tituluoti personažai dažnu atveju net paties Marxo gerai neišmanė. Todėl juos neretai buvo galima apramdyti viena taiklia citata.

Koks požiūris į marksistinę teoriją vyravo tarp filosofų: tai neišvengiamas blogis, nuo kurio galima išsisukti privalomomis citatomis, o gal tai teorija, kuri gali kažkuo praturtinti pažinimą? Istorikai dažniausiai šią teoriją traktuodavo kaip neišvengiamą blogį...

Tokio požiūrio, jog marksizmas yra blogis, tarp filosofų turbūt visai nebuvo. Žvelgiant į mūsų cechą galima išžvelgti dvi alternatyvas: Zimano kompanija buvo linkusi sudieivinti tą marksizmo porūšį, kurio aukščiausia viršūne laikė SSKP CK nutarimus, o Meškauskas, Jonas Repšys, Minkevičius ir kiti laikėsi nuomonės, jog marksistinė filosofija yra viena iš filosofinių disciplinų pažinimo teorijoje. Ji nėra kažkokia antžmogiška arba amžina, o tiesiog atlieka labai konkretų vaidmenį. Juk užbaigtų sistemų nėra... Šis požiūris buvo dar XX a. suformuluotas Bendetto Croce's. Kuluaruose buvo labai aiškiai suvokiama, kad tarp leninizmo ir marksizmo plyti neperžengiama praraja. Beje, tai dar prieš karą buvo išdėstęs Antanas Maceina. Tiesa,

Aistė Kirvelytė. Moters istorija. Fragmentas. 2008–2009. Drobė, aliejus

rimus buvo galima priskirti ir istorijos, ir filosofijos sričiai, buvo ir daugiau. Kita vertus, nors mes ir disponavome visomis filosofijos mokslo regalijomis, tačiau, tų ortodoksų nuomone, buvome tarsi „antros rūšies“. Pavyzdžiui, koks nors partinis veikėjas, jeigu būdavo kalbama apie dialektinį materializmą, jautėsi taip pat

jis operavo marksizmo ir bolševizmo sąvokomis. Tokia koncepcija sovietmečiu buvo labai gyva tarp neortodoksiškai maistančių.

Man ir kitiems kolegoms, dirbusiems filosofijos istorijos srityje, marksizmas rūpėjo kaip tam tikras istorinis fenomenas. Visais kitais atžvilgiais kiekvienas stengė-

si dirbti savo darbą. Beje, kai aš 1973 m. rašiau daktaro disertaciją, beatodairiškai žongliuoti marksistinėmis citatomis neberekėjo. Rašant šį tekstą pavyko išsisukti be nuorodų į partijos suvažiavimų ir plenumų medžiagą. Ir VAK'ui neužkliuvo... Manychiau, kad istorikai kartais persistengdavo su „klasikų“ citatų rankiojimu ir kaišiojimu kur reikia ar nereikia. Galbūt tai buvo daroma dėl Žiugždos poveikio, bandant nuo jo apsidrausti. Man pasisekė, jog kai ėmiau intensyviai dirbti, Zimanas jau buvo „nusodintas“.

Dabar paprašyčiau „kaimyniškai“ dirstelėti į istorikų daržą. Ar būta kūrybiškų marksizmo taikymo atvejų sovietinėje lietuvių istoriografijoje?

Sunku atsakyti į šį klausimą, nes apie tai niekada neteko kaip nors tiesiogiai diskutuoti su istorikais. Tačiau galima tvirtai teigti vieną: istorikai taip pat labai aiškiai skirdavo Zimano liniją ir jai oponuojantį Meškauską.

Ar Meškausko bei jo bendraminčių grupė sovietmečiu buvo vienintelė mokykla filosofų bendrijoje? Klausimo potekstė ta, jog dar anuo metu istorikai dejavo, esą labai blogai, kad apie iškilius tyrinėtojus nesiformuoja mokyklos.

Panaši buvo ir filosofų situacija. O apie pagrindinę skirtį mes jau kalbėjome šiandien. Tuo metu gyvavo terminas „Meškausko mokykla“. Bet ji egzistavo tol, kol buvo aktyvus pats Meškauskas ir kol kitą įtampą polių kūrė Zimanas. Kol reikėjo gintis. O kai filosofijai nereikia gintis, apie mokyklas kalbėti yra sunku. Manau, šiuo atveju labai daug bendrumų galima išvelgti su istorikais.

Ką iš sovietmečio istorikų, Jūsų nuomone, būtų galima įvardyti kaip pačias ryškiausias asmenybes – „požiūrio erdvumo“, kūrybiškumo prasme?

Tuo metu išsiskyrė Merkys, Jučas, Jurginis, Dundulis. Iš jaunesniosios kartos ryškėjo Antanas Tyla, Ingė Lukšaitė. Iš archeologų paminėtina Rimutė Rimantienė. Ji tikrai daug nuveikė.

Lietuvai praradus Nepriklausomybę, iš jos pasitraukė labai daug mokslo ir kultūros žmonių. Ar galima palyginti, kuri – istorikų ar filosofų – bendrija patyrė didesnius nuostolius? Kam teko užgydyti didesnes žaizdas?

Manychiau, kad didesnės netektys buvo filosofų. Iš senosios kartos Lietuvoje liko tik vienintelis Vosylis Sezemanas. Visi kiti atsидūrė Vakaruose. Kai Sezemanas grįžo iš įkalinimo, jo dėka atgijo prieškarinio filosofinės tradicijos: jis 1959 m. parašė studiją apie Aristotelį, vertė šio filosofo darbus. Paskui su jo vardu prasidėjo

darbai estetikos srityje. Taigi Sezemanas atliko rišamosios grandies vaidmenį. Tuo tarpu apie Meškauską aš negalėčiau pasakyti, jog jis atliko tokį vienijimo su ankstesniąja filosofija funkciją. Jis greičiau tapo jungtimi su nedogmatiniu marksizmu.

Tiesa, negalėčiau kalbėti, jog egzistavo Sezemano mokykla. Tačiau jis suteikdavo kitą orientaciją savo aspirantams, kreipdamas juos į istorijos filosofiją. Tuo tarpu Meškauskas į pastarąją sferą žiūrėjo labai rezervuoti. Tačiau netrukė Sezemanui dirbti.

Kaip Jūs manote, kodėl istorikai sovietmečiu mieliau rinkdavo faktus nei imdavosi apibendrinimų?

Mano supratimu, tai natūralu. Daugelis dalykų tuo metu dar buvo visiškai nežinomi. Ypač senojoje istorijoje. Skirtingai nuo lenkų, pas mus tokios tyrimų tradicijos nebuvo. Ir aš net neįsivaizduoju, jog galėjo būti kitaip, nei gilinimasis į empirinius tyrimus. Pretenduoti į teorinį lygį įmanoma tik tada, kai yra parengta faktinė bazė. Juk prieškarinio istoriografija taip pat buvo empirinė. O ir dabar mūsų praeities tyrimai dažnai orientuoti pirmiausia į faktų rinkimą. Tuo ypač pasižymi šiuolaikinis archeologijos mokslas. Imkime kad ir neseniai pasirodžiusį pirmąjį „Lietuvos istorijos“ tomą. Jame gausu informacijos, jog vieni ar kiti dalykai buvo surasti tam tikru metu tam tikroje vietoje. Sklaidydamas minėtą tomą, bent jau aš pasigedau glaudesnio ryšio tarp pateiktų duomenų... Daug empirikos ir mažai apibendrinimų. Tačiau be duomenų sukaupimo bei jų pateikimo neįmanomas antrasis žingsnis – perėjimas prie apibendrinimų. Ir aptariama knyga, esu įsitikinęs, pasitarnaus žengiant tokį žingsnį. Galbūt tokią įvykių eigą turėjo omenyje ir pirmojo tomo autoriai. Na, o apibendrinimai, savo ruožtu, vėl atvers naujas „baltas dėmes“. Tai, ką dar reikės iširti. Kas dar nėra padaryta.

Norėčiau pakreipti pokalbį asmenybių linkme. Iš skaitytų archyvinių dokumentų ir tuometinių istorikų publikuotų tekstų susidariau įspūdis, kad sovietmečiu bene savarankiškiausiai mąstė Juozas Jurginis. Ar Jums, profesoriau, yra tekę bendrauti su šiuo istoriku? Ir kokį įspūdį susidarėte Jūs?

Su Jurginiu bendravau ilgą laiką. Iki pat jo mirties. Teko recenzuoti ne vieną jo kultūrologinės pakraipos knygą. Turiu omenyje vadinamąsias „vidines recenzijas“, skirtas leidyklai... Mano nuomone, Jurginio ir Dundulio tekstai turėjo nemažai įtakos tautinės savimonės brendimui. Tiesa, aš kritiškai vertinu Jurginio koncepcijas apie pagonybę bei krikščionybės raidą Lietuvoje...

Dabar kartais nuskamba mintys, jog šis istorikas dažnai būdavo neoriginalus ir užsiiminėjęs mokslo

populiarinimu. Jog daugelį dalykų Jurginiui padėjęs apčiuopti Konstantinas Jablonskis, perdavęs jauniesniajam kolegai didžiulį masyvą archyvinės medžiagos. Mat šiuos tyrinėtojus siejė glaudūs santykiai... Tačiau būtina pasakyti ir kitą dalyką: Jurginis istorikų bendrijoje ilgą laiką buvo netiesioginis, bet vis dėlto faktiškasis Žiugždos oponentas. Atvirai su tuometiniu instituto direktoriumi Jurginis stengėsi nekonfrontuoti, tačiau

nių keliai susikirto, tačiau Šumauskas atvirai demonstruodavo, jog negali pakęsti šio istoriko. Neapykanta prasiveržė Šumausko atsiminimuose... Nepaisant tokių aukšto partinio funkcionieriaus „gnaibymų“, Jurginis, mano nuomone, išliko vienu drąsiausių savo meto istorikų. Ir jo veiklą vertinčiau kaip vieną pozityviausių.

Ar būtų galima teigti, jog ir sovietinėje epochoje tarp

Aistė Kirvelytė. Moters istorija. Fragmentas. 2008–2009. Drobė, aliejus

jo pozicija įvairiais klausimais dažnai būdavo opoziciška. Kiti istorikai to daryti nedrįsdavo. Žinoma, čia vėl būtų galima prisiminti universitete dirbusį ir daug monografijų, kuriose kalbama apie Lietuvos valstybingumo problemas, paskelbusį Dundulį. Tačiau jis vis dėlto buvo kabinetinis mokslininkas. O Jurginis mėgo šnekėti auditorijai ir buvo puikus oratorius. Kartais pasakojantis įvairiausias istorinius anekdotus, o kartais paliečiantis ir labai subtilias temas. Prisiminiau vieną detalę... Kai dar buvau aspirantas, teko dalyvauti viename Istorijos instituto teoriniame seminare. Jo metu Jurginis sau leido papostringauti: „Štai mes kalbame apie 1940-uosius metus ir vis svarstome – ar mus okupavo, ar mes patys prisijungėme prie TSRS? Tuo tarpu kai 1939 m. Suomijos komunistams iš Maskvos buvo pasiūlyta sudaryti vyriausybę, Herta Kusinen atsakė: „Taip ir padaryčiau, jeigu gaučiau atitinkamus įgaliojimus iš parlamento.“ Na, o Lietuvoje su analogišku pasiūlymu sutiko visi. Kas tik jį išgirdavo. Kodėl toks skirtumas? Ogi dėl to, jog Suomijoje egzistavo brandi visuomenė ir jos suformuluotas parlamentas, jaučiantis atsakomybę, tuo tarpu pas mus vyravo nuostata, jog tai tik prezidento ir jam atsakingos vyriausybės reikalas“. Panašiomis temomis Jurginis mėgdavo pasamprotauti viešai. O tokios mintys, išsakytos auditorijai, negalėjo nedaryti poveikio.

Pakankamai drąši pozicija...

Be jokios abejonės. Jurginis turėjo pagrindinį priešą – Motiejų Šumauską. Nežinau, kaip ir kodėl šių žmo-

atskirų institucijų, telkusių istorikų pajėgas, tvyrojo tam tikros įtampos bei atvirai reiškęsi kažkokie nesutarimai, konkurencija? Tai, ką galima aiškiai fiksuoti dabartyje.

Mano nuomone, tuo laikotarpiu instituciškumas nerūdėjo kokio nors ryškesnio poveikio. Daug svarbesnį vaidmenį atliko asmeninių kontaktų metu užsimezganti arba užgęstanti simpatija, pasaulėžiūrinė takoskyra. Pavyzdžiui, tam tikra įtampa tarp Jurginio ir Dundulio tvyrojo. Tačiau visi žinojo, kad Jurginis viešai niekuomet nekritikuos savo kolegos. Žinoma, kuluaruose jis galėjo sau leisti pasakyti: „Na va, Dundulis ir vėl – nei šį, nei tą parašė“. Savo ruožtu Dundulis jokiam viešame renginyje irgi nepaleisdavo kritikos strėlių į Jurginį. Kodėl buvo laikomasi tokios taktikos? Šie istorikai puikiai suprato, jog konkretaus istoriko kritika reiškę ne ką kita, kaip viso istorikų cecho kritika. Todėl institucinės takoskyros, kalbėdamas apie sovietmetį, aš neįžvelgčiau. Ji ryškėja Žiugždą, Šarmaitį, Zimaną ir panašius veikėjus sustatant į vieną gretą. Visi tuometiniai istorikai puikiai suvokė, jog nuo šios kompanijos reikia laikytis kuo toliau ir kartu – kiek įmanoma padėti saviems. Kad ir recenzuojant vienas kito darbus. Pokariu be Žiugždos žinios ką nors išspausdinti buvo labai sunku. Žinoma, ilgainiui situacija keitėsi. Tačiau niekam nebuvo paslaptis, jog jeigu padorus darbas pateks į tokio recenzento kaip Burokevičius rankas, tai tekstas neišvys dienos šviesos. Toks suvokimas savo ruožtu provokavo tam tikrą takoskyrą. Tačiau ne institucinę. ❧

ATĖJO, NEPAMATĖ, NUGALĖJO

Vytautas Čepliauskas

Morphy – manau, kiekvienas sutiks,
buvo geriausias iš visų.

Robert Fischer

Morphy turėjo ne tik absoliučią
klausa, bet ir absoliutų regėjimą.

Gerszik Lewenfisz

Morphy žaidžia taip gerai, lyg
būtų atvykęs iš kitos planetos.

Adolf Anderssen

Polis Morfis, apsirengęs anglišku fraku, nepriekaištingais baltiniais, sėdėjo už rašomojo stalo, ranka parėmęs galvą žiūrėjo į liūdnius, blizgančius, paaukuotomis, jau gerokai apsitrynusiomis nugarėlėmis, didžiai išmintingus teisyne tomus. Nesulaukęs klientų ir nusibodus sėdėti, jis neskubėdamas pakilo ir ėmė vaikščioti. Valandos slinko, o jis vis cypino ir girgždino grindis, kol, slegiamas vis sunkesnių minčių, instinktyviai užlindo už stalo, atsisėdo, atsivertė knygą. Netikėtai baimės jausmas nudiegė širdį. Nejaugi jis visam laikui liks šiame Naujojo Orleano užkampyje? Gyvenimas eis pro šalį it garlaisvis pro žvejų valtelę, o jis, provincijos advokatėlis, kiurksos toje kontoroje nuo ryto iki vakaro, kol taps viskam abejingas ir ims pamažėle tukti. Jis, Polis Morfis, pažinęs nevaržomą laisvę ir spindinčią šlovę, stebinęs ir kėlęs susižavėjimą tūkstančiams žmonių!

Niujorke jam žadėjo aukso kalnus, kad tik pasiliktu, bet gimtines dūmai jam buvo brangesni už puikiausią advokatų apartamentą ar šachmatų klubą. Žinoma, tokio sutikimo namuose jis nesitikėjo, nors per visą buvimą Europoje mintis apie namiškius jo neapleido. Namuose jį sutiko lyg paklydėlį sūnų. Jo parvežtos brangios dovanos: auksinis laikrodis, pagamintas pagal užsakymą, kurio korpusą puošė smulkūs briliantai, o vietoj skaičių – meniškios šachmatų figūrėlės; ant vienos dangtelio pusės iškilus Amerikos herbas, kitoj – P. M. inicialai, o vidinėje dangtelio pusėje išgraviruotas užrašas: „Šachmatų genijui Poliui Morfiui, 1859 m.“; Amerikos prezidento Martino Van Bureno sūnaus dovanota rožinės spalvos sidabru inkrustuota šachmatų dėžė su auksinėmis ir sidabrinėmis figūromis, sidabrinis vainikas, aukso karūna nieko nedomino. Žino-

ma, jeigu būtų gyvas Tėvas, o! Tėvas buvo pirmas jo šachmatų mokytojas, jis kartu su dėde Ernestu vežė jį susirungti su žymiu vengrų šachmatininku Leventaliu. Kiek buvo ovacijų ir džiaugsmo, kai jis, vos sulaukęs trylikos metų, nugalėjo vieną žymiausių pasaulyje šachmatininkų. O, jeigu būtų Tėvas!

Motina žaidimą šachmatais vadino tuščiu laiko švaistymu. Ji negalėdavo žiūrėti, kaip mažasis Polis žaidžia šachmatais su tėvu ar dėde. Mama visada rasdavo priežastį žaidimą sutrukdyti. Kartą, įpusėjęs partijai su dėde, mama nusiuntė jį į parduotuvę. Polis niekada nepyko ant mamos – jeigu reikia, tai reikia. Grįžęs jis tikėjosi labai greitai dėdę užmatuoti, tačiau nepatikėjo savo akimis,

Polis Morfis

kad anas pakeitė savo figūrų išdėstymą. Pagalvojo: dėdė juokauja, tačiau šis rimta veido išraiška paaiškino, kad taip ir buvę, kad jis, Polis, pamiršęs. Jau nelis nieko neatsakė, greitai atstatė visus šachmatus į pradinę padėtį, ir tarė: pažiūrėkit: aš paėjau čia, jūs čia, aš čia... Dėdė stebėjo Polio aiškinimą,

o kai jis pabaigęs patvirtino jo apgavystę, nustebęs paklausė: „Poli, negi tu atsimeni visą partiją?“ „O jūs ne?“ – dar labiau nustebęs paklausė Polis. „Ne“, – patatė akis dėdė. „Ne?“ – nusistebėjo Polis, – „aš tai prisimenu visas, kurias esame sulošę.“ (Tadeušas Čarneckis knygoje „Šachmatų brangenybės“ rašo, kad „dvylikametis Morfis „aklai“ žaisdamas nugalėjo dėdę Ernestą.“) Dėdė nieko daugiau nepasakė, o pasitarę su tėvu nuvežė jį pas viešintį Amerikoje vieną stipriausių šachmatininkų Leventalį... O, kad būtų Tėvas, jis tikrai džiaugtųsi jo pasiekimais. Motina pavartė, pavartė brangias dovanas, sudėjo į spintą ir, nieko daugiau nepasakiusi,

uždarė dureles. Tiesa, po kelių dienų sesuo Elen užsidedė auksinę karūną, pasisukiojo prieš veidrodį, tačiau, išgirdusi motinos žingsnius, išgąstingai nusiėmė ir padėjo atgal į vietą. Motina apskritai keistai elgėsi. Nepaglostė jo šiltu žvilgsniu, nepriglaudė prie krūtinės. Tai verkė, tarsi jos sūnus nuklydo šunkeliais, tai šypsojosi, tarsi jam atleisdama. Jis niekaip jos nesuprato. Per pasaulį jis praskriejo tarsi triumfatorius, tik čia, savo namuose, jis jautėsi katorgininkas, netikėtai prezidento amnestuotas. „Tu – Šiaurės nacionalinis didvyris, ne Pietų“, – pareiškė

Morfio ir Leventalio žaidimas

motina. *Jis stengėsi dėl savo Tėvynės, argi jis kaltas, kad ji pasidalijo į dvi dalis?* „Tai šiauriečiai tave garbino, apipylė dovanomis, tu bendravai su bedieviais vyrais ir moterimis, išleidai pusę tėvo palikimo. Tie pinigai buvo šventi, tu neturėjai teisės jų švaistyti“, – neapykantos žvilgsniu verdama, kalbėjo motina. Polis nudelbė akis, kaip vaikystėje. *Taip, žinoma, jis išleido nemažai tėvo kapitalo, bet ar kaltas, kad nemokėjo skaičiuoti nei uždirbtų, nei išleistų pinigų. Galų gale, tai jo dalis, jo pinigai.* „Aš pasistengsiu viską užmiršti, bet užmiršk ir tu!“ – tęsė motina: apie bedievy Šiaurę, apie nuodėmingą Europą, apie laikiną pasaulietinę šlovę. „Atidaryk advokato kontorą ir Kristus apšvies tave.“ Polis nedrąsiai užsiminė, kad jam siūlo vadovauti žurnalo *The Chess Monthly* šachmatų skyriui už pusantro tūkstančio dolerių per metus. „Ir tavo vardas bus spausdinamas kiekvieną mėnesį?“ – motina įbedė neapykantos žvilgsnį į sūnų, – „ir tu už tai gausi pinigų? Viešpatie“, – susinervinus pašoko iš vietos, – „kaip aš nekenčiu tų prakeiktų šachmatų!“ Eidama pro duris staigiai atsisuko ir, valdydama pykčio proveržį, išdrožė: „Įsidėk į galvą, sūnau, kol aš esu gyva, to neleisiu!“

Pirmas namo aukštas buvo atitinkamai perstatytas. Šalia didžiojo kambario durimis ir langais į gatvę buvo kitas mažesnis. Sraigtiniai laiptai, iškirsti storoje sienoje, jungė du naujus antrojo aukšto gyvenamus kambarius. Ant laukųjų durų išorinės pusės buvo pritvirtinta varinė lentelė su išgravuotu užrašu:

POLIS ČARLZAS MORFIS
Advokatas

Poliui buvo suteikta teisė dirbti bet kurioje Jungtinių Amerikos valstijoje gyvenėju ir prisiekusiu advokatu.

Visas šias pareigybes įgijo po to, kai jis, būdamas dvidešimtmetis, baigė penkiametę advokatūrą per dvejus metus.

Kažkas pasibeldė į duris ir Polis, nustūmęs knygą į šalį, pakvietė įeiti. Į kambarį įlėkė Elen. Ji pakibo jam ant kaklo ir apsiplė ašaromis.

„Aš žinojau, visada žinojau, kad Mei užrietusi nosį. Kvailė, šlykšti kvailė! Iškeisti tave į Elingtoną, tą strazdanotą avigalvį. Kaip ji nesupranta, kad tokių kaip Elingtonas – ant kiekvieno žingsnio, o Polis Morfis – vienintelis pasaulyje.“

Polis apkabino sesę, priglaudė prie krūtinės, o ji krūpčiojo ir virpėjo it žvakės liepsna nuo skersvėjo, permerkdama baltutėlaičius brolio marškinius.

„Neverk, sesut, nesijaudink, viskas bus gerai.“

„Tik idiotė gali taip pasielgti“, – niršo Elen.

Jis guodė, glostė sėsei plaukus, ir ji nurimo, nustojo kūkčioti. „Užtatai Elingtonas plačiapetis vaikiną“, – liūdnai kalbėjo Polis, – „jis aukštas, o aš?“ – Polis pasakė ir nutilo. Mintyse atgijo pokalbis su Mei. Jie draugavo nuo pat mažumės, ji buvo lipšni, maloni, tačiau bręstant praaugo Polį. Vieną dieną, lydint ją namolei, žvelgdama iš viršaus ji nedviprasmiškai pasigailėjo, kad jis toks mažas... Jos žodžiai smigo jam į širdį. Ilgai jis nerado ramybės, ir nors jis vis stengėsi įteigti sau, kad tokie žymūs žmonės kaip Cezaris, Napoleonas ir daugybė kitų buvo mažo ūgio, tačiau jos užuomina deginte degino jam krūtinę. Jis neužsiminė sėsei, kad Mei tėvas vos jo neišvarė; išvadino lošėju, šiauriečiu... Jis mat pirmą kartą išgirdo, kad Polis advokatas, liepė užmiršti kelią pas juos. „Išvažiuok į Šiaurę“, – metė lyg kokį skreplį einant jam pro duris, – „pas tave vis tiek niekas neateis.“ Polio tėvas, sąžiningai advokataudamas, Mei tėvo raginamas nesivėlė į aferas ir įsigijo amžiną priešą. Bet ar vaikas atsakingas už tėvų veiksmus?

Slinko niūrios dienos. Polis sublogo, prastai miegojo, neramios mintys kedenosi galvoje, negalėjo suprasti, kur glūdi priežastis. Praėjo visas mėnuo, bet klientų taip ir nesulaukė. Žmonės tuokėsi ir skyrėsi, gimė ir mirė, bet visa tai apiformindavo kiti. Pildėsi Mei tėvo žodžiai. Jis stengėsi per Naujojo Orleano laikraščius atkreipti žmonių dėmesį, bet niekam neprireikė jo paslaugų. Argi gali būti šachmatininkas geras advokatas? Negi imsi aiškinti apie savo neeilinę, nepaprastą atmintį ir sugebėjimus? Jam nieko nereikėjo kartoti, užtekdavo kartą perskaityti ir atsimindavo visą laiką. Laisvai galėjo kalbėti prancūziškai, ispaniškai, vokiškai. Daugumas talentingų šachmatininkų turėjo labai gerą šachmatinę atmintį, o Morfis dar turėjo absoliučią klausą, net regėjimą, mintinai galėjo paskaityti eilutę iš bet kokio teisės aktų knygų puslapio. Et...

Vieną dieną netikėtai į jo kontorą įėjo vidutinio ūgio, linkęs pilnėti, malonaus veido vyriškis. Polis iš pagar-

bos pirmajam klientui atsistojo. „Poli!“ – džiaugsmingai sušuko vyriškis, ir puolė viens kitam į glėbius. „Šarli, kokie vėjai tave atpūtė, tiek laiko nesimatėm“, – nusišėbėjo Polis.

Šarlis Morianas buvo pažįstamas nuo studijų laikų ir pirmasis Polio mokinys. Vėliau jis intensyviai dirbo, skaitė šachmatų literatūrą ir neretai, kai Polis žaisdavo be žirgo – išlošdavo. Šarlis dėstė matematiką Konektikuto universitete Šiaurėje. Jis žinojo apie Polio šachmatinius pasiekimus ir atvažiavo į Naująjį Orleaną jo aplankyti.

Šarlis Morianas

„Poli, kaip tau ne gėda! Tu – pasaulio šachmatų čempionas, Europos ir Amerikos pasididžiavimas,

o sėdi toje skylėje. Mesk viską velniop ir važiuojam į Šiaurę, priminsi žmonėms apie save!“

„Ne, Šarli, aš daugiau šachmatais nežaisiu, taip nori mano mama, ir ji, be abejo, teisi, bet su tavim, jeigu tu nieko prieš...“

Kasdienės budėjimo kontoroje dienos, žaidžiant su Šarliu šachmatais, slinko greičiau, nebebuvo našta. Polis, kaip ir anksčiau, žaisdavo be vieno žirgo, o Šarlis kruopščiai užrašinėdavo kiekvieną partiją. Jeigu pasirodydavo Polio mama ar kas nors iš namiškių, Polis slėpdavo šachmatus. Taip buvo sutarę su Šarliu. Niekas neturėjo žinoti apie jų žaidimą.

Po lietingos vasaros, panašios į nusibaigusį rudenį, be jokio atokvėpio prasidėjo vėjuota, atšiauri žiema. Žiemą, didžiausiam Polio džiaugsmui – Prancūzų operos gastrolės. Spektakliai vykdavo Naujojo Orleano senose teatro patalpose. Polis lankydavo spektaklius vienas, vengė moterų draugijos, su niekuo nebendravo ir nekalbėjo. Tuo laikotarpiu jis gražiai atrodė. Sunku buvo atplėšti akis nuo jo matinio, švelnaus veido. Naujojo Orleano jaunimas tiesiog kliedėjo dėl Polio kaklaraiščio, frako ar Londone siūto surduto.

Šaltą 1861 metų vasario rytą žinia tarsi ugninis kamuolys persirito per šalį:

KARAS!

Pas Polį, mojuodamas laikraščiais, degdamas nekantrumu, skriste įskrido Šarlis. „Duosim tiems šunsnukiams jankiams į kailį, žinos, kaip kišti nosį, kur nereikia. Aš jau užsirašiau į Luizianos kuopą, o ką tu galvoji?“

Polis užmetė akį į laikraščius. Pirmieji puslapiai rėkte rėkė: *Semterio forte nuplėšta sąjunginė vėliava! Kentukio fermeris prezidentas Linkolnas reikalauja bendratarptautinio savanorių šaukimo! Čarlstonas saugus!*

Polio pastangos įstoti į Pietų kariuomenę dėl smulkaus kūno sudėjimo ir silpnaregystės buvo nesėkmingos. Karui įpusėjus, Polis per pusbrolius, užimančius jūros uoste svarbius postus, išsirūpino sau, motinai ir sesei Elen kelialapius, ir 1862 m. jie išplaukė į Kubą.

Buvo jau naktis, kai Morfis pakilo ant denio. Nors jūra šniokštė ir putojo, bet garlaisvis visomis išgalėmis priešinosi, tai kildamas, tai vėl krisdamas į rūsčias bangas. Prieš ketverius metus jis taip pat stovėjo denyje. Tada jam atrodė, kad laivas stovi vietoje. O, kaip jis norėjo kuo greičiau peršokti jūrą ir atsistoti prieš žymiausią pasaulyje šachmatininką anglą Hovardą Stauntoną. Buvo jaunas, energingas, tvirtai tikėjo savimi ir vylėsi grįžti atgal su pasaulio šachmatų karūna ant jaunų, dar dvidešimt dvejų metų neturinčios galvos. „Užsispyręs kaip ožys“, – pyktelejo Morfis ant Stauntono ir stipriau suspaudė laivo turėklus. Jam triumfuojant Amerikoje, Naujojo Orleano šachmatininkai iš kailio nėrėsi norėdami Stauntoną prisivilioti, net sutiko sumokėti tūkstantį svarų sterlingų už jo atvykimą, deja, deja... Didysis šachmatininkas net laiško neatrašė, tik siuntinėjo savo leidžiamo laikraščio iškarpas, vadin-

Hovardas Stauntonas

damas amerikiečius įžūliais, drįstančius trukdyti rimtą šachmatininką ir sekspyrologą, kurio darbų laukia tūkstančiai skaitytojų, kiekvieną kartą keldamas vis naujus reikalavimus. Po ilgo susirašinėjimo, primindamas luizianiečiams, kad Amerikos čempiono Morfio pasiekimai toli gražu neprilygsta misterio Stauntono, vis dėlto geranoriškai sutiko susiremti su jaunuoju Morfiu, jeigu šis atvyktų į Europą. Ten jį galėtų išventinti į šachmatų riterių ordiną, o didmeistris Stauntonas uždėtų riterio pentiną. „Koks kilniadvasiškumas“, – širdo Morfis. Galų gale atėjo registruotas paketas, bet ne nuo Stauntono. Britanijos šachmatų sąjunga kvietė misterį Polį Morfį dalyvauti eiliniame sąjungos suvažiavime Birmingeme, kur bus surengtas ir turnyras. Nekreipdamas dėmesio, kad kvietime nebuvo nė vienu žodžiu užsiminta apie jam rūpimą mačą, neimdamas domėn Šarlio įspėjimo,

esą Stauntonas sužinojęs, kad jis atvyko, ims ir susirgs, Polis nusprendė važiuoti ir žūtbut su juo susitikti. Jis buvo įsitikinęs, kad toks garbingas džentelmenas kaip Stauntonas negali sulaužyti žodžio...

Londonė Polis nuėjo į Šv. Jurgio šachmatų klubą, ir, susiradęs Birmingemo šachmatų suvažiavimo sekretorių Hemptoną, jam prisistatė. Jį sutiko mandagiai, bet be ypatingo susidomėjimo, o susirinkusiems pranešė, kad tai Polis Morfis, Amerikos čempionas. Nedidelio ūgio, švelnaus, dar skustuvo nemačiusio veido Morfis buvo panašus į mergaitę, persirengusią ponaičiu. Polio aštri klausia sugavo aplinkinių šachmatininkų žodžius. „Jis panašus į džentelmeną!“ – tyliai sušnibždėjo vienas. „Bet jokių būdu ne į vyrą“, – burbtelėjo kitas. Nors Polį kurį laiką kamavo sloga, bet žaidė lengvai, laiku užbėgdavo varžovų atakoms už akių laimėdamas partiją po partijos. Per gana trumpą laiką Polis aplošė visus stipriausius Anglijos šachmatininkus.

Kartą Poliui sausakimšoje salėje tarsi riešutą triuškinant patį žymiausią (anot Hemptono) šachmatininką Bodena, salėje pasirodė du anksčiau jam nematyti džentelmenai ir įsitaisė prie židinio. Salėje kilo šurmulys ir visų akys nukrypo atėjusiųjų pusėn. Polis vogčiomis stebėjo atvykėlius. Vienas buvo mažas, raudonveidis, meilikuojančiai besikreipiantis į pagyvenusį, aukštą, liesą, šviesių, ledinių akių, ruda ševeliūra ir bakenbardais, pereinančiais į Mefistofelio barzdele, bendrą. Kai audringi aplodismentai pranešė, kad mačas baigėsi Polio pergale, Hemptonas jį pasveikino ir paėmęs už parankės nusivedė prie židinio. „Leiskite jums, misteri Morfi, pristatyti mūsų klubo išžymybes: tėvas Ouvenas ir mūsų pasididžiavimas – misteris Hovardas Stauntonas.“ Rudaplaukis ištiesė ranką. *Tai štai koksai tas Hovardas Stauntonas, užtvėręs jam kelią į pripažinimą. Stauntonas buvo jaunesnis ir malonesnis, ne toks griežtas ir šiurkštokas, kaip jis išivaizdavo.* Ouveno akyse blizgėjo atvira pašaipą, nenujautė, kad greitai laiku tas nedidelio ūgio jaunėlis džentelmenas suraitys jį į ožio ragą. Stauntonas elgėsi mandagiai ir draugiškai. Pasisveikinęs jis pasiteiravo: ar jau apsisprendėte žaisti Birmingeme, misteri Morfi, jūsų dalyvavimas būtų nemažas masalas mūsų suvažiavimui? Polis dvejojo, nežinojo, kaip pasielgti, kaip tam rudaplaukiui pasakyti, kad jis atvažiavo vien dėl to, kad atimtų iš jo, stipriausiojo epochos šachmatininko, titulą. Pagaliau Polis griebėsi gelbėjimosi inkaro. Jis pasiūlė Stauntonui sužaisti su juo porą lengvų partijų, tačiau Hovardas išsisuko iš padėties, aiškindamasis, kad jo su nekantrumu laukia leidėjai, ir jis norėtų kuo greičiau baigti mokslinį darbą apie Šekspyra. Netoliese stovėjęs šachmatininkas Berdas pasiūlė Stauntonui sužaisti porą konsultuojančių partijų. Tarkim, jūs su Ouvenu

ir mudu su Morfiu. Didysis maestro, saugodamas savo autoritetą, abejojo. *O gal tas beūsis šunytis iš tikrųjų puikiai žaidžia, nors... Dviese žaidžiant, galima kalnę suversti kompanionui.* Praėjus kuriam laikui žaidimas įvyko ir Morfis su Bodenu išlošė prieš Stauntoną ir Ouveną abi partijas.

„Ar daug ruošiatės?“ – klausinėjo korespondentai, pasibaigus mačui, į tai Polis atsakė: „Visiškai nedaug, viską, ką man galėjo duoti knygos apie šachmatus, aš dar vaikystėje išmokau“.

Polis stengėsi nepervargti, tikėjosi, kad ne už kalnų mačas su Stauntonu, o kol kas... sužaidė dešimties partijų mačą su įgudusiu maestro Berdu. Kai Morfis išlošė dešimtąją partiją, Berdo sąskaitoje buvo tik vienas taškas. Sujudo, sukrito visi laikraščiai. Britanijos šachmatų autoritetas buvo pavojuje, reikėjo kaip nors pažaboti svetimtautį.

Liepos pabaigoje prasidėjo dešimties partijų mačas tarp Morfio ir žymaus šachmatininko vengro Leventalio, su kuriuo buvo žaidęs vaikystėje. „Vargšas Leventalis“, – užjaučiamai kalbėjo Hemptonas, – „jis taip vylėsi laimėti.“ „Jam reikalingi pinigai?“ – staiga užklausė Morfis. „Matote, jis su didele šeima neseniai apsigyveno Londone, o pinigų baldams įsigyti neturi.“ „Atiduokite honorarą jam“, – pasiūlė Polis. „Tai neįmanoma, misteri Morfi, jis jokių būdu neims pinigų, kurių neišlošė.“ Tada Polis nuėjo į parduotuvę, užmokėjo už naujus baldus ir paprašė pristatyti Leventalio adresu.

Polį nustebino Stauntono vadovaujamame laikraštyje *Illustrated London news* pasirodžiusi sarkazmu

Morfis žaidžia „aklai“ Cafe de la Regence

dvelkianti žinutė, esą Leventalis sensta, niekada taip blogai nežaidė (tačiau nepaminėjo, jog pirmąsias partijas Leventalis žaidė puikiai), todėl Polis taip lengvai laimėjo. Žinutė Polį nuvylė ir įskaudino, tokio atsiliepi-mo iš žymaus šekspyrologo apie vengro žaidimą nebuvo tikėjęsis.

Saulėtą dieną Polis, visiškai negalvodamas apie šach-

matus, vaikščiojo po Londoną ir apžiūrinėjo miesto įžomybes. Jį pasivijo susirūpinęs jo asmeninis sekretorius ilgšis Edžas (Edžas užrašinėjo ne tik kiekvieną Morfio sužaistą partiją, bet ir kiekvieną jo žingsnį. Jo užrašai vėliau tapo neįkainojamu dokumentu. Jais naudojosi ir E. Zagorianskis, rašydamas knygą „Apysaka apie Morfį“, pažįstamas nuo Niujorko kongreso. Edžas priminė apie Birmingemo suvažiavimą, kuriame Polis pažadėjo dalyvauti. „Anglai jums už tai neatleis“, – susirūpinęs tikino Edžas. „Aš neužmiršau“, – piktai atkirto Polis, – „tiesiog nematau jokio reikalo ten važiuoti. Net užimta pirmoji vieta manęs nė per žingsnį nepriartins prie Stauntono, o mane domina tik šis mačas.“ Galų gale po ilgų įtikinėjimų Polis nuvyko į Birmingemą. Nors Stauntono laikraštis skalambijo apie silpną penkiasdešimt aštuonerių metų Leventalio žaidimą su Morfiu, tačiau iš Birmingemo vengrų didmeistris grįžo su lauru vainiku. Stauntonas du kartus bandė jėgas su Leventaliu, tačiau abu kartus nesėkmingai.

Britų šachmatų prezidentas Polį sutiko gana šaltai, tačiau rūstų milordo veidą nuskaidrino netikėtas Polio pasiūlymas – sužaisti su aštuoniais stipriausiais šachmatininkais nežiūrint į lentą. „Ar jūs visiškai sveikas?“ – išpūtė akis prezidentas. „Visiškai“, – trumpai atsakė Polis. *Jis iš proto išsikraustė. Aukščiausios klasės aklo žaidimo meistras prancūzas Harvitsas niekada nelošdavo daugiau kaip su šešiais, Paulsenas vargiai su trimis, o čia... Aš pats sėsiu lošti su tuo vaikėzu.*

Simultanas įvyko Birmingemo kolegijos salėje laisvą nuo turnyro dieną. Polis sėdėjo salės kampe, nugara į žaidžiančiuosius. Jis nieko neužsirašinėjo ir po šešių valandų aršios kovos atrodė visiškai

nepavargęs. Britų šachmatų prezidentas, žaidęs prie pirmos lentos, pats pirmasis pasitraukė iš žaidimo, toks pats likimas laukė ir kitų meistrų, tik turnyro dalyviui anglui Kiplingui pavyko laimėti.

Birmingeme, tarpininkaujant Britų šachmatų prezidentui, Stauntonas sutarė su Morfiu žaisti mačą po keturių mėnesių, tačiau jausdamas Polio jėgą ir bijodamas prarasti šlovę, visokiais būdais ėmė išsisukinėti. „Svetimtautis išvažiuos, laikraščiai patriukšmavę nurims, ir viskas. O jeigu praloš mačą – liks visiems

laikams“, – galvojo Stauntonas. Maža to, per savo redaguojamą *Illustrated London news* Stauntonas ėmė visaip šmeižti Polį. Neva Morfis neturi sekundantų, pinigų, nedalyvavęs Birmingemo turnyre... „Nelygūs šansai“, – klykė pseudonimu pasirašytas straipsnis, – „būtų neteisinga versti Stauntoną žaisti su kiekvienu jaunu džentelmenu, kuris neturi kitokio darbo, tik pavyduliuoja ir trukdo dirbti rimtam mokslininkui. Jeigu gerbiamam maestro Stauntonui nepakanka drąsos pasakyti amerikiečiui ne, tai už jį pasakys jo draugai.“ Galų gale taip nusišnekėjo, kad pradėjo menkinti anglų šachmatininkus ir girti europiečius, nes tik ten, jo teigimu, yra šachmatų Meka. Harvitsas, Rivjeras ar Andersenai – daug rimtesni pretendentai į šachmatų karūną negu Morfis.

Polis seniai svajoto apie Paryžių, todėl susiklosčius palankiom sąlygom, jis su malonumu paliko Albioną.

* * *

Havana skendo rudens saulėje. Gatvėse šurmuliavo vietiniai ir atvykėliai turistai, slankiojo išsipustę ponaičiai, įsikandę brangius cigarus. Puošniame šachmatų „Asturiano“ klube netrūko klientų, dieną naktį griežė muzika, skambėjo ispaniškos dainos. Konkistadorų palikuonys garbino šachmatus, teigė, kad geras šachmatininkas tolygus kabaljerui.

Senjoras Polis Morfis buvo sutiktas iškilmingai. Jis nugalejo Ameriką ir Europą, jis kalbėjo ispaniškai kaip kastilietis hidalgas. Jame teka Sido-Kampeadoro kraujas, *caramba!* Jį nešė ant rankų. Jo vardu pavadintas šachmatų žurnalas, o klubui suteiktas „Polio Morfio“ vardas. Turtingiausias Kubos senjoras Domingesas – šachmatų draugijos prezidentas – ilgiausia šlovinimo kalba sutiko Polį Morfį.

Tuo metu, kai Polis žaidė su stipriausiais Kubos šachmatininkais, Šiaurės laivynas priartėjo ir blokavo Misisipės žiotis. Po trumpos apsupties šiauriečiai jūreiviai pėstininkai šturmavo miestą. Naujasis Orleanas buvo paimtas be didelių nuostolių ir žmonių aukų.

Mėnesį pragyvenęs Kuboje, Polis sužaidė su visais stipriausiais miesto šachmatininkais. Žaisdamas be pėstininko, o neretai ir be žirgo, suteikdamas partneriui ėjimą, jis nepralošė nė vienos partijos. Didžiausias varžovo pasiekimas būdavo lygiosios, bet ir tai pasitaikydavo labai retai. Sužinojęs, kad į Kubą atplaukęs ispanų garlavis „Blasko de Garai“ rengiasi po dviejų parų grįžti į Prancūziją, Polis įkalbėjo motiną plaukti į Paryžių pas gimines. Neilgai dvejojusi motina sutiko.

Ilgas saulėtas dienas jie sėdėjo denyje. Polis su mama pusbalsiu dainavo operų arijas, kurias puikiausiai prisiminė nuo pradžios iki galo. Motina gerai grojo arfa ir apgailestavo, kad jos sūnus, turėdamas tokią puikią klausą ir atmintį, nepasirinko muziko kelio.

Morfis ir Andersenai žaidžia šachmatais

* * *

Praėjus trejiems metams – Polis vėl Prancūzijos žemėje. Motina ir sesuo, pirmą kartą atvykusios į Paryžių, buvo tiesiog užhipnotizuotos miesto žavesio, nustebintos, kad bažnyčių Ispanijoje ir Prancūzijoje yra kur kas daugiau negu Luizianoje. Morfis, motina ir sesuo apsigyveno netoli Bulonės miško. Jie skaitė laikraščius, domėjosi, kas vyksta jų šalyje, o vakarais lankydavo įvairius spektaklius.

Laisvalaikiu Polis vaikščiojo po Paryžių, dažnai pasukdavo pro *Cafe de la Regence*. Tarsi iš atminties sutemų išniro prisiminimai, kai pirmąsyk kartu su asmeniniu sekretoriumi Edžiu pravėrė šios kavinės duris, kurioje šachmatais yra žaidę Žanas Žakas Ruso, kardinolas Rišeljė, Bendžaminas Franklynas, Maksimilijonas Robespjeras, Napoleonas Bonapartas...

Ųkart, sužinoję apie Polio atvykimą iš Londono, dešimtys žmonių ir žurnalistų apsupo jį, kiekvienas norėjo paspausti ranką, užduoti keletą klausimų. Jis lengvai laimėjo prieš vietinius šachmatininkus ir tenorėjo vieno: kad greičiau sugrįžtų iš kelionės profesionalus šachmatininkas Harvitsas. Būdamas Paryžiuje, jis kasdien praleisdavo *Cafe de la Regence* ne mažiau dvidešimties valandų, žaisdamas su bet kuo ir iš bet kiek.

Daug kalbų sukėlė sensinga partija su prancūzų šachmatininku Delanua. Morfis, žaisdamas juodaisiais, paėjo žirgu, palikęs neapgintą rikį. Delanua, paskubomis kirsdamas rikį, su pergalinga šypsena pareiškė susirinkusiems: „Jeigu misteris Morfis taip nepadairiai žaidžia, tai gal nevertėjo plaukti per Atlantą!“ „Jums matas po šešių ėjimų“, – ramiai atsakė Polis. Nors prancūzas labai stengėsi, bet įvyko taip, kaip Polis buvo numatęs.

Mačas su Harvitsu įvyko po kelių dienų, nors Polis turėjo taikstyti su įvairiausiomis vokiečio užgaidomis. Polis sėdėjo prie šachmatų lentos šaltakraujiškai ramus, tarsi marmurinis. Jis nė kiek neabejodavo dėl partijos baigties, o Harvitsas visas drebėdavo, muistydavosi krėsle, nervindavosi, dažnai numesdamas figūrą. Pralošęs keletą partijų, jis darydavo kelių dienų pertaukas, neva dėl blogos sveikatos, nors dienomis, kai Morfio nebūdavo, Harvitsas žaisdavo su kitais. Nugalėjęs *Cafe de la Regence* karalių Harvitsą, Polis surengė grandiozinį mačą, žaisdamas „aklai“ su aštuoniais žymiausiais prancūzų šachmatininkais. Polis sėdėjo nugara į lošiančiuosius, ir, po dešimties valandų įtempto darbo, viskas baigėsi triuškinančia Polio pergale, ir tik dviems, jų didžiausiam džiaugsmui, pavyko pasiekti lygiašias. Po šio mačo prancūzų žurnalistas, susižavėjęs fenomenaliu „aklu“ amerikiečio žaidimu, rašė: Morfis pranašesnis už Cezarį, nes atėjo, nepamatė, nugalėjo.

Žymus prancūzų šachmatininkas Sent Amanas, sužaidęs su Poliu kelias draugiškas partijas, pavadino jį

bebaimiu riteriu. Visuose iliustruotuose laikraščiuose spausdino įvairiausias Polio nuotraukas. Garbus prancūzas su žmona nesiryžo eiti į *Cafe de la Regence*, kad jaunasis amerikietis neatimtų „jo karalienės“. Skulptorius Lekjenas prisiprašė Polio pozuoti, ir vargšas Morfis sėdėjo ilgas valandas jo dirbtuvėje, kol šis baigė darbą. Visas Paryžius plūste plūdo į Eliziejaus laukus, kur buvo pastatytas Morfio biustas.

Kartą Belinio „Normos“ antrakto metu Polis žaidė su tarp savęs besikonsultuojančiais Braunšveigo kunigaikščiu ir grafu Izuaru. Šachmatininkai nepastebėjo prasidėjusio antro veiksmo. Solistai ir choras žvilgčiojo į kunigaikščio

Laikrodis

ložę. Morfis, užaugęs muzikaloje šeimoje, jautėsi itin nejaukiai. Pagaliau susinervinęs Polis įdomiai ir efektingai matavo garbinius svečius.

Morfis didžiai nekantraudamas laukė atvykstant kito vokiečių šachmatininko Adolfo Anderseno. Jo žaistos

partijos jam patiko, ne kartą mintinai lentoje demonstravo jas savo sekretoriui Edžiui. Anderseną išore ir vidumi skyrėsi nuo jo bendraklasio Harvitso. Tuo metu jam buvo apie penkiasdešimt. Pralaimėjęs mačą, Anderseną pasakė: Morfis daro ne gerus, o geriausius ėjimus. Jis stipresnis už visus gyvus ir mirusius šachmatininkus. Aš laimingas, gyvendamas tuo pačiu metu. Prieš išvažiuojant į Breslau, jie dar kartą išbandė jėgas žaisdami seriją partijų, tačiau Anderseną nepajėgė atsilaikyti prieš Polį.

Polis pavargo nuo vaikščiojimo ir prisiminimų. Jis nepajuto, kaip atsidūrė prie Senos ir pamažėle grįžo atgal, nors niekaip negalėjo nužievinti atminties. Jis prisiminė, kad prieš jam išvykstant iš Paryžiaus buvo atvykęs Mongredienas. Mačas vyko jo namuose, dalyvaujant tik keliems žymiesiems šachmatininkams, tačiau šeimnininkas, nors buvo geras šachmatininkas, nesugebėjo atremti veržlių Polio atakų. Tai buvo prieš trejus metus. Dabar – viskas. Dabar jis nežais nė vienos partijos. Jis nenorėjo pykdyti motinos, kuri šachmatų žaidimą lygino su kortų lošimu ir visokeriopai niekino.

1865 m. vasarą, beveik po trejų metų, Polis su mama ir seserimi grįžo į Naująjį Orleaną. Jų namas tebestovėjo, nors buvo išdaužyti langai ir sugadintas stogas. Materialinė padėtis buvo sunki. Kai kurie banko indė-

liai buvo konfiskuoti, kitus pinigus jie išleido gyvendami užsienyje. Namą suremontavo, panaikino advokatų kontorą, o apatinį aukštą išnuomojo, idant galėtų kaip nors pragyventi. Vyresnysis brolis Eduardas, medvilnės makleris, vertėsi gerai. Motina, kaip ir anksčiau, rengdavo muzikos vakarus, bet klausytojų ateidavo vis mažiau. Dažnai užsukdavo pas Polį draugas Šarlis Maurianas, kartais, labai retai, jie sužaisdavo šachmatais. Poliui suėjo trisdešimt. Jis papildinėjo, veidas pasidarė apskritesnis. Sveikata jis buvo nepatenkintas. Prastai miegojo, smarkiai plakdavo širdis, o dažni galvos skausmai nuodijo gyvenimą. 1867 m. vasarą trejis mėnesius gydėsi Paryžiuje, Baden Badene, tačiau mažai kas gelbėjo. Jis jautėsi kaip sudaužytas, o galvos skausmai vargino vis labiau. Grįžęs į namus, Polio pasidarė nedėmesingas ir išsiblaškęs, nors rengėsi elegantiškai. Kartą pamatęs atvažiuojant juodai apsi- rengusią Meil (jos vyras žuvo per Naujojo Orleano šturmą), Polio puolė prie ekipažo, bet ji neparodė jam jokio dėmesio. Daugiau jos niekada nesutiko.

Polio vis rečiau išeidavo iš namų, valandų valandas sudėjęs rankas už nugaros vaikščiojo ilga veranda ir tyliai dainuodavo vis tą pačią seną dainelę, įsirežusią į atmintį. Daug skaitė, bet labiausiai mėgo Džonataną Sviftą. Tuo tarpu brolio Eduardo reikalai pakrypo į blogąją pusę, – taip pakrypo, kad jis prisijungė prie vyresniosios sesers vyro Džono ir sutarė parduoti namą. Polio kategoriškai tam prieštaravo. Eduardas ir Džonas pasitarę pasiūlė Poliui pasivažinėti. Polio labai apsidžiaugė netikėtu brolio pasiūlymu. Oras buvo gražus, šiltas vėjas draikė Polio garbanas, pro šalį slinko medvilnių plantacijos, miškai... Polio buvo laimingas, kol netikėtai karieta įsuko į aukštą tvora aptvertą kiemą. Nepažįstami pastatai sukėlė nerimą. Jis klausiamai pažvelgė į brolių, o šis paaiškino, kad užsuko papietauti ir tuoj važiuos toliau. Polio įėjo. Pažvelgė pro langą, o kai atsisuko, vietoj brolio ir Džono stovėjo vyras baltu chalatu. Polio iškart suprato, kad jį atvežė į psichiatrijos ligoninę. Pokalbis buvo trumpas. Nekreipdamas dėmesio į gydytojo svaičiojimus, Morfis aiškiai pasakė:

„Aš esu teisininkas. Sulaikyti čia mane per prievartą tolygu nusižengti įstatymui, o tai reiškia, ponas daktare, jums gresia šešeri metai katorgos darbų“. Po dešimties minučių Polio jau sėdėjo karietoje. Atsakydamas į kolegų klausimus gydytojas burbtelėjo: „Visus jo praekitus giminaičius reikia deginti ant lėtos ugnies. Jie nori paslėpti psichiatrinėje ligoninėje sveiką jaunuolį, kad jis netrukdytų jų nešvariems darbams“.

Po pusantros valandos Polio buvo namuose. Nei brolis, nei sesers vyras daugiau šiuose namuose nesirodė, tačiau įtarumo žaizda Polio širdyje liko iki mirties. Praėjus dešimčiai metų nuo tos nelemtos dienos, jis vidurnaktį, išpiltas šalto prakaito, pažadino seserį. „Elen, ar tau neatrodo, kad aš einu iš proto?“ Prisimeni, brolis kada kada norėjo mane uždaryti į psichiatrinę? Sesuo ilgai ir nuoširdžiai ramino brolių, kol šis pagaliau užmigo.

Eduardas ir Džonas, įsitikinę, kad Polio nepritars jų norams parduoti namą, kreipėsi į teismą. Gavęs šaukiamą, Polio ilgai nesvarstęs, tvirtai pasiryžęs ir įsitikinęs, kad svarstyklės pakryps jo pusėn, apsi- rengė ir išėjo. Buvo liepos pradžia, karščiu žioravo vasara. Jis ėjo į teismą, pasiruošęs išrėžti pritrenkiančią kalbą, tačiau jokio teismo nebuvo. Teisėjas, išklausęs Polio nuomonę, nuramino primindamas, kad jo tėvas paliko namą penkiems paveldėtojams, tarp jų Edvardui ir Džonui, ir nėra reikalo bylinėtis.

Karštis svilinte svilino ir Polio vos bepavilko kojas. Grįžęs prisileido į vonią šalto vandens, nusirengė, įlipo...

Netikėta Polio mirtis sukrėtė visus jį pažinojusius. Iš Amerikos ir Europos plaukte plaukė užuojautos laišukai. Laikraščiai spausdino straipsnius, nekrologus, eilėraščius ir portretus. Niujorke Manheteno klubo specialus susirinkimas priėmė rezoliuciją, kad Morfio portretas turi visą laiką kaboti centrinėje klubo salėje.

Gavusi laišką, Polio motina mandagiai padėkojo už rūpestį ir atsakymą baigė šiais žodžiais: *Jūs prisimėnėte mano sūnaus nemirtingą šlovę, tačiau man ji buvo amžino sielvarto šaltinis. Priimkite, džentelmenai, mano pagarbą. Telsida Morfi.* ❧

ATSIPRAŠYMAS

2009 m. Nr. 1–2 Alfredo Bumblausko straipsnyje „Vilniaus ir Kauno lietuviškumo modeliai: Paskaita ir diskusija“ įsivėlė pora klaidų. Parašas po iliustracija p. 44 turėtų būti: „Viktorija Šapokienė, Kęstutis Šapoka. Karalių pasaka. 2007–2008. Popierius, aplikacija. Iš šiuolaikinės tapybos bienalės „Nostalgie“ parodos „Suklegos“ Klaipėdos parodų rūmuose“. P. 45 – „Viktorija Šapokienė, Kęstutis Šapoka. Ramybė. 2007–2008. Popierius, aplikacija. Iš šiuolaikinės tapybos bienalės „Nostalgie“ parodos „Suklegos“ Klaipėdos parodų rūmuose“. Labai atsiprašome autorių.

LIETUVIŲ KALBOS PAPANČIO ŽIEDAS

Balsės ir priebalsiai – esmės ir formos, garso ir prasmės darna lietuvių senkalbėje

Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus

ANTIRECENZIJĄ

arba Tautinės akademinės etikos ypatumai

Skelbiamas tekstas („Lietuvių kalbos paparčio žiedas“) turi ilgą priešistorę. Pirmoji publikacija pasirodė dar pogrindžio spaudoje, rinkinyje *Ethos* (1981). Šis slėpinys – garso/prasmės sąveika lietuvių kalboje – rūpėjo ir toliau, autoriams laipsniškai gilinantį į šią kalbotyros megaproblemą. Kiekviena nauja publikacija buvo šio toks žingsnelis – mūsų supratimu – tolyn, kaupiantis patirčiai ir suvokimui. Džiaugiamės, kad nebuvo pasiduota pagundai užbėgti į priekį, skelbti tai, kas patiems dar neaišku. Šio ciklo savotiška užbaiga (tikėsimės, kad dar ne pabaiga) ir buvo šis straipsnis.

Jausdami savo išmanymo ribas, norėjome perduoti estafetę kalbotyros profesionalams, akademinėi terpei. Deja, buvome naivūs – susidūrėme su nesuprantamu priešišku, atmetimu be paaiškinimų. Blogiausia, kad nė nebandyta pasvarstyti, tiesiog atmesta ir tiek. Paskutinis bandymas buvo straipsnio pasiūlymas kalbotyros žurnalui „Respectum Philologicum“, kuris mums pasirodė esąs intelektualiai laisviausias. Straipsnio mintys paskaitos forma buvo pristatytos Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto (kuris leidžia šį tarptautinį leidinį) studentams bei dėstytojams, ir, atrodo, buvo sutiktos palankiai. Tačiau publikacijai užkirto kelią dvi recenzijos (anoniminių autorių – mat tokios yra taisyklės, bet pagaliau tai nesvarbu). Jos yra taip būdingos mūsų akademinėi etikai, kad manome esant prasminga jas šiek tiek pacituoti ir pakomentuoti.

Pirmosios recenzijos pradžioje – keletas smulkių priekaištų dėl literatūros, citatų, su kuriais tenka sutikti. Tačiau apie teksto esmę, apie svarbiausią, dėl ko jis buvo rašomas, apie garso ir prasmės žaismę mūsų kalboje – recenzijoje nė žodžio. Recenzentui užkliūva priebalsių inversija: „Tai labai reti atvejai lietuvių kalboje, reiškiny vadinamas metateze. Wojciechas Smoczyński (2007, p. 275) nurodo priebalsių inversiją žodžių kepti / pešti, kurį aiškina ne atsitiktinio priebalsių keitimosi

Redakcijos pastaba: tekstas publikuojamas nepaisant dalies redaktorių nepritarimo autorių atstovaujama moksliskumo sampratai.

atveju, o iš ide. peku – ie, liet. keptas lyginama su gr. žodžiu peptos ir pan. O kai lyginama autoriams geriau skambantys žodžiai, susidaro įspūdis, kad etimologija visai nereikalinga“. Iš kur recenzentas ištraukė, kad mes priebalsių inversiją (teigul jau bus metatezė...) laikome atsitiktine? Atvirkščiai, visos mūsų pastangos skiriamos įrodyti, kad tai yra vienas iš kalbos instrumentų ir yra pagrįstas garso/prasmės sąsaja (reikia skirti atsitiktinį fonetinį kalbos riktą [sutos/sutros] nuo logiškai pagrįstos žodžių darybos). Ir apskritai priebalsių inversija tėra antrareikšmė mūsų straipsnio tema, tik pagrindinės temos iliustracija, be kurios galima apsieiti. Straipsnio esmė, kaip jau sakėme, yra garso ir prasmės sąsaja. Tačiau apie ją recenzijoje – nė žodžio. Tai tas pats, kaip aptariant paveikslą prikibti tik prie rėmų – o juk geras paveikslas yra geras ir be rėmų.

Gali būti, kad recenzentas straipsnio tiesiog nesuprato. Tačiau užuot garbingai prisipažinus, prisidengiama aplombu ir lengva ironija – „ autoriai truputį paklysta mokslo ir ne mokslo nišose“; mūsų kuklios pastangos įvardijamos kaip „lengvoji kalbotyra“, „poetinė etimologija“ ir pan. Į šitai galima atsakyti, kad egzistuoja ir sunkioji arba bukoji, buhalteriškoji kalbotyra, kai absoliučiai neturint gyvosios kalbos jausmo, kalbotyra paverčiama pseudoracionalistine abrakadabra.

Antroji recenzija – dar įdomesnė ir būdingesnė, tad pateikiame ją beveik ištisai: „Labai sunku recenzuoti tokius rašinius, kuriuose geri norai persipina su mistiniais samprotavimais, o daugiau sunku ką nors įžiūrėti. Tačiau ignorantia non est argumentum, todėl pabandysiu suformuluoti bent keletą pastabų. [...] Teigiama, kad „balsė nieko nereiškia“, tačiau „priebalsių griaučius paverčia gyva būtybe“, kad priebalsiai yra akies karalystė, o balsės – ausies viešpatija. Ką iš šių teiginių galima suprasti? [...] Pasažai apie tai, kaip žmonija „suokė ir vokė“ garsą bei prasmę, neturi nieko bendra su elementaria kalbos struktūros samprata. 6-me psl. suformuluotos trys taisyklės (?) negirdėtos neregėtos kalbotyroje. Pavyzdžiai verti pačių „taisyklių“, pvz., kad žodžiai uola, yla, lėlė įrodo garso I reikšmę „individualybė, atskirybė [...]. Nei straipsnio stilius, nei teiginių formulavimas neatitinka mokslo darbui keliamų reikalavimų“.

Ši recenzija – savaip unikalus tekstas, nors kabink ant sienos.

Iš jo galima nupiešti tokį šiuolaikinio lietuviško kalbininko portretą: tai žmogus, kuriam visa, kas nesuprantama, kas nėra buhalterija – yra mistika. Nuoširdumu dvelkia prisipažinimas – „Ką iš šių teiginių galima suprasti?“ Toliau – „6-me psl. suformuluotos trys taisyklės (?) negirdėtos neregėtos kalbotyroje“. Teisingai, nei regėtos, nei girdėtos, nes jei būtų „regėtos ir girdėtos“, tai kokia prasmė būtų jas spausdinti? Tačiau vietoj vertinimo prikimbama prie pavyzdžių – metodas senas kaip pasaulis... Beje, kad lėlė yra individualybė, žino jau vaikai. „Rašinys visai nepanašus į mokslo straipsnį. Keista būtų matyti jį išspausdintą.“ Iš tikrųjų keista būtų – leidinyje šalia tokių recenzentų. Linkime ir toliau dūlėti su savo pusdalyviais ir padalyviais. Sėkmės kalbos susinimo darbuose!

Iš visų, kuriems rodėme savo straipsnį, vienintelis, atsiliepęs geranoriškai, buvo toksai D. R., šaunus vaikinai iš „Liaudies kultūros“. Prisakęs komplimentų bei pataręs ir toliau ieškoti „lietuvių kalboje [...] išlikusių dievų kalbos inkliuzų“, vis dėlto nuo esminio atsakymo į esminius klausimus išsisuko, pavadinęs mūsų kuklias pastangas suvokti garso-prasmės ryšį vienu atveju „idėja fix“, o kitu atveju – „šaukštu deguto“. Tad belieka konstatuoti – lietuviškasis kalbotyros mokslas nei intelektualiai, nei mentaliai nėra pajėgus iširti ir įvertinti bet kokią, kad ir kukliausią inovaciją, ir tai bus, matyt, svarbiausioji ignoravimo priežastis.

Tiesą sakant, nuosmukis yra apėmęs ir visą globalųjį akademizmą, nepaisant išsiplėtusių technologinių galimybių (kompiuterija). Perdėtas ratio, horizonto susiaurėjimas, ir pasimetimas empirikoje – visos šios negalios išryškėja lyginant su europinio mokslo priešaušriu. Europinės kalbotyros ištakos paprastai yra siejamos su „Karolingų renesansu“, kai, griuvus Romos imperijai, pradėjo stotis ant kojų naujoji, pakrikštytų barbarų Europa, gavusi stiprią žlugusios civilizacijos nepažeisto intelekto injekciją. Čia randame ne tik išsaugotą pagarbą praeičiai – Antikai, bet ir laisvą mintį. Štai ką teigė vienas didžiausių to meto mokslo vyrų – Alkuinas (730–804; dar žinomas kaip Flaccus Albinus) savo veikale *Grammatica*: „Balsės yra tarsi siela, priebalsės – tarsi kūnas. O siela judina ir save, ir kūną. Kaip kūnas be sielos nejuda, taip ir priebalsės be balsių. Mat nors priebalsės gali būti atskirai parašytos, be balsių negali būti ištartos arba turėti galios“. Ir šitaip kalba ne mistikas, o nuoseklus aristotelizmo skleidėjas, romėnų gramatiko Elijaus Donato sekėjas, vienas mokyčiausių ankstyvųjų Viduramžių vienuolių.

Apskritai ar ne laikas pripažinti ir viešai pasakyti nemalonią tiesą apie visą mūsų humanitarinę kultūrą, kurtą jau laisvės sąlygomis, maždaug nuo 1988–1989 m.? Tai, kad ji serga? Atgimimo metais rašėme, kad slapta sovietinės kultūros negalia yra bergždumas, negalėjimas savęs pratęsti, nes ji buvo grįsta melu („mulo“, bergždžio mišrūno kultūra). Tačiau ši yda persimetė ir į posovietinį būvį. Praėjo jau dvidešimt metų, o beveik nėra ką parodyti. Šitos negalios simbolių gali būti Val-

dovų rūmai, kultūrinio bergždumo monstras. Nėra taip, kad jų nereikia – geriau šitai, negu nieko, tegul stovi kaip paminklas mūsų istorijai, bet kartu ir kaip priekaištas mums, nepajėgusiems užpildyti jų kultūros gyvastimi, nes ji yra tuščiaavidurė, kaip ir anas pastatas.

Kuo, pavyzdžiui, galėtų pasigirti kalbininkai? Baigtas leisti didysis LKŽ, bet juk tai empirika... Švenčiame Lietuvos vardo tūkstantmetį, tačiau nėra galutinio atsakymo, ką gi šis žodis reiškia, nes kalbininkai tebesilaiko įsikibę Lietaukos raisto, kuriame simboliškai skendėja ir visa kalbotyra su labai retomis išimtimis, tokiomis, pavyzdžiui, kaip Letas Palmaitis. Nesugebėta toliau vystyti didžiojo erudito, baltistikos heraklio Vladimiro Toporovo pasiūlytų idėjų, tokių kaip slavų kalbų kildinimą iš baltų pakraštinių dialektų, ar Wilhelmo Schmidto siūlytą „koncentrinių ratų“ ide kalbų modelį, itin perspektyvų baltistikai. Iki šiol neturime lietuvių autoriaus parašyto etimologinio žodyno, turime tenkintis Frenkelio ar Smoczyńskiui – beje, kurį recenzentas pristatė kaip autoritetą. Ačiū lenkui, kad padarė mūsų darbus, tačiau štai ten paieškojus kad ir žodžio „ąžuolas“ etimologijos (žr. mūsų str. įvadą), rasime, kad šiam autoriui „ąžuolo“ etimologija lieka neįkandama, *etimologizacija pozostaje niepowna* – štai kas nutinka, kai kalba nėra gimtoji, o tėra tik laboratorinė medžiaga lingvistinėms manipuliacijoms.

Kas gi trukdo mūsų mokslininkams dabar, po dvidešimties metų? Juk Glavlito nebėra? Ne piniguose ar blogame valdžios požiūryje į mokslą slypi atsakymas, o tautiniuose akademinės kultūros bei etikos ypatumuose, kuriuos Toporovas yra mandagiai apibūdinęs kaip perdėtą polinkį į „empiriškumą ir paviršutiniškumą, *если не сказать больше*“. Nuo savęs pridursime – ir į akademinį servilizmą bei intelektualinį bailumą, maskuojamą provincialiu pasipūtimu...

Dėl šitų ir dėl daugelio kitų mūsų inteligentijos ydų mes, kalbos tauta, prarandame ją, priversti tenkintis nacionaliniais diktantais ar svetimtaučių indėliu mąstymuose apie mūsų žodį. Tai tiek.

Algirdas Patackas

Visa žmonija kadais vienodai suokė ir vokė
(Pr 11, 1; laisva interpretacija)

Globalizacija meta eilinį iššūkį lietuvių kalbai – ruošiamasi supaprastinti, tiksliau, prastinti rašybą. Juk jei rašysime, kaip siūloma, *ažuolas*, tai dings užuomina, nebebus įmanoma atsekti pirminio a(r)žus – veržlus, išsišakojęs, vyriškas – plg. tarmėse išlikusį aržuolas, pavardę Aržuolaitis ir t. t. Mūsų kalbos buhalteriai, iš esmės būdami materialistai, jau pasiduoda materijos persvarai, kuri pasireiškia vizualinio, vaizdinio, virtualaus pasaulio prievarta. O juk mūsų kultūroje vaizdinys yra antrinis, palyginus su garsu (ausis yra žymiai subtilesnė už akį; *k* – sukietėjusi *s*?).

Esame rašę apie garso ir prasmės ryšio atmintį lietuvių kalboje, kaip atsako į globalizacijos iššūkius galimybę. Laikraštinė internetinė diskusija buvo netikėtai aktyvi, bet isteriška, padrika ir todėl nevaisinga. Tačiau rūpestis dėl lietuvių kalbos išlikimo liko ir liks, todėl manome, kad būtų tikslinga pažvelgti į garso ir prasmės ryšį iš esmės, pradėdant nuo istorinių ištakų.

ISTORINIS DISKURAS

Antikos filosofai kalbos radimąsi apskritai siejo su žmogaus kilmė. Kodėl daiktas, reiškinys yra vadinamas būtent taip, o ne kitaip, kodėl obuolys vadinamas obuoliu, o ne kriaušė? Ar daikto pavadinimas yra lemtas jo kilmės (*physei* teorija), ar yra sutartinis, laisvo pasirinkimo reikalas (*thesei* teorija). Jau iš pat pradžių išsiskyrė materialistinė ir idealistinė kryptys. Aristotelis čia, be abejo, atstovavo materialistinei linijai (*gamtą neduoda vardų*). Kitos laikėsi Herakleitas iš Efezo bei stoikai. Sutaikyti šias priešpriešas yra bandęs Platonas, teigdamas, kad „teisinga“ kalba gali egzistuoti tik kaip idėja. Pats gi buvo linkęs manyti (kaip galima spręsti iš gana painaus jam priskiriamo teksto „Kratilas, arba apie vardų teisingumą“), kad kalboje glūdi gilus vidinis tikslingumas, o ne savivalė ar užgaida. Vienas mokyčiausių ankstyvųjų Viduramžių, Karolingų epochos mokslo vyrų Alkuinas (arba Flaccus Albinus, 730–804) yra pasakęs: „Balsės yra tarsi siela, priebalsės – tarsi kūnas“. Šioje išvalgoje dar juntama natūraliai intuityvi pagava žmogaus už romėniškosios civilizacijos ribų.

Vėliau, jau brandžiaisiais Viduramžiais, aristotelininkui Tomui Akviniečiui kalbos ženklai tėra *significancia artificialiter*, sąlyginės dirbtinės reikšmės, skirtos *ad significandum*, „paženklinti“, bet pačios iš savęs nieko nereiškiančios.

Naujausiais laikais, Europos kultūrai pasiekus „aukso amžių“, garso prasmingumo klausimą kėlė žymieji to meto Europos mąstytojai universalai. Johannas Gottfriedas Herderis (1744–1803) kalbos kilmę siejo su mąstymo istorija – kalbos dėka žmonija mokėsi mąstyti ir mąstymo dėka mokėsi kalbėti. Wilhelmas von Humboldtas (1767–1835) teigė: „Kalba yra nenutrūkstama dvasios veikla, *siekianti paversti garsą minties išraišką*; kalba yra tarsi išorinė tautos dvasios apraiška; tautos kalba yra jos dvasia, ir tautos dvasia yra jos kalba“ (kursyvas mūsų, – A. P., A. Ž.), – sunku įsivaizduoti ką nors tapatesnio. Kalba, anot Humboldto, yra tarsi tarpinis pasaulis (*Zwischenwelt*) tarp tautos ir ją supančios objektyvios tikrovės (kiekviena kalba apibrėžia ratą aplink tą tautą, kuriai priklauso, ir iš jo ribų galima išeiti tik tuo atveju, jei pereisi į kitą ratą). Tad kalba išorinį pasaulį perkeičia į tautos dvasinę nuosavybę, *verbalizuoja pasaulį*, – anot Leo Weisbergerio,

Humboldto sekėjo. Humboldtas itin pabrėžė kalbos gyvastingumą, suvokdamas ją visų pirma kaip nuolatinę *vystymąsi*, o ne kaip negyvą mechanizmą: „Kalba yra ne veiklos produktas (*ergon*), o pati veikla (*energeia*)“. Idant žodis taptų žodžiu, jis turi ne tik įgauti garsinį apvalkalą, bet tapti darniu garso ir prasmės dariniu.

Humboldtas pabrėždavo asmeninės kalbos individualybę, ragindamas tyrinėti ir gyvą kasdienę kalbą, ir atskiro individo kalbėjimą. Ši nuostata vėliau buvo hiperbolizuota vadinamųjų „jaunagramatikų“ (taip pavadinta kalbininkų, daugiausia susispietusių prie Leipzigo universiteto, mokykla, apie 1870–1880 m.), pabrėždavusi ir individo psichikos svarbą kalbos tyrinėjimuose, ir psichikos įtaką kultūrai apskritai, kurie, pripažindami vien individualią kalbą, beveik neigė patį kalbos egzistavimą („pasaulyje yra tiek kalbų, kiek yra individų“, – Hermann Paul).

Humboldto mąstyme apie kalbą vyravo pesimistinė, o gal tik geniali nuojauta, jog suvokti visą kalbos visatą mums neduota (turbūt neapseita be Kanto mokymo apie daiktų nepažinumą įtakos). Humboldtas daug pastangų skyrė mokymui apie garsą. Skirtingai nuo gyvūnų, žmogaus skleidžiami garsai yra artikuliuoti. Jei

Tadas Gindrenas. Madinga. 2007. Lino raižinys

garsas gimsta „iš poreikio reikštis“, jei jis įgauna formą, t. y. patiria minties poveikį, tai tuomet kalba tampa artikuluota, turinti tam tikrą funkciją, *reiškianti, įženklinanti*.

Įsidėmėtinas Humboldto teiginys apie nelygią kalbų vertę – šitai pravers mums pagrindžiant lietuvių kalbos išskirtinumą. Kalbas jis suskirstė pagal sintezės tarp garso ir prasmės (jo žodžiais, vidinės kalbos formos) tobulumo laipsnį. „Tobulose“ kalbose mintis ir garsas esantys maksimalioje dermėje, o „netobulose“ vidinės kalbos formos ir garso sintezė – silpna ar iškreipta. Pagal šį požymį pasaulio kalbas jis suskirstė į keturis tipus: flektyvines, agliutinuojančias, izoliuojan-

čias (amorfines) ir inkorporuojančias. „Tobuliausios“ esančios indoeuropiečių (toliau *ide*) arba, kaip jas vadino Humboldtas, *sanskritinės* klabos, taip pat semitų-chamitų kalbinė šeima. Prie „netobulų“ buvo priskirtos agliutinuojančios (tiurkų, ugro-finų), izoliuojančios (kinų) ir inkorporuojančios (Amerikos indėnų, paleoazijinių tautų). Matyt, siekdamas išlaikyti, mūsų terminais, „politinį korektiškumą“, mokslininkas patikslino, jog „netobula“ kalba nerodo intelektualinio atsilikimo – tiesiog šios tautos mažiau protinių pastangų skyrė kalbai, nukreipdamos jas į kitas sritis.

Artimas savo pažiūromis Humboldtui buvo žymus slavistas ukrainietis Aleksandras Potebnia (1835–1891), plėtojęs jo idėjas slavų kultūros terpėje, kalbos pagrindu laikydamas garso ir prasmės ryšį. Regis, Potebnia pirmasis į kalbotyrą įvedė *poetinio mąstymo* (bei jo atšakos – mitologinio mąstymo) terminą, kuris labai pravers mums kalbant apie archajinę poetiką lietuvių kalboje, ypač vandenų varduose.

Vėliau kalbotyra nukrypo į garsų pasaulį, laipsniškai pamiršdama prasmės dėmenį – taip pasireiškia tolydus XIX a. mokslo materialėjimas. Juk garsų pasaulis, fonetika, yra materialesnis, apčiuopiamesnis, jam bandoma taikyti gamtos dėsnius. „Savo laboratorijoje

Tadas Gindrėnas. Žvilgsniai. 2005. Lino raižinys

mokslininkai empirikai suskaldė garsines kalbos priemones į daugelį mikroskopinių dalelių, kurias paskui uoliai matavo, sąmoningai užmiršdami jų paskirtį, jų egzistavimo tikslą“, – po to ironiškai komentuos Romanas Jakobsonas. Tačiau net ir Jano Baudouino de Courtenay (1845–1929) itin painiame racionalistiniame mokyme apie fonemas rasime nuolatinį grįžimą prie prasmės dalykų. Palyginkime du jo fonemos apibrėžimus – moksliską: „Fonema – tai suma antropofoninių savybių žinomos žodžio fonetinės dalies, kuri lieka nedaloma nustatant koreliacinius ryšius vienos

kalbos srityje; ir korespondentinius ryšius keleto kalbų srityje“; ir vėlesnį, 1910 m. apibrėžimą: „Pastoviai mūsų psichikoje egzistuojančią garso sąvoką [...] mes vadinsime fonema“. Nors Ferdinandui de Saussure'ui (1857–1913) kalba – tai konvencija, susitarimas, o kalbinis ženklas – laisvai pasirinktas, kaip ir ryšys tarp *ženklinančiojo ir ženklinamojo*, vis dėlto „kalbiniu ženklu mes vadiname sąvokos ir akustinio pavidalo kombinaciją“. Akustinis ženklas, anot jo, yra ne materialus garsas, bet garso išspaudas žmogaus psichikoje. Kadangi sąvoka irgi turi psichinių savybių, tai kalbinis ženklas yra *abipusė psichinė esatis*. Nesunku išvelgti prieštarą tarp kalbinio ženklo apibrėžimo, toleruojančio garso ir prasmės ryšį (teglu ir psichikos lygmenyje) ir teiginio apie kalbinio ženklo sąlygiškumą.

Šiai prieštarai sušvelninti Saussure'as įveda *motyvacijos* sąvoką. Visiškai „nepriklausomi“ nuo garso ir prasmės ryšio yra tik kai kurie žodžiai; dauguma gi žodžių kalboje yra *motyvuoti* (tai reiškia, garso ir prasmės ryšys juose yra atsekamas). Pagal šitai Saussure'as kalbas suskirsto į maksimaliai nemotyvuotas (leksinės-loginės kalbos) ir minimaliai nemotyvuotas (gramatinės kalbos). Pavyzdžiui, anglų kalboje pagal šį skirstymą yra daug daugiau nemotyvacijos nei vokiečių – (tai, mūsų įsitikinimu, aišku, nes anglų kalba yra daugiausia nutolusi nuo „motininės“ gotų kalbos, nei vokiečių); ultraleksikologinė yra kinų kalba, o gramatinė – sanskritas (taid ir lietuvių). Palyginkime šį suskirstymą su išdėstytoju Humboldto mokymu apie „tobulas“ ir „netobulas“ kalbas: abiem atvejais priešinguose poliuose atsiduria tos pačios – kinų ir sanskrito – kalbos.

Nors apskritai materialistinis kapstymasis po žodžio fiziką ir fiziologiją vyrauja, tačiau matyti ir proprašų. „Psichofonetinė“ formos samprata – *autour du phonème*, „ėjimą ratu aplink fonemą“ (Witoldo Doroszewskio taikli pastaba) – keičia gimstančio struktūralizmo pastanga taikyti tiesiai į tikslą, tiesiai į prasmę. „Fonetika, t. y. mokslas apie garso fiziologiją, pagaliau atskiriama nuo fonologijos – mokslo apie garsus, organizuotus kalboje“ (Albert Seshehaye). Rusų kalbininkas Nikolajus Trubeckojus (1880–1938) paskutinius dešimt gyvenimo metų skyrė fonologiniams tyrimams, ypač fonologinei balsių klasifikacijai – jo tipologinė pasaulio kalbų balsių sistema yra prilyginama Mendelejevo periodinei elementų sistemai.

Tačiau prasmės ieškojimuose, atgimusiuose kartu su struktūralizmu, išivyrąja materialistinis-racionalistinis prasmės traktavimas. Tik rusiško (ne sovietinio, o būtent rusiško) talentingų mokslininkų tandemo – Vladimiro Toporovo ir Viačeslavo Ivanovo darbuose tinkamą vietą užėmė intuicija, ontologija ir kitos idealijos. Deja, apie lingvistinę jų mokyklą kalbėti sunku – sekėjū jie beveik neturi (išskyrus vieną kitą išimtį!), nors disertantų netrūko. Priežastis turbūt bus sovietinis

materialistinis slogutis, iki šiolei tebedusinantis mūsų humanitarus, transformavęsis, jei taip galima pasakyti, į nepilnavertystės kompleksą provincialumo pagrindu: „[lietuvų autorių] darbai mitologinėmis-poetinėmis temomis, 8-me ir 9-me dešimtmetyje spausdinti lietuviškoje spaudoje, – empiriškai ir paviršutiniški. Juos būtų galima ir griežčiau vertinti“... – teigė Toporovas (iš asmeninio susirašinėjimo)

Įstabu, kai prasmoieškos atgimimas prasideda nuo poezijos. Antai Romanas Jacobsonas (1886–1982) savo studiją „Garsas ir reikšmė“ pradeda nuo garsiosios Edgardo Allano Poe poemos *The Raven* („Varnas“), aliteracijų šedevro, analizės: „Čia susiduriama su minties slėpiniu, glūdinčiu garsinėje materijoje, su mįsle žodžio, kalbinio simbolio, logoso; su paslaptimi, kurią reikia atskleisti“:

But the Raven, sitting lonely on the placid bust,
spoke only,
 That one word, as if his soul in that one word he did
outpour.
 Nothing further then he uttered – not a feather then
he fluttered –
 Till I scarcely more than muttered, „Other friends
have flown before –
 On the morrow he will leave me, as my hopes have
flown before.
 Then the bird said, „Nevermore“.

Poetas rašo: „Aš atidžiai sekiau, kad mano mintys ne-nutrūkstamai sektų viena paskui kitą. Aš stengiausi suprasti, ką nori išreikšti savuoju riksmu, savo *Nevermore!* („Niekada!“) šis senas senovinis paukštis, šis rūstus, bjaurus, niūrus, perkaręs, nukaršęs senovės laikų paukštis! Taip sėdėjau aš, klejodamas po svajas ir nuojautas... aš norėjau suprasti...“

Kalbininkas gi analizuoja: „...įvairios garsinės kalbos priemonės, tokios kaip kalbos intensyvumas ir tempas, atskirų garsų atspalviai ir moduliacijos bei jų sąskambiai – visos šios įvairiausios priemonės vienaip ar kitaip leidžia kiekybiškai bei kokybiškai paveikti emociškąją žodžio reikšmę“. Jacobsono darbuose dėmesys poezijai apskritai buvo neatskiriamas nuo lingvistikos studijų – pradedant nuo rusų sektantų glosolalijų, maginių užkeikimų analizės ir baigiant kūrybine draugyste su Velimiru Chlebnikovu ir Stéphane'u Mallarmé, kurio eilutę *Qui tels sons significient celi* („idant tokie garsai reikštų būtent šitai“) jis pasirinko epigrafu savo studijai apie garsą ir prasmę.

Tokia tad būtų apžvalga kelių bei klystkelių, ieškant

¹ P.vz., Николай Андреев, *Раннее-праиндоевропейский праязык*, Ленинград, 1986, kur bandoma atstatyti ankstyvosios *ide* prokalbės šaknų, turinčių dvi priebalses, sistemą.

kalbotyros *šventojo Gralio*, garso ir prasmės slėpinio. Klampynė, kurią tenka bristi kalbos mąstytojams nuo Herakleito iki šių laikų, rodo į ontologinį problemos pobūdį iš vienos pusės, ir į eschatologinį – iš kitos; turime omenyje Babelio bokšto katastrofą:

...O Viešpats nužengė pamatyti miesto ir bokšto, kuri mirtingieji buvo pastatę. Ir Viešpats tarė: „Žiūrėk! Jie yra viena tauta ir visi kalba ta pačia kalba. Tai tik jų užmanymų pradžia! Ką tik užsimos daryti, nieko nebus jiems negalimo! Eime, nuženkime ir sumaišykime jų kalbą, kad nesuprastų, ką sako vienas kitam“. Taip tad Viešpats išsklaidė juos iš ten po visą žemės paviršių, ir jie metė statę miestą. Tada jis buvo pavadintas Babeliu. (*Pr* 11, 6–9)

Tačiau gal ne visos tautos buvo šitaip griežtai „pakorotos“; juk jeigu bausta buvo už puikybę, „užsimanymus“, tai drovesniems gal teko bausmė mažesnė bei švelnesnė?..

Kalbant rimta mina, galima prisiminti žinomo baltisto Wilhelmo Schmidto hipotezę – pakoreguotą Schleicherio *ide* radimosi medį, kur vietoj virtualios *ide* prokalbės siūloma įrašyti baltų kalbas, – tiesiog centre, – o

Tadas Gindrėnas. Naktinis pokalbis. 2006. Lino raiziny

kitas, tarp jų lotynų ir sanskritą, išdėstyti koncentriniais ratais pagal archajiškumo laipsnį. Išplėtojus šią hipotezę ir kitoms kalbinėms šeimoms, būtų galima tikėtis, jog „motininėse“ ar branduolinėse atskirų kalbinių šeimų kalbose garso ir prasmės ryšys yra mažiausiai deformuotas, mažiausiai paliestas Babelio bausmės. Šis dieviškas antausis žmogaus puikybei turėjo ir savaip teigiamų pasekmių – atsirado, buvo priverstas atsirasti raštas. Tačiau raštas, būdamas, be abejo, civilizacijos rodiklis, špengleriškąją prasmę gali

būti laikomas kultūros, kaip jaunystės sinonimo, nuosmukiu, civilizaciją suprantant kaip senatvę. Archainės, gilia šaknį turinčios kultūros yra išlaikiusios instinktyvų nepasitikėjimą raštu – vedų kultūroje lygia greta rašto tęstinumui užtikrinti puoselėjama garso, oralinė kultūra, sakininė tradicija.

Ir šios apžvalgos pabaigai – viena beveik detektyvinė istorija. Pasirinkus epigrafu citatą iš *Pradžios knygos*, dar kartą buvo gautas patvirtinimas, kad Biblija – knyga, kuri nesiliauja stebinti. Reikalas tas, kad *Pr* 11, 1 sakiny, kuri turbūt galima laikyti kalbotyros mokslo pradžia, lietuviškuose vertimuose skambėjo neaiškiai ir nesuprantamai: *Visa žemė turėjo vieną kalbą ir tuos pačius žodžius* (Antano Rubšio vertimas). Panašiai vertė ir Juozas Skvireckas: *Žemė tuo metu turėjo vieną kalbą ir vienokius žodžius*. Kodėl kalba ir žodžiai atskiriami? Kas po tuo slypi? Dar senesniuose vertimuose, pavyzdžiui, „Pirmoje knygoje Maižiešiaus“ rasime: *Visas svietas turėjo vieną liežuvi ir kalbą* (protestantiškas kolektyvinis vertimas, iš vadinamųjų „Kvanto Biblijų“). Tampa dar neaiškiau (liežuvis?) ir tuo pat metu aiškiau, nes, pasirodo, kitose kalbinėse tradicijose irgi minimas liežuvis (*jazyk* – rus.; *język* – lenk.) arba lūpos (*labii* – lot.; *cheilos* – gr.). Tenka atsiversti pirminius šaltinius – hebrajiškai rasime: 1. *safah* (safâ) – lūpa, -os (81 pozicija ST); pakraštys, kraštas, apvadas (21 poz.); kalba (9 poz.); briauna, kraštas – (8 poz.); posakis (7 poz.); krantas (6 poz.) ir t. t.

Antrasis sakinio sandas hebrajiškai yra *dabar* (davâr) – *žodis* (753 poz. ST); *reikalas* (52 poz.); *aktas*, *veiksmas* (50 poz.).

Lotyniškai atitinkamai 1. *labii* – lūpos; 2. *sermonum* (nuo *sermo* – kalba, pokalbis, posakis, tarmė). Graikiškai 1. *cheilos* – lūpa, kraštas, krantas; 2. *phoni* – kalba, garsas, riksmas.

Matome du reikšmių sambūrius – pirmasis sukasi apie kalbos padargus (*lūpas*, *liežuvi*) ir kažkodėl apie *pakraštį* (*kraštą*), *krantą*, *apvadą* – žodžiu, apie *ribą*. Antroji grupuotė – tai, ką sukuria kalbos padargai – *kalba*, *žodis*, *posakis*. Jų santykis atitiktų priešpriešas: *kūnas / intelektas* (protas); *konkretu / abstraktu*, galbūt – *individualu / kolektyviška*. Neaiškus *lūpos*, *liežuvis / riba*, *krantas* santykis. Gal „apribotas liežuvis“, t. y. artikuliuotas garsas? Liežuvis, lūpos apribodamos oro srautą, duoda priebalsę. Šiaip ar taip, vienas iš Biblijoje užkoduotos mįslės sprendimų būtų toks: pirmasis sandas, pirmoji grupuotė gal nusako paties garso radijašį, antroji – garso sąvoką, mintį, prasmę. Jei taip, tai senovinė biblinė formulė nūdieniškai skambėtų taip:

Visa žemė (t. y. visos tautos ar tauta) *turėjo vieną kalbą* (t. y. tarė ir girdėjo tuos pačius garsus) *ir vienokius tuos pačius žodžius* (t. y. vienodai suvokė tų

garsų prasmę, mintį, sąvoką). Arba, jei norite, supoetintai: *Visa žmonija vienodai suokė ir vokė garsą bei prasmę*, ar netgi kaip epigrafe – *visa žmonija vienodai suokė ir vokė*.

Be abejo, tai vienas iš variantų. Tačiau neabejotina, kad senovinė išmintis kalboje išvelgė dviejų esminių kalbos sandų dermę. (Esame dėkingi Biblijos eruditui, ekumeninio ST leidimo (1999) spec. redaktoriui Petruui Kimbriui už konsultacijas šiam intarpui.)

* * *

„...mes užsispyrę tebeuždavinėjame sau vis tą patį naivų klausimą: kur vis dėlto lokalizuojamas šis kalbinis reiškiny – fonema“ (Jacobsonas). Užduokime ir sau tokį naivų klausimą – gal iš tikro lietuvių kalboje garsas dar turi prasmę, o prasmė – savo garsą?

Argi gali būti, kad mūsų kalboje, kasdieneje, gatvinėje, *garsas dar reiškia*, *o prasmė girdisi*, tik mes šito jau neatsimename. Argi gali būti, kad mūsų kalboje glūdi „paslaptis minties, įkūnytą garso materijoje“ (Jacobsonas)?

Jeigu taip, tai Platono mintis, kuria pradėjome šią apžvalgą, – apie „teisingą“ kalbą, kurioje garsas ir mintis sutaria, tačiau kuri esti tik kaip idėja, yra tikslinti – tokia „teisinga“ kalba gyvuoja, egzistuoja išties, o ne vien kaip idėja. Juk Platonas vargu ar galėjo girdėti apie tolimą tautą, skendėjančią Hiperborėjų ūkuos, anapus oikumenos...

Šitaip lietuviškoji kalbinė kultūra igytų neįkainojamą galimybę, nelygstamą pranašumą – per žodį, garsą eiti tiesiai prie prasmės. Tuomet mūsų haidegeriams nereiktų laužyti gramatikos ir rašinėti apie niekius. Žodis lietuvių kalboje – viso, kas vadinama pasaulėjauta, visraktis. Išstarti žodį – atgauti žadą, pasižadinti, atsibusti. Būtų intelektualinė nuodėmė nepadaryti šios paštangos, ypač iššūkių mūsų kalbai akivaizdoje.

KAIP ATSAKYSIME Į IŠŠŪKIUS?

Pradėti reikėtų atidedant didelius mokslus į šalį ir pereiti prie visai kitos stilistikos, prie paprasto, kasdienio kalbėjimo. Juk rašinio tikslas – kad atsimintume, kad atsibustume ir galėtume naudotis atspėtu slėpiniu kasdien – darbe ir troleibuse, nuo vaiko iki suaugusio, mokyti ir nelabai. Naudotis kiekvienas savaip, pagal savo prigimtį, tokie, kokie esame sukurti – nepanašūs ir savaime vertingi.

Siūlome keletą labai paprastų taisyklių, kaip šitai padaryti, kaip atstatyme galimą garso ir prasmės ryšį. Tam užtenka dabartinės, kasdienės kalbos žinių.

Pirmoji taisyklė. Priebalsis atstovauja žodžio formą, balsė – esmę, esmiškumą. Žodis yra formos ir esmės,

priebalsių ir balsių dermė. Pirmiausia kreipsime dėmesį tik į priebalsius, nes balsių vaidmuo sunkiau įkandamas.

Antroji taisyklė. Priebalsių prasmė ryškiausia žodžiuose, turinčiuose tik vieną priebalsį. Pavyzdžiui, *l – uola, yla, eilė*. Ypač pravartūs „vaikų žodžiai“, t. y. kur priebalsis kartojasi, pavyzdžiui, *lėlė* (tikriausiai *l* reiškia individualybę, išskirtinumą). Šie žodžiai yra lyg priebalsių prasmės vėliavnešiai. Natūralu, kad jų daugiausia randame vaikų kalboje (plg. posakį – „vaikai dar moka paukščių (t. y. rojaus) kalbą“). Tokie garsažodžiai kaip *tėtė (papa), dėdė, nenia* (auklė) suprantami bet kuriam indoeuropiečių vaikui, kaip ir *lėlė, kaka* (blogas), *caca* (geras), *baubas* (baisus) ir t. t. Juose ypač aiškiai atsiskleidžia priebalsio prasmė. Kalbininkai, pavyzdžiui, slavistas Potebnia didelę reikšmę teikė vaikų kalbos tyrinėjimams.

Neuropsichologijoje žinomas vadinamasis *sinestezi- jos* reiškinys, kai garsinės opozicijos, pavyzdžiui, tarp aukštų ir žemų fonemų, gali sukelti asociacijas su priešpriešomis *šviesus – tamsus, plonas – storas, lengvas – sunkus* ir t. t., atstovaujančioms visus penkis žmogaus juslinius padargus. Nors šis „garsinis simbolizmas“ egzistuoja paslėptu, neaiškiu pavidalu, tačiau vaikų kalboje jis ryškiausias; yra kalbotyrinių studijų, skirtų, pavyzdžiui, kūdikiško čiaušėjimo evoliucijai į vaikišką kalbą.

Trečioji taisyklė. Sąveika tarp dviejų šaknies priebalsių vyksta taip: pirmasis priebalsis yra aktyvus, antrasis pasyvus; pirmasis priebalsis vyrauja ar stelbia antrąjį; galima sakyti, net reikišiasi per jį. Šitai pasiekama sudėtingesnė formų sąveika. Žodis tuomet yra aktyviojo (pirmojo) ir pasyviojo (antrojo) priebalsių reikšmių dermė.

Šias tris taisykles galima nusakyti ir taip:

priebalsiai yra žodžio reikšmė, o balsės – muzika;
geriausiai raidės prasmę atsimena vaikai;

dviejų ir daugiau priebalsių junginys yra jų reikšmių sandermė, leidžianti aprėpti būties įvairovę.

Tačiau šios taisyklės galioja tik branduolinėms, „motininėms“ kalboms, t. y. toms, kurios dar neprarado garso ir prasmės ryšio. Galbūt lietuvių kalba yra tokia. Čia tinka prisiminti Humboldto teiginį apie *ide* kalbas kaip labiausiai „tobulas“, taip pat de Saussure'o teiginį apie labiausiai „motyvuotą“, ultragramatinę sanskrito (*idem* lietuvių) kalbą.

Pavyzdžiai. Pradėkime nuo paprastų žodžių, pvz., *linas*. Priebalsinis skeletas bus *l – n*. Ką reiškia garsas *l*? *Uola, yla, lėlė*: turbūt sutiksime, kad *l* – tai tikriausiai individualybė, atskirybė, išsiskirianti iš aplinkos (*uola*), chaoso (*eilė*); kažkas kitas, nei aš (*lėlė*). Tuo tarpu *n*: *ne!*; *niūnyti* (skursti, vargingai gyventi), *anuoti* – 1. sunkiai vargstant daryti, taisyti, mokyti; 2. va-

lyti, šveisti; 3. gadinti, naikinti (LKŽ). Taigi raidė *n* reiškia ne tik neigimą, bet ir taisyimą, mokymą, naujų savybių įgijimą. Plg. „anyta marčią anuoja“, t. y. auklėja, paneigdama buvusias savybes ir ugdo naujas; *ynis* (šerkšnas) – šalčio paveiktas rūkas įgyja kitokį pavidalą; *anas* – ne aš, o kitas, tai reiškia kitoks nei aš.

Tad *l – n* formulė būtų *individualybės darymas, tobulinimas per neigimą, panaudojant ir prievartą*. Kaip čia neprisiminti „lino kančios“, kol iš augalo, gamtos darinio, pagaminamas civilizacijos elementas – lino pluoštas, siūlas, drobė. Plg. *liaunėti, lėnas. Lėnas* – „lėtas, ramus“, bet ir „silpnas“, nes romybė pasiekama negatyviai, per pasyvumą; kai pasyvumo per daug, gauname *liūną*.

2. Imkime kitą priebalsinį skeletą, kur *l* atsiduria jau antrojo, pasyviojo priebalsio vaidmenyje. Tegul tai bus *g – l*. Kas yra *g*? *Uoga, auga, ūgis*. Tikriausiai *g* reiškia gamtą, jos lygmenis ir jos galias – visa, kas auga, kas

Tadas Gindrenas. Brunetės. 2008. Lino raižinys

virsta uoga. *Jėga* (*j* yra artima *g*: *joti / goti*) išreiškia gamtos gaivališkumą; *gogas (guga)* – „arklio ar gyvulio aukščiausia vieta, gūbrys tarp menčių“; *gogė* „galva“ (juokaujamai); *guga* – „pakilimas, kalnelis, kalva“.

Taigi *g – l* formulė būtų *gamtos jėgų pasireiškimas per l, individualybę. Galia ir gėlė*. Tačiau yra ir *gula, gulė* (guolis)? Kas tai būtų? Tikriausiai to paties *g* pasireiškimas per *l*, bet priešinga, irimo (augti – ižti) kryptimi; juk gamtos jėga pasireiškia ne tik nokimu, bet ir nykimu. Plg. *gulas* – „išgriuvęs medis, gulintis baloje,

ežere, upėje“ (geldas darydavo ne iš stačio, bet iš gulo medžio). Į tą pačią pusę bus *gėla*, *galas* bei *gėlas*. Pirmieji – gamtoje glūdinčios mirties pasireiškimas per individualybę, antrasis – gėlas vanduo – vanduo be druskos, prėskas, be skonio, taigi lyg negyvas („Žolė – gėlas pašarėlis“, – Vaižgantas).

3. Dabar imkimės sudėtingesnio atvejo: *s – l*. Tegul tai bus *siela*. Ką apie *sielą* gali pasakyti dabartinė kalbotyra: „Lietuvių kalboje *siela* sietina su *sielis* (vandenų plukdomi rąstai), gal ir *seilės*. Vokiečių *die seele* taip pat siejama su *see* – „jūra, ežeras“. Vargu ar tai būtų skoliniai, veikiau už šių žodžių slypi kokia nors mitologinė – filologinė realija, *sielą* jungianti su pirmapradžiu vandenų mitologema. Dar viena įmanoma *sielos* etimologija nuo *sieti*². Taigi ne ypač. Ką duotų siūloma metodika?

Pradėkime nuo *s*. Tai sakrali, gal pati švenčiausia lietuvių raidyno raidė, tarsi pašventinanti daugumą

Tadas Gindrėnas. Brolio sąžinė. 2008. Lino raižinys

mūsų žodžių, daiktų, sąvokų – jų pabaigoje, juos jau pagimdžius, ištarus, tarsi apgaubianti juos *sacrum*. Pirmiausia tai neologizmas *esa* – esmės, esmiškumo distiliatas³. Tai *aš* (ir *ašis*). Tai ir ausis, dieviškasis organas, daug svarbesnis už *akį*, matančią vien kietą tikrovę (lietuviška ausis girdi ir supranta, ką šlama pas-

lapingasis uosis, ką siesti visos tos šyšos, šešupės ir siesartys). Tai auš – (aušti, auša), stebuklingas visa ko pradžios vyksmas, pasikartojantis kasryt. Tai ir ausis – „graudus, gūdus, gailus“: „Tavo panytelė aukštajam svirnely, užsirėmus ant kraitelio, aisiai, gailiai verkia“. *Aisa* – pirmapradaė, metafizinė gėla – norint ją pajusti, reikia pasėdėti ant Aiseto kranto: jis vėl pajuto ilgesį gyvenimo aisumo. Šio aisumo perteklius turbūt susina *sielą* (*susà*, *sausà*). Ir pagaliau *asys* (*esai*) – asiūklis, pirmapradis ir amžinas kaip *esa* augalas, šiurkštus gamtiškas esos atitikmuo. O kas yra *sesuo*, lietuviškai omei nereikia aiškinti.

Tad *s – esos* raidė. Kas gi yra *siela*? Formulė būtų – *siela yra esos pasaulio, sacrum pasireiškimas per l, asmeni, kaip ir gamtinis jos lygmuo – saulė*. Tegul čia bus ir *seilė* – paslaptiniausia organizmo išskyra, Dievo skreplelis, ir *sula* – augalo esmiškumas. O kas yra *suolas*? Jau esame rašę, kad *suolas* nuo *salti*, saldžiai alpėti sėdint ant marčių ar vėlių suolelio, belaukiant savo eilės virsmui. O kas būtų *sala*? Esos sutirštėjimas. *Sielis* – tik plaukiantis rąstas, maža sala – iš čia ir vandens mitologema.

Ir pats paslaptiniausias – šešėlis (*š – š – l* arba *s – s – l*). Tai jau trinarė sistema; pradžioje *s* pasireiškimas per *s*, dviguba *s* apraiška, ir šio „super–*s*“ pasireiškimas per *l*, individualybę. Todėl *šešėlis* toks paslaptingas, susijęs su anapusybe.

Kuri metodika vaisingesnė, tegul sprendžia skaitytojas. Nuo savęs pasakysime, kad raktas į mūsų žodį yra mumyse pačiuose. Jis įgalina mus nesidairyti aplink („lyginamoji kalbotyra“), o eiti tiesiai prie esmės.

4. Imkime pagaliau patį sudėtingiausią variantą, kai abu sandai ne gamtinio lygmens, abu yra abstrakčios atitrauktinės sąvokos. Tegul tai bus *r – s*. *R – oras* (plg. *aura*), *yrà* (*yra* – esti pakaitalas; kitas variantas – nuo *irti*, *aižėti*); dar *aure*! Turbūt *r* bus *apraiškos, raiškos, objektyvacijos raidė*: *aš esu*, tu *esi*, bet jis – *yra*. T. y. *aš žinau*, kad *aš esu*, kaip ir man etiškai artimas tu, bet apie jį, svetimajį, *aš žinau* tik tiek, kad jis, *aure*, *yra!* Kad *jis* pasireiškia. Tas pat ir su *oru* – *aš jo nematau*, bet *žinau*, kad jis *yra*. Tačiau *raiška* neamžina – kas pasireiškia, *yra* neamžinas, mirtingas, *įrantis*, nes tik *esa* yra amžina, o bet kuri *s k v a r m a* (forma), *raiškà* pasmerкта suirti, būti suarta (*orė*).

Jei taip, tai ką duos, rasdins metafizinis duetas *r – s*? Ogi *rasà*. Jau apie ją rašėme – *rasa* nuo *rastis*, *atsirasti* iš nieko, *ex nihilo*, dieviškosios kūrybos aktu iš savęs, iš dieviškojo esmiškumo, trokštant apsireikšti, *rastis* bei *rasdinti*, *gimdyti*. Iš savęs, nes Dievas irgi trokšta mylėti ir būti mylimas, Jis ir yra Meilė, o Mei-

² Gintaras Beresnevičius, *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius, 2001, p. 167.

³ Plg. Antikos filosofų terminą daiktų, dalykų esmei nusakyti *essia*

(vėliau galbūt *oysia*, *osia*). „Senovėje mes esmės pavadinimą išardavome ne *oysia*, bet *essia*“, – sako Sokratas Platono *Kratile*

lei reikalinga kas nors kita nei aš, nors Meilės įtampas lanke visa vėl tampa viena, susilieja. Jau rašėme apie sanskritiškąsias *rāsas* – atskirų meno rūšių dieviškojo įkvėpimo šaltinius, *salinančius* savo *salsvą sulą* į menininko sielą. Apraiškos pasireiškimas per *s, esą, iš esės – tai rasa*.

Tačiau čia reikia paminėti vieną labai svarbią aplinkybę. Dalykas tas, kad kiekvienas mūsų yra *l*, bet labai skirtingas. Todėl *kiekvienas mūsų jausime, suprasime garsą savaip, taip pat ir prasmę išgirsime savaip*. Tad žodžio žadinimas – *menas, kai kiekvienas mūsų yra menininkas*. Tai svarbiausioji taisyklė. Ir dėl to čia negali būti griežtų nuorodų – taip ir tik taip! Todėl, *pagal kiekvieno mūsų gebėjimą, girdėsime ir suprasime žodį kiekvienas kažkiek savaip*. Tegul tai bus svarbiausioji taisyklė. Taigi prieš kiekvieną aiškinimą, interpretaciją turėtų būti žodelis „galbūt“. Ar tai blogai? Nieku gyvu ne. Tai užtikrins tokią įvairovę, kuri gebės suderinti asmens skirtybę su visatos universalumu, ir kartu atgimti kūrybiškumui. (Čia tinka prisiminti jaunagramatikų mokyklos išaukštintą individualų psichologizmą, individualią kalbą. Potebnia, o dar anksčiau Humboldtas, didelį dėmesį skyrė ir liaudies kalbai, tarmėms, tautosakai.)

Priebalsių giminytė. Dvylika (apytikriai) priebalsių aprėpia visą būties įvairovę. Šie dvylika garsaprasmių tarpusavyje dažnai giminingi. Pabandykime juos sugrupuoti. Akivaizdi *s, š ir ž* giminytė: *sal-ti* ir *šal-ti*; *oš-ti* ir *ūž-ti*; *šiaur-us* ir *žiaur-us*, plg. *ses-ula* ir *žiez-ula* (*sacrum* → *profanum* → *vulgarum*). *V, b* ir *p* irgi garsiškai artimos, todėl artimos ir prasmiškai. Plg. *vaiva – bubas* (kas nors apskrita, stora vaikų kalboje) – *pupa* (*sakralu* → *buitiška* → *komiška?*). Apie *d* ir *t* jau kalbėta. Tokią giminytę galime vadinti vertybine arba hierarchine – kai prasmės sakralumas žemiškėja, darosi buitiškas.

Kitos jungtys sudėtingesnės. Apsiribosime keletu pavyzdžių: įmanomas ryšys tarp *v* ir *l* (absoliuto „sukietėjimas“ iki individo? – *valia?*). Sudėtingas ir keistas *s* ir *k* ryšys, panašesnis į priešpriešą (*k* – sukietėjęs *s?*); *kėdė* nuo *sėdėti?* (*sėdė?*); *šauk-ti* ir *kauk-ti*; *s* kietėdama į *k*, duoda *sakus*. (Gal čia slypi dirbtinoko *ide* kalbų suskirstymo į satemines ir kentumines paslaptis? Gal lietuvių kalba nėra „satemizuota kentuminė“, o jai tiesiog toks suskirstymas neegzistuoja, nes tinka tik kalboms po Babelio katastrofos?)

Trinarės sistemos. Paprastumo dėlei tyrėme žodžius, turinčius tik du priebalsius. Trinarės ir daugiau siste-

⁴ Žr. savilaidos leidinį: NN [Algirdas Patackas], *Saulė ir kryžius*, Kaunas, 1983, p. 51–57 (mašinarštis); straipsnį savilaidos leidinyje: Algirdas Patackas, „Modus imaginis“, in: *ETHOS (baltų kultūra ir lietuviška*

mos dar neįkandamos, tačiau ir čia, rodos, galioja tie patys dėsniniai. Apsiribosime universaliais taisyklėmis: *aktyvusis (pirmasis) priebalsis (ar jų grupė) reiškiasi per antrąjį, pasyvųjį; ši naujai gauta prasmė, jau kaip aktyvioji, reiškiasi per trečiąją; o naujai gautoji – per ketvirtąją ir t. t.*

Pavyzdys: *v – l – n: velionis, velinas (velnias), velėna*. Pradžioje *v – l; vėlė*. Griežtasis *n* išspraudžia slėpiningąją *vėlę* į jai tinkamą vietą (plg.: „vėlė be vietos“) ir gauname konkretybę – *velionis*.

Priebalsių inversija (pervarta). Beliko prisiminti priebalsių virsmą žodyje, mūsų pavadintą veidrodinės simetrijos dėsniu⁴, kai susikeitus vietomis pirmajam ir antrajam šaknies priebalsiams įvyksta ir prasminis virsmas: *Diev-as / veid-as* (dieviška – žmogiška); *rim-ti / mir-ti; gim-ti / mig-ti* (čia – anapus), taip pat *plat-us / talp-us* (erdvė – talpuma); *gyl-is / lyg-is* (vertikalus – horizontalus); dar *ryt-as / tyr-as; dor-a / rod-a* ir t. t. Tada dar nesupratome šio semantinio stebuklo

Tadas Gindrenas. Oras. 2003. Lino raižinys

prigimties, tačiau šitai buvo taip akivaizdu, kad leido- me sau naudotis juo kaip metodu pasaulėžiūrinuose ieškojimuose.

Šį fenomeną platesniame, ne vien lietuvių kalbos kontekste, yra tyrinėjęs Dainius Razauskas⁵, pripažinęs galimą ryšį tarp fonetinės bei semantinės simetrijos, nagrinėdamas *anagramos* reiškinių, taip pat santykį tarp slaptosios (poetinės, sakralios) bei paprastosios

savimonė), Kaunas, 1984, p. 108–113; taip pat Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus, *Gimties virsmas*, Vilnius, 1990, p. 73; Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus, *Virsmų knyga*, Kaunas, 2002, p. 48–50.

(profaniškosios, kasdienės) semantikos. Autorius daro išvadą, kad įmanoma „fonetinę žodžio šaknies priebalsių simetriją sieti su atitinkamų žodžių semantika“, kartu perspėdamas apie pavojų, nesant *ratio* stabdžių, „išprotėti“ iš nuostabos, susidūrus su kalboje slypinčiu *sacrum* (plg. rus. *iz-umlenije* – nuostaba, nors pažodžiui būtų „išėjimas iš proto (*um*)“).

Šito pavojaus mums padės išvengti anksčiau aprašytoji „3-ioji taisyklė“, paaiškinanti, kas gi čia vyksta, kai priebalsiai susikeičia vietomis. Prisiminkime ją: sąveika tarp dviejų žodžio priebalsių vyksta taip: *pirmasis* priebalsis reiškiasi per *antrąjį*, t. y. pirmasis yra aktyvusis, o antrasis – pasyvusis. Pirmojo priebalsio individualybė yra stipresnė – ji iškreipia antrojo priebalsio raišką, tačiau pastarojo individualybė vis tiek išlieka, nors ir stipriai paveikta. Virsme, priebalsių susikeitimo atveju pozicijos keičiasi. Pirmasis keliauja į pasyvią padėtį, o antrasis atsiduria priekyje, stipresniojo, aktyviojo vaidmenyje. Savaiame aišku, įvyksta ir atitinkamas prasminis virsmas: *Diev-as / veid-as, dieviška – žmogiška* (padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą – Pr 1, 26); *mir-ti* reiškia *rim-ti* ir atvirkščiai, o *užgim-ti* – *užmig-ti*. Užgimusį kūdikį, kurio saviemonė dar miega, reikia žadinti, ką aiškiai nurodo kūdikių žadinimo paprotys kaimo kultūroje⁶.

Tad viskas sustoja į savo vietas – slėpinioji kalbos *sacrum* priešprieša su jos *profanum* pasirodo esanti tik nutrūkusi gija, kadaise siejusi garso ir prasmės pasaulius. Nutrūkusi, bet ne visai – mūsų kalboje ja, kaip styga, dar galima sugroti liūdną ir pamirštą išvartytųjų iš Viešpaties sodų melodiją.

* * *

Tai tiek apie priebalsius. Dabar apie balses (kodėl vartojama moteriškoji giminė, paaiškės vėliau). O ką reiškia balsė?

Slėpinys ir yra, kad balsė nieko nereiškia. Balsės (vocales) yra grynas garsas, garsas per se⁷.

Balsės paskirtis visai kita – suteikti gyvybę, esmę, pagaliau emociją žodžio konstrukcijai, žodžio skeletui. Priebalsiai yra griaučiai, balsės – tai, kas griaučius pavėčia gyva būtybe. Vien priebalsinė konstrukcija yra prasminga, bet negyva, ji neturi vertybinio matmens – *gerai* ar *blogai*, *šil-ta* ar *šal-ta*. Balsė ją padaro esmingą, tai yra gaivina, teikia gyvastį. Priebalsis ir balsė – du skirtingi pasauliai. Pirmasis – formų, reikšmių pasaulis, *ovis*, akies karalystė. Antrasis – *esōs*, ausies vieš-

patija. Ir tegul bus atleista, kad teksto pavadinime yra „balsės“, o ne „balsiai“ – mat moteriškumas labiau atliepia jų esmiškumą ir dera į porą vyriškam priebalsiui (lietuvių raštijoje vartojami abu terminai – tiek *balsiai*, tiek *balsės* (balsė – raidė, balsis – garsas)).

Ypač šitai ryšku dėsnyje *nykti–nokti*⁸, visoje gyvybės-mirties skalėje (*žydėti / žiedėti; kupti / keipti; visti / vysti; kusti / kūsti; tarpti / tirpti* ir t. t.). Pati priebalsinė konstrukcija, priebalsių dipolis čia nieko nesako į kurią pusę vyksta vyksmas. Vektorių, kryptį suteikia balsės. Per jas, jų „šlamesius ir užesius“ išryškėja, kur link plaukia priebalsių laivė – į gyvybę ar mirtį. Tik balsių muzika žodžių polifonijai suteikia gyvastį, pažadina ir gaivina sielą. Ir todėl *muzika nereiškia nieko ir kartu reiškia viską* – džiaugsmą ir liūdesį, susimąstymą ir įniršį, meilę ir *dies irae*. Balsių muzikos, balsių stebuklo dėka *buitis* virsta *būtimi*, o tuščia erdvė, *rūimas* – *rūmais*. Todėl muzika yra tai, ko nėra *ovyje*, ko negalima nusakyti per formą, per raišką.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – galbūt pats lietuviškiausias lietuvis – patyrė šią dramą tarp formos ir esmės, akies ir ausies, tapybos ir muzikos egzistenciškai: svyravo tarp muzikos ir tapybos, kol gležna prigimtis neatlaikė šių iš esmės skirtingų talentų įtampas.

Būtent todėl europietiškas *ratio* pateko į akligatvį kalbotyroje. Susidūrę su balsėmis, mokslininkai griebėsi fonetikos. Ir ko tik nebuvo prigalvota – pradėdant garso technika, baigiant matematika – visais tais Helwago trikampiais, Joneso balsių kampainiais ir dendrogramomis. Buvo išaiškinta, kaip padaromas garsas, kaip kas taria garsus, tačiau net nekeltas klausimas – o kas iš to? Žodis, jo vidinis *kosmos* taip ir nebuvo išslaptintas nei išgirstas...

Mūsų kalboje šitoji muzika dar gyva. „Aš maštau apie tolumės ir tylumės buvimą sykiu“, – sakė Heideggeris. Ką vokiečiui tenka išmaštyti, lietuviui akivaizdu – *tōliai* ir *tyla*, *tolti* ir *tilti*, *tōlumos* ir *tylumà* yra poetiniai ir metafiziniai dvyniai. Esame tikri, kad pasklaidę mūsų poeziją dažnai rastume šiuos žodžius dvynius sykiu.

<i>būt-is</i> ir <i>buit-is</i>	metafizinis lygmuo
<i>es-à</i> ir <i>ais-à</i> ⁹	
<i>tvar-ka</i> ir <i>tvir-ka</i>	
<i>švank-us</i> ir <i>švink-ti</i>	
<i>draus-ti</i> ir <i>dris-ti</i>	moralė, dora
<i>klaus(y)-ti</i> ir <i>klys-ti</i>	
<i>myluo-ti</i> ir <i>meluo-ti</i>	
<i>šal-ta</i> ir <i>šil-ta</i>	gamtinis lygmuo ir t. t.

⁵ Dainius Razauskas, „Lingvistinė beprotybė ir šventoji kalba“, in: *Liaudies kultūra*, 1997, Nr. 1, p. 10.

⁶ A. Kriauzas „Vaikai ir jų auginimas Kupiškio apylinkėje“, in: *Gimtai kraštas*, Šiauliai, 1943, p. 33.

⁷ Šitai atsispindi ir mokyklinėse gramatikose – „garsas, kurio pagrindą sudaro muzikiniai tonai ir šiek tiek šlamesių“ (*Lietuvių kalbos žiny-*

nas, Kaunas, 2003), ir senovinėse enciklopedijose – „visu balsu, išžiota burna tariamieji garsai a, e, i, o, u“ (Liet. Encikl.). Labai jau „nemoksliški“ apibrėžimai, bet kitaip ir nepasakysi.

⁸ Algirdas Patackas, Aleksandras Žarskus, *Virsmų knyga*, p. 42–54.

⁹ Senovinis žodis, reiškiantis metafizinį liūdesį, *weltschmerz* (plg. Čiurlionio atsakymą į klausimą „Was is so traurig?“).

Girduvà ir akijà. Lietuvių kalba nepaliauja stebinti ir, atrodo, ją pažįstančius ir mylinčius. Autoriai prisi- pažįsta, kad nieko iki šiol apie ją neišmano, lygiai kaip ir tie 99% lietuvių, kurie, kad ir kalba lietuviškai, jos nepažįsta (pažinti *čia* reiškia vartoti ją sąmoningai, es- miškai, ne vien susižinojimui). Ar galite patikėti, kad lietuvių senkalbėje, kaimo žmonių šnekoje, galima iš- girsti ne tik garsą, bet ir

šaltį – „kai apsivelku storai, tai šalčio negirdžiu“;

skausmą – „rodos, nei ligotas, nei ko, o vis girdis ir girdis (skausmas). Jau kaip ir sugijo, ale vis dar toj vie- toj girdis sopėjimas“;

kvapą – „aš labai mėgstu, kai dešroj biskį česnako gir- dėt“;

skoni – „viralas – nors ant šunies pilk – sūrumos ne- girdėt“ (LKŽ).

Todėl nenuostabu, kad galima išgirsti ir prasmę, ką ir teigia LKŽ: *girdėti* (girdi (girdžia), -ėjo) – 1. „ausimis suvokti garsus“ (beje, tą patį teigia ir senovinės rusų kalbos Dalio žodynas).

Taigi ausis – universalus instrumentas visoms jus- lėms atpažinti – skausmui, šalčiui ar šilumai, kvapui, skoniui. Visoms joms tinka tas pats – išgirsti, girdėti. *Tik ne akiai.*

Nes akis, *akijà* – visai kita karalystė. Čia kiekvienai akies gālios pakopai – atskiras pavadinimas, prade- dant nuo tiesmuko *žvelgti* (žvelgiu ir tiek); *žiūrėti* (nu- sakomas pats veiksmas); *matyti* (žvilgsnis darosi sąmo- ningesnis), *domėti* (įsi-dėmėti, koncentruoti žvilgsnį); *regėti* (praregiu, prasiveržiu pro materijos luobą); ir pa- galiau *vydėti* – išvysti esmę ir ōvį. Šis gebėjimas, vyda yra jau anapus fizinio-gamtinio pasaulio, yra jau trans- cendentinis lygmuo, ir būtent čia akis, akijà susilieja su ausimi, girduvà.

vydėti – *girdėti*

----*transcensus*----

regėti – *kvapą*

domėti – *skoni*

matyti – *šaltį*

žiūrėti – *skausmą*

žvelgti

Giliausiu lygmeniu ausis ir akis pasiekia santarvę, darną; girduvà susilieja su akijà. Vydūnas, Rasos *epop- tas*¹⁰, ne tik išvelgia, bet ir girdi *VISA – visa, kas ėsa.*

Tačiau pats laikas sustoti. Turbūt pajutome, kad vėl grįžtame, patys to nepastebėdami, prie smalsiojo „Ką tai reiškia?“ Gali būti, kad mūsų senkalbėje buvo dar daugiau šių akivaizdybių nei dabartinėje lietuvių kal-

boje. Tačiau šitai nėra labai svarbu. *Svarbiau yra pa- keisti mąstymą.* Ne tiek stengtis suvokti, kiek stengtis pajusti. Ne tik suprasti žodį, bet ir jį išgirsti, jo skam- besį, jo balsą. Ne tik garsą. Juk kuo skiriasi garsas nuo balso? *Balsas – tai suasmenintas garsas, mano garsas,*

Tadas Gindrėnas. La. 2004. Lino raižinys

iš manęs. Priebalsių garsas yra tik garsas; balsės garsas yra ir balsas. Tad ir žodis – ne vien slaptažodis ar spė- jinytis, o mano kūrinys. Kaip jį išstarsiu, taip ir turėsiu. Virš dėsnų esu Aš, kaip Dievo kūrinys, kaip sukurta kurti būtybė, kuriai kūryba yra priesakas ir laimė. Tad neužsisklėskime dėsnuose ir prasmėse, mokėkime iš- girsti ir įgarsinti, įbalsinti, grįžkime prie *pirmapradžio* santykio ne tik su Dievu, ne tik su artimu savo, bet ir su dieviškuoju „Pradžioje buvo Žodis...“

...pradžioje – jeigu galima kalbėti apie Dievo pradžią, bet žmonių kalba neturi TAM sąvokų – pradžioje buvo *žodis* kaip gryna *aidea*,

...tas žodis buvo Dieve, taigi glūdėjo pačioje Dievo esybėje – galbūt kaip *pa-žadas*,

...ir žodis tapo Dievu, nes įvyko kristocentrinis virs- mas, nes buvo įvykdytas *pažadas* išgelbėti žmoniją iš pirmapradžio nuopuolio, atsiųsti jai, paaukoti save, išo- dintą kaip SALVATOR, SOTER, Atpirkėją. ❧

¹⁰ *Epoetas* – aukščiausias pašvęstumo laipsnis Eleuzijaus misterijose (iš *epopteia* – šaknis *opteyo* reiškia „žiūrėti, žvelgti“; *epopteia* – „iš- valga, vyda“).

Vilniaus Arkikatedra sovietmečiu

Režimo sprendimų motyvai ir visuomenės reakcijos

ARŪNAS STREIKUS

Bažnyčių uždarinėjimas ir jų desakralizavimas buvo viena iš ryškiausių sovietų režimo Lietuvoje vykdytos antireliginės politikos apraiškų. Taip tikėtasi greitai ir efektyviai spręsti visuomenės ateizacijos užduotis. Kita vertus, sakralinių objektų naikinimas taip pat buvo svarbus įrankis įvaldant erdvę ir ją naujai įprasminant. Pirmoji bažnyčių uždarymo banga, kilusi 1948 m. vasarą, labiausiai išretino svarbiausių Lietuvos krikščionybės centrų – Vilniaus ir Kauno – maldos namų tinklą. Iki 1948 m. pabaigos Vilniuje buvo uždaryta daugiau nei 20 katalikų bažnyčių ir koplyčių, liko veikti 10 bažnyčių ir viena (Aušros vartų) koplyčia. Reikia pažymėti, kad šį darbą sovietams palengvino ir radikaliai pasikeitusi demografinė situacija mieste. Kaip žinia, okupacinė valdžia, remdamasi sutartimi su Lenkijos tautinio išlaisvinimo komiteto vyriausybe, pradėjo buvusių Lenkijos piliečių repatriaciją. Iki 1946 m. pabaigos iš Vilniaus į Lenkiją išvyko apie 90 000 asmenų, tarp jų ir dauguma iš beveik 50 mieste dirbusių lenkų kunigų. Dėl to kai kurios Vilniaus bažnyčios gerokai ištuštėjo, mat į miestą palikusiu repatriantų vietas pirmaisiais pokario metais daugiausia kėlėsi sovietų valdžios aktyvas su šeimomis bei rusakalbiai atvykėliai iš kitų Sovietų Sąjungos regionų, kurių daugumai religinė praktika, aišku,

buvo svetima. Be to, dėl repatriacijos ir represijų tuo metu Vilniuje katastrofiškai trūko kunigų, todėl ne visose bažnyčiose pamaldos vykdavo reguliariai.

Matydamas, kad bažnyčių uždarymas Vilniuje, kitaip negu Kaune, nesukelia didesnio tikinčiųjų pasipriešinimo, Religinių kultūrų reikalų tarybos (toliau RKRT) įgaliotinis Bronius Pušinis planavo tęsti pradėtą akciją. 1949 m. kovą jis į Maskvą nusiuntė galimos bažnyčių dislokacijos Vilniuje vaizdinę schemą, kurioje buvo pažymėtos tik 5 numatytos palikti veikti katalikų šventovės. Įdomu, kad pagal šią schemą tikintiesiems buvo numatyta palikti ir Arkikatedrą, tačiau jau po kelių mėnesių Pušinis nuomonę pakeitė ir pradėjo rengtis jos uždarymui. 1949 m. liepos 21 d. jis pranešė RKRT pirmininkui Igoriui Polianskiui, kad katedra „liko be kunigo, nes tikintieji mažai ją lanko, direktyvinės organizacijos tvirtai nusprendė joje įrengti istorijos muziejų“¹. Šiuo atveju, tvirtindamas, kad katedra mažai lankoma, Pušinis, atrodo, nemelavo, tik subtiliai apvertė priežastinį ryšį. Iš tikrųjų Katedra liko be kunigo ne todėl, kad tikintieji mažai ją lankė, o atvirkščiai: tikinčiųjų sumažėjo todėl, kad joje neliko pastovaus kunigo.

¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. R-181, ap. 3, b. 19, l. 1.

Vilniuje likusi negausi lenkiškai kalbančių tikinčiųjų bendruomenė, kuri iki tol daugiausia meldėsi Arkikatedroje, nuo 1949 m. pavasario pradėjo telktis Šv. Dvasios bažnyčioje, – po to, kai į ją buvo perkeltas prel. Jonas Elertas su sąlyga, kad čia pamaldos bus tik lenkų kalba. Ištuštėjusi Arkikatedra rudenį, ko gero, būtų tapusi natūraliu traukos centru lietuvių studentams, mat uždarius Šv. Jonų bažnyčią ir panaikinus lietuviškas pamaldas Šv. Dvasios bažnyčioje, jiems vėl reikėjo ieškoti naujo dvasinio prieglobsčio. Tačiau Vilniaus arkivyskupijos valdytojas kan. Edmundas Basys, kuris Arkikatedroje aukodavo Mišias lietuvių kalba, sovietų valdžios reikalavimu greitai taip pat buvo priverstas išvykti iš Vilniaus.

Pasirengimas Arkikatedros uždarymui turbūt neatsitiktinai sutapo ir su vysk. Kazimiero Paltaroko atvykimu į Vilnių. Spaudžiama Pušinio, arkivyskupijos kapitula 1949 m. liepos 11 d. nusprendė pakviesti vysk. Paltaroką perimti arkivyskupijos valdymą, be kita ko, tikėdamasi, kad vyskupui pavyks išsaugoti Arkikatedrą. Deja, šie lūkesčiai nepasiteisino. Tą pačią dieną, kai vysk. Paltarokas buvo išrinktas Vilniaus arkivyskupijos kapitulinu vikaru, Pušinis informavo kapitulos narius apie principinį valdžios sprendimą uždaryti katedrą ir įrengti joje istorijos muziejų. Pušinio neišgašdino ir vysk. Paltaroko grasinimai, kad jis atsisakysiąs perimti arkivyskupijos valdymą, jeigu Katedra būsimanti uždaryta. Kaip liudija išlikę saugumo dokumentai, sovietai tikėjosi, kad su katedros uždarymu sutapės vysk. Paltaroko persikėlimas į Vilnių sumažins jo turėtą didelį autoritetą tarp tikinčiųjų ir dvasininkų.

Pušiniui atsisakant registruoti Arkikatedroje lietuvių kalbą mokanti kuniga, jos lankomumas iš tikrųjų gerokai sumažėjo, todėl parapijos komi-

tetui buvo sunku sumokėti brangiai įkainoto pastato draudimo mokesčius. Tai buvo paversta parankiu pretekstu įforminant Arkikatedros uždarymą. Siekdamas įtikinti gana rezervuoti Lietuvoje vykdomą masinį maldos namų uždarinėjimą vertinusių RKRT, kad ji pritartų katedros uždarymui, Pušinis tvirtino, kad joje neva meldžiasi tik 10–20 senų moterėlių, todėl parapija neįstengia sumokėti mokesčių². Tokiam pasiūlymui buvo pritarta ir 1949 m. pabaigoje Arkikatedra buvo oficialiai uždaryta. Šis uždarymas tapo paskutiniu, tačiau skambiausiu Vilniaus bažnyčių tinklo retinimo akcijos akordu. Po dešimties metų Antanas Sniečkus taip nusakys partijos sprendimo motyvus: „Šios bažnyčios uždarymas turėjo didelę reikšmę kovojant už katalikų bažnyčios pozicijų silpninimą, kadangi katedra ne tik buvo didžiausia iš visų veikiančių bažnyčių (apimtis – 65 tūkst. kubinių metrų), bet ir buvo religinis centras, daręs atitinkamą įtaką respublikai“³.

Tačiau šiuo atveju aiškiai galima įžvelgti ir gilesnius tokio žingsnio motyvus. Istorinėje miesto širdyje stovėjusi Arkikatedra buvo ne tik krikščioniškosios Lietuvos kultūros, bet ir LDK istorija besiremiančios valstybingumo tradicijos simbolis. Sunaikinti šias tradicijas siekusiems komunistams užvaldyti istorinę miesto erdvę buvo gyvybiškai svarbu. Negalėdama visiškai sunaikinti valstybės ištakas menančių istorinių statinių komplekso, sovietų valdžia siekė bent jau naujai sudėlioti akcentus. Gedimino kalno pilies bokštas jiems, matyt, neatrodė toks pavojingas istorinis simbolis kaip Arkikatedra, todėl galbūt neatsitiktinai vos uždarius ją, jau 1950 m. buvo pradėti šio bokšto restauravimo darbai. Nuėmus skulptūras nuo Arkikatedros frontono ir susprogdinus Trijų kryžių paminklą, 1950 m. birželį so-

vietų Lietuvos „įkūrimo“ dešimtmetį galima buvo švęsti nuo krikščionybės ženklų išvalytoje erdvėje, stilizuoto Gedimino kalno pilies bokšto fone. Katedros uždarymu taip pat buvo pabaigtas administracinio miesto centro, kuris sovietmečiu vis labiau slinkosi į šiaurės rytus, valymas nuo religinių objektų. Jau anksčiau uždarytos šalia svarbių valdžios ir švietimo įstaigų buvusios bažnyčios: Šv. Jonų, Šv. Kotrynos, Šv. Jurgio, Šv. Jokūbo ir Pilypo.

Kaip ir tikėtasi, Arkikatedros uždarymas nesukėlė ypatingos naujų vilniečių reakcijos. Tiesa, 1949 m. lapkričio viduryje į Maskvą buvo nuvykusi katedros parapijos komiteto delegacija, kuri RKRT įteikė skundą dėl Arkikatedros uždarymo. Prašymai palikti katedrą tikintiesiems buvo taip pat nusiųsti RKRT įgaliotiniui

ir LSSR MT, tačiau jokių gausnesnio kolektyvinio protesto akcijų nebuvo. Rankų nenuleido tik vysk. Paltarokas, kuriam ypač rūpėjo šv. Kazimiero relikvijų likimas. Būdamas aktyvus šventojo kulto gaivintojas, jis baiminosi, kad uždarytoje ir niekieno nesaugomoje Arkikatedroje relikvijos gali būti išniekintos, o ir nesant galimybių prie jų prieiti, tarp tikinčiųjų silpnėtų ir pamaldumas šv. Kazimierui. 1950 m. gegužės 30 d. laiške Josifui Stalinui vysk. Paltarokas išskėlė šv. Kazimiero relikvijų tolimesnio likimo klausimą, kaip išeitį siūlydamas padaryti atskirą įėjimą į Arkikatedros Kazimiero koplyčią ir leisti ten atlikti religines apeigas⁴. Tačiau toks kompromisinis pasiūlymas bolševikiniam mąstymui, aišku, nebuvo priimtinas. Vienintelis dalykas, kurį vysk. Paltarokui didelėmis pastangomis pa-

Vytautas Valius. Klasicizmas. Iš ciklo „Vilniaus architektūra“. 1977. Popierius, mišri technika. Ramūno Virkučio nuotr.

² Broniaus Pušinio 1949 m. spalio 18 d. pažyma RKRT, in: LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 31, l. 68.

³ LKP CK 1960 m. gruodžio 7 d. laiškas SSKP CK, in: LYA, f. 1771, ap. 190, b. 12, l. 102.

⁴ LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 41, l. 55.

vyko išsikrovoti, tai galimybė perkelti karstą su šv. Kazimiero relikvijomis iš Arkikatedros į kitą vietą. 1952 m. spalio pradžioje pats vyskupas savo automobiliu paslapčiomis jį pervežė į Šv. Petro ir Povilo bažnyčią.

Nauja galimybė atgauti Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto finansų skyriaus darbuotojų parceliuojamą ir vandalų siaubiamą Arkikatedrą atsirado šešto dešimtmečio viduryje, Sovietų Sąjungoje prasidėjus vadinajamam „atšilimui“. Siekdama pagerinti santykius su Katalikų Bažnyčios Lietuvoje vadovais ir paskatinti juos aktyviau viešai remti sovietų valdžios vykdytą vidaus ir užsienio politiką, RKRT vadovybė tuo metu spaudė LSSR vadukus pradėti dialogą su vyskupijų valdytojais ir atsižvelgti į kai kuriuos jų pageidavimus. 1955 m. gruodžio 22 d. vykusiam vyskupijų valdytojų susitikime su LSSR vyriausybės atstovais, ką tik vyskupu išventintas Julijonas Steponavičius iškėlė ir Arkikatedros gražinimo klausimą. Tačiau vietos valdžia griežtai atmetė tokią galimybę, kadangi dar 1954 m. pavasarį buvo priimtas principinis LKP CK biuro sprendimas čia įrengti muziejų.

Net Kremliai toks užsispyrimas atrodė nesuprantamas. 1956 m. pradžioje į Maskvą atvykusiam LKP CK ideologijos sekretoriui Vladui Niunkai SSKP CK agitacijos ir propagandos skyriaus pareigūnai siūlė peržiūrėti poziciją dėl katedros, kuri neatitiko tuometinių SSRS užsienio politikos išskaičiavimų. RKRT pirminkas I. Polianskis taip pat ragino LSSR valdžią neskubėti su katedros pertvarkymo planais. 1956 m. balandžio 26 d. RKRT parengė pažymą SSKP CK, kurioje buvo prašoma duoti nurodymą LKP CK, kad šis sustabdytų katedros perstatymo ir paveikslų galeriją darbus, sparčiai vykdytus siekiant užbėgti už akių galimiems naujiems mėginimams kelti jos gra-

žinimo klausimą⁵. Pažymoje minima, kad prieš kelias dienas RKRT lankėsi Vilniaus Dailės instituto studentas Adomas Matuliauskas, atvežęs du instituto studentų ir dėstytojų pasirašytus laiškus, kuriuose buvo reiškiamas susirūpinimas dėl netinkamos architektūros paminklų, taip pat ir bažnyčių apsaugos. Vis dėlto Niunka ir Sniečkus sugebėjo įtikinti SSKP CK agitacijos ir propagandos skyrių, kad katedros apsauga tinkamiau bus pasirūpinta ne ją gražinant tikintiesiems, o pritaikant liaudies kultūrinėms reikmėms.

1956 m. birželio 6 d. Sniečkus išsiuntė specialią pažymą SSKP CK, kurioje tvirtino: „Dabar, kai visiškai likviduoti pagrindiniai nacionalistiniai centrai, katalikų bažnyčia respublikoje liko vienintele atrama visiems antitarybiniam, priešiškiems nacionalistiniams elementams. [...] Arkikatedros gražinimas tik dar labiau paskatintų reakcingus dvasininkus ir aktyvizuotų klerikalinius-nacionalistinius elementus“⁶. Tokius pat argumentus prieš Arkikatedros gražinimą naudojo ir Niunka, kuris savaite anksčiau dėl šios problemos dar kartą buvo iškvietas į SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyrių. Į LSSR partinės vadovybės nuomonę buvo atsižvelgta, nes po šio pokalbio Propagandos ir agitacijos skyriaus instruktorius P. Čerednikas paskambino į RKRT sekretoriatą ir pranešė, kad CK nepritaria arkikatedros gražinimui tikintiesiems⁷. Taigi šiuo atveju akivaizdžiai ne Maskvos, o Lietuvos komunistų pozicija buvo lemiamą, sprendžiant lietuvių religinei ir kultūrinei savimonei itin svarbų klausimą.

Galima tarti, kad tokią *kietą* LKP vadovų liniją Arkikatedros klausimu be kitų veiksnių lėmė ir Lietuvos katalikų bendruomenės pasyvumas. Pavienių studentų iniciatyvų ir Vilniaus arkivyskupijos kurijos pastangų neužteko nei tam, kad būtų padarytas

didesnis išpūdis Maskvai, nei tam, kad susvyruotų Sniečkaus klanu pasitikėjimas savimi. Galima įvairiai samprotauti, kodėl Lietuvos katalikai nemėgino aktyviau pakovoti už Vilniaus arkikatedrą. Vienas galimų atsakymų – nepaisant didelės Vilniaus reikšmės Lietuvos krikščionėjimo istorijai, jis dėl politinių aplinkybių netapo moderniosios XX a. lietuvių katalikybės centru. XX a. Lietuvos katalikų gyvenimo centras neabejotinai buvo Kaune, kur tikinčiųjų bendruomenė buvo žymiai labiau konsoliduota ir, ko gero, būtų jautriau reagavusi, jeigu sovietų režimas būtų kėsinęsis į Kauno Arkikatedrą. Be to, nemažai daliai naujųjų vilniečių, ypač iš inteligentijos sluoksnių, katedros pavertimas reprezentacine sovietinės kultūros erdve buvo iš esmės priimtinas. Kūrybinėje erdvėje sovietmečiu katedra taip pat buvo įprasminta tik kaip tobulų architektūrinių formų statinys, reprezentuojantis kūrybinį lietuvių liaudies genijų. Naujos katedros sampratos įsitvirtinimą bene ryškiausiai įkūnijo du aštunto dešimtmečio kultūrinio gyvenimo įvykiai: 1971 m. publikuota antroji Justino Marcinkevičiaus dramatinės trilogijos dalis „Katedra“ ir nuo 1979 m. katedroje pradėti rengti „Poezijos pavasario“ uždarymai, per kuriuos buvo apdovanojami desakralizuotos katedros presbiterijoje įsitaisę naujosios lietuvių religijos – poezijos – dievaičiai.

Galima atkreipti dėmesį į tai, kad ir aštuntą dešimtmetį, kai Lietuvoje prasidėjo kova už tikinčiųjų teises, Vilniaus Arkikatedros gražinimo motyvas nebuvo taip stipriai išreikštas kaip kiti valdžiai keliami reikalavimai. Peticijos dėl Klaipėdos bažnyčios gražinimo, vyskupų tremtinių padėties, nesikišimo į seminarijos reikalus buvo skelbiamos daug dažniau ir pasirašomos gerokai didesnio žmonių skaičiaus. Tai visiškai natūralu, nes šios bėdos Bažnyčiai tuo metu buvo

⁵ Rusijos federacijos valstybinis archyvas (toliau – RFVA), f. 6991, ap. 3, b. 129, l. 104–105.

⁶ Cit. iš: Vyginas Bronius Pšibilskis, „Byla

dėl Vilniaus arkikatedros 1949–1956 m.“, in: *Kultūros barai*, 1995, Nr. 5, p. 71.

⁷ Įrašas ant RKRT 1956 m. balandžio 26 d.

pažymos SSKP CK, in: RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 129, l. 104–105.

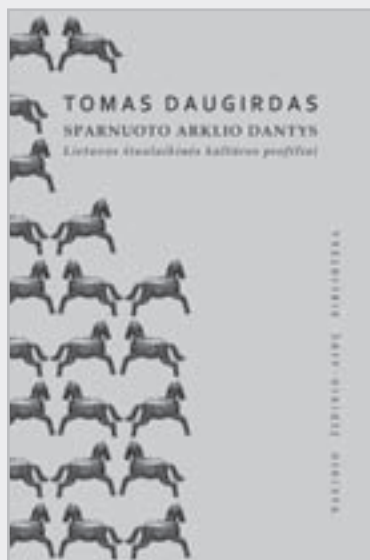
skaudesnės, nei Arkikatedros susigrąžinimas, kuris iš esmės turėjo daugiau simbolinę reikšmę. Tik devintame dešimtmetyje, artėjant svarbioms krikščionybės istorijai Lietuvoje sukaktims, Vilniaus Arkikatedros grąžinimo klausimas vėl atsiduria pirmajame plane. Grąžinti katedrą jau reikalavo ne tik aktyviai pasipriešinimo veikloje dalyvavę dvasininkai ir tikintieji, bet ir vyskupijų valdytojai.

Spaudimas grąžinti Arkikatedrą ypač sustiprėjo 1987 m. minint Lietuvos krikšto jubiliejų, tačiau LKP vadovybė toliau liko ištikima Sniečkaus paliktam „testamentui“. Tais metais baigtas dar vienas kosmetinis remontas turėjo pademonstruoti, kad sovietų valdžia tinkamai rūpinasi užgrobtu sakraliniu paveldu. Norėdami nukreipti visuomenės dėmesį nuo

Arkikatedros, kai kurie LKP CK lyderiai daug palankiau reagavo į kitas istorinės miesto širdies „sutvarkymo“ idėjas. 1987 m. lapkričio 13 d. kalbėdamas LSSR Dailininkų sąjungos suvažiavime LKP CK ideologijos sekretorius Lioginas Šepetys pirmą kartą kaip oficialus asmuo viešai iškėlė Žemutinės pilies atstatymo idėją, kuriai jau 1988 m. kovą pritarė ir LKP CK biuras. Taip pasinaudojant Sniečkaus patirtimi (Trakų pilis), kaip nacionalinių simbolių muliažais ramstyti sovietų valdžią, buvo pakloti pamatai grandioziniam natūraliai susiklosčiusios istorinės miesto erdvės sudarymo projektui, kurio padarinius matome šiandien.

Vis dėlto 1988 m. rudenį jėgų balansas jau buvo radikaliai pasikeitęs. Demokratinų permainų sąjūdis, sparčiai

gravituojantis link tautinio išsivadavimo tikslo, ryžtinga Bažnyčios pozicija paskatino kai kuriuos ne taip dogmatiškai mąstančius LKP lyderius politinio pragmatizmo labui paaukoti pirmtakų pergales ateizmo fronte. Supratęs, kad Arkikatedrą anksčiau ar vėliau vis tiek teks grąžinti tikintiesiems, gana gera nuojauta pasižymėjęs Šepetys Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo metu iš tikrųjų pačiu laiku pakuždėjo Algirdui Brazauskui į ausį garsųjį pareiškimą dėl katedros grąžinimo. Jeigu ne šis pareiškimas, kitą rytą Šv. Mišių nuotaika prie vis dar uždarytos Arkikatedros durų būtų buvusi visai kitokia. Bet gal, jei ne ta euforija, 1988 m. spalio 22 d. vakare apėmusi katalikų bendruomenę, būtų blaiviau vertinami ir kiti LKP politiniai manevrai? ❏

Tomas Daugirdas

SPARNUOTO ARKLIO DANTYS

Šiuolaikinės Lietuvos kultūros profiliai

Gilbertas K. Chestertonas yra pasakęs, kad nedera žiūrėti sparnuotam arkliui į dantis.

Dabartinė Lietuvos kultūra kaip tik primena tokį arklių. Kultūra savaime yra padaras su sparnais, polėkiu.

Atrodytų, pakanka vien juo džiaugtis ir atsisakyti minties žvelgti į dantis, kurie išduoda sveikatos ir gyvybės būklę.

Knygoje mažai paisoma šių sparnų, užsiimama dažniausiai iš šalies palankaus vertinimo nesulaukiančiu ir nuotaiką gadinančiu kritikos darbu.

Remiantis minėtuoju posakiu, žvilgčiojama į kultūros padaro dantis.

Tomas Daugirdas

Lietuvos didžiojoje knygų mugėje pasižvalgius

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Tomis vasario dienomis, kai tauta blaškėsi tarp valentiniškų aistrų ir meilės Tėvynei ritualų, vieni mokėsi pamilti, kiti prisiekinėjo amžinai mylėsią, dar kiti prisiminė seną meilę – knygą. Naujasis kultūros ministras arogantiškai šmaikštavo sveikindamas taupomųjų knygelių skaitytojus¹, leidėjai po mandagiomis šypsėnomis sunkiai slėpė susierzinimą dėl padidėjusios mokesčių naštos, minios grūdosi prie išparduodamų Márquezo, Capote's, Tolstojaus tomelių, grožio ir meno mylėtojai meditavo prie Mikalojaus Povilo Vilučio ir Šarūno Leonavičiaus iliustracijų, o ištisomis klasėmis sugužėję vaikai mieliau dairėsi *kompektų* nei iliustruotų knygelių. Dešimtojoje Vilniaus knygų mugėje vėl buvo stengiamasi išlaikyti pusiausvyrą tarp kraštutinumų – tarp elitinės kultūros puoselėjimo ir komercijos, kamerinių skaitymų ir triukšmingų fiestų, išdidžios vienatvės tarp negausių bendraminčių ir atvirumo kaip krioklys šniokščiančiai ir kaip potvynio banga viską be atrankos nešančiai miniai.

Sunku aptariant bendrą mugėje klestėjusią nuotaiką išvengti kartojimosi: kaip ir kasmet, kaip ir pernai... Net ir pati mugės stendų architektūra beveik nepakito: išsišakojęs „Alma litteros“ labirintas, nuo spūsties lūžtantį „Respublikinio knygų centro“ (ex-„Vaga“) daržinė, nuošaliau susipietę akademinė institucijų paviljonai. Mažėja autografų medžiotojų, nes

dažnas šiuolaikinis rašytojas iš veido nebeapažįstamas, o ir ranka brūkštelėtas parašas su kukliais palinkėjimais kompiuterizacijos laikais atrodo nuvertėjęs; turbūt daugiausia parašų per keturias dienas suraitė Algimantas Čekuolis, žiniasklaidai neatsargiai prisipažinęs, kad savo ką tik „iškeptos“ knygos dar neskaitęs².

Dešimt metų – jau jubiliejus, tiesa, švenčiamas drovintis, be entuziazmo, nes ateities horizonte daug nerimo, krizės ženklų. Ši mugė, užsimezgusi tūkstantmečių paribyje, šiomet mūsų valdininkų-vizionierių buvo pritempta prie kito – Lietuvos vardo tūkstantmečio. Ištis nebūtų to vardo be vienos amžių ūkuose paskendusios, iš vienuolyno celės į dienos šviesą iškeltos analų knygos – gal tai reikštų, kad be knygos nebūtų ir pačios Lietuvos? Raštas, knyga įvardija, suteikia į erdvę paleistam žodžiui tvirtą pmatą, šaknis, pagrobia tai, kas pasmerkta užmarščiai, ir sugražina į haidegeriškus kalbos (ir būties) namus. Šiometinis devizas „Tiražas – trys milijonai!“ šiek tiek valdiška maniera susieja statistinį Lietuvos pilietį su knyga, kartu primindamas, kiek mūsų nedaug ir kaip greitai net didžiausi potencialūs bestseleriai atsimuša į potencialaus tiražo „lubas“. Kad ir kaip versiesi per galvą, į tavo kūrybos pristatymą niekada nesusirinks sausakimšai stadionai, dar maloniai nustebsi, jei sugužės pilna kokios nors gimnazijos, viešosios bibliotekos ar provincialaus kultūrna-

tytojų“, in: www.lrytas.lt, 2009-02-14.

² Rasa Lukaitytė, „Susitikime su skaitytojais

mio salė. Lietuvių literatūra pasaulyje visada liks marginalija, savo tikrojo triumfo akimirkas išgyvenanti kasmet žiemai baigiantis architektūriškai kampuotoje, oficialių konferencijų steriliu šaltumu dvelkiančioje, tačiau ratu besisukančios minios tarsi nuglundintoje ir sušildytoje *Litexpo* erdvėje.

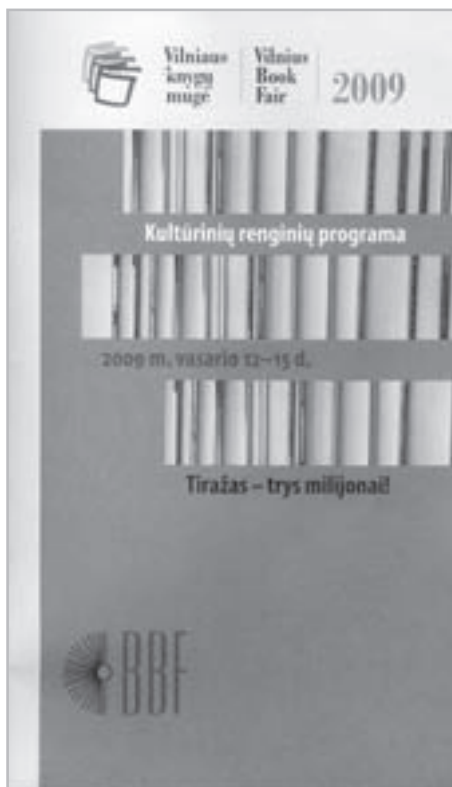
Kam nors mugės apdovanojimų ceremonijos vis vien primins graudžią „Oskarų“ ar „Auksinės palmės šakelės“ teikimo parodiją – na ir kas, kad už Metų knygą balsavo paprasti skaitytojai: argi tie pora tūkstančių balsų, šiomet nusvėrusių svarstyklės Kęstučio Navako knygos „Du lagaminai sniego“ pusėn, sveria daugiau nei tūkstančiai, maigantys telefonų klavišus per TV „Žvaigždžių duetų“ balsavimus? Rašytojai, kuriems iš anksto pranešta apie „gresiantį“ diplomą, nesisiūdina smokingų, neužsisakinėja prabangių limuzinų, jų garbei neskamba fanfáros ir nesilieja šampanas. Jie paprastai nė nekviečiami į „tuštybės mugės“, kuriose karaliauja visokie mino, stano, budrės ir zvonkės. Kartais jie, apimti pagiežos, atsiriboja nuo „reginių visuomenės“ ir įsivaizduoja bylojantys ateičiai, tiems būsimiems kultūros archeologams, kurie kada nors ateis apsiginklavę postsemiotinės ar postfenomenologinės analizės įrankiais atkapstyti po rusenančiais popso griuvėsiais slypinčio prigesusio, tačiau savo estetinės funkcijos nepraradusio poezijos ar prozos grynuolio. Tokia pasirinkta laikysena – tiesus kelias į depresiją, alkoholizmą, paranoją, viešojo gyvenimo paraštę. Premijuotasis Navakas kitoks ir šiuo požiūriu: išgarsėjęs pirmiausiai kaip kultūrinių salonų liūtas, jis nesibaido vakarėlių ir pristatymų, nesizvalgo su kvaila viltimi į ateitį, neretai kaip tik gauda laikraštines kasdienybės ar dienoraštinių reminiscencijų keliamus išpūdžius. Keista, bet estetinės vertės matmuo dėl to nesumenkėja, jį padeda išsaugoti žaismingas stilius ir sveika ironija.

A. Čekuolis: aš dar knygos neskaičiau“, in: www.delfi.lt, 2009-02-14.

Daugelis rinkdami metų knygas balsuoja ne tiek už knygą, kiek už autorius; ne paslaptis, kad idėmiausiai (net tarp eilučių) skaito ir aktyviausiai savo favoritus renka moterys, už knygos viršelio išvelgiančios charizmatiškų, intelektualių ir komplikuotos sielos vyriškių profilius. Kad ir kaip įnirtingai postmodernistai šaudytų tuščiais šoviniais į autoriaus instituciją ar siužeto butaforiją, bent kiek paskaitoma knyga (net ir tariamai nerūpestinga eseistika) negali išsiversti be subjektyvaus autoriaus žvilgsnio, pasakojimą apglėbiančios laiko ir erdvės koordinacijų sistemos, slaptos ar atvirai demonstruojamos intencijos patraukti skaitytoją papasakota istorija. Dabar toks laikas – didžiosios, epinės istorijos sukompromituotos, o mažosios greit virsta vulgariais anekdotais. Eseistika (kuri jau ne pirmą kartą dominavo tarp Metų knygos titului pristatytų tekstų) – tai tarsi didžiųjų ir mažųjų istorijų sankryža, kur siužetas ir fabula, klasikiniuose romanuose prasisksverbdavęs į svaiginantį gylį ir plotį, galop virsta plonu punktyru, kurio nuovokus naratorius vis dėlto nepaleidžia iš akių.

Vertimai jau kuri laiką komerciniu požiūriu vertinami gal net labiau nei originalioji kūryba. Jie atveria langą į kitas literatūrinės tradicijas, skatina ir susidomėjimą kitų šalių kultūrinėmis ypatybėmis, yra puikus pretekstas viešnagėms, „literatūrinių turistų“ (yra tokia rašytojų rūšis) konferencijoms, ginčams apie euroromaną, poezijos neišverčiamumą ir globalizacijos pavojus. Šiomet mugės svečių ratas buvo kuklesnis, komercinės leidyklos jau nebelenktyniavo tarpusavyje, kuri pakvies ryškesnį pretendenta į Nobelio ar Goncourt'ų premiją, na, bent jau kokį neseniai matyto Holivudo filmo scenaristą. Kiek labiau plačiajame pasaulyje žinomas Prancūzijoje saugiai ir sočiai gyvenantis rusas Andrei Makine, kuris atvykęs į Vilnių stulbino

originaliais paraistoriniais nusišnekėjimais apie tai, kaip nacistinė Vokietija, susivienijusi su Lenkija, 1939 m. ruošėsi kartu pulti Stalino Rusiją, ir traukė seną slavofilų giesmelę apie tai, kad Rusijai nėra ko mokytis iš Vakarų³. Dauguma kitų reikšmingesnių

svečių – seni pažįstami (latvis Knutas Skujeniekas, estas Reinass Raudas ir kt.), kurių tekstai vienaip ar kitaip funkcionuoja lietuvių kultūroje, ir būrelis jaunesnių rašytojų iš kaimyninių kraštų. Išimtis – argentinietis Alfredo Abarca, austras Robertas Menasse ir islandas Sjóonas, atvykę Europos kultūros sostinės, paklydusios kažkur tarp Sarmatijos ir Hiperborėjos, ieškoti.

Pasiilgusius klasikos ir pavargusius nuo vienadienių žvaigždžių spindesio budino aktorius ir velionio Sigito Gedos balsais skaitomi Shakespeare'o sonetai. Literatūrologas Kęstutis Nastopka kalbėjo apie vulkanišką Gedos temperamentą ir titaniškus jo užmo-

jus – net ir gerai nemokant kalbų, naudojantis aplinkiniais šaltiniais, išversti *visą* Dante's „Dieviškąją komedią“, Baudelaire'ą, Villoną, Giesmių giesmę, Koraną. Kiekviena brandi vertėjų mokykla (o Gedos figūrą galima prilyginti autonomiškai vertimo mokyklai) įrodinėja būtinybę iš naujo ieškoti tobulo kalbos, stiliaus, eilėdaros atitiktoms klasikoms formoms, taip įpliekisdama ne šiaip dialogą, bet tikrą ginčą: kiek Gedos „įbalsintas“ Shakespeare'as pranašesnis už Aleksio Churgino variantą?

Vertimų kokybės problema šiemet nebuvo kiek labiau pajudinta. Aišku, gerai atlikti darbai sulaukė pagyrų, bet neigiami pavyzdžiai nebadė akių ir nekaitino aistrų – neįteiktos vertimo antipremijos, kurios ankstesniais metais suteikdavo knygų mugėi karčių ironijos prieskonių. Gal Lietuvos vertėjų sąjunga išsigando grasinimų teismais ir auditais, gal vertimo meistrai linkę ginti savojo cecho garbę, draugiškai sugyventi ir saugoti vienas kito ramybę. Žmogiška situacija: niekas nenori būti kolegų duobkasiu. Kai kas kalba apie pralaimėjimą kai kurioms įtakingoms leidykloms, dar kai kas – apie anksčiau paskelbtų „nuosprendžių“ subjektyvumą, susidorojimą su gležnais talentais. Vis dėlto jei antipremijos grėsmė veikė kaip disciplinuojanti ir pasitempti skatinanti priemonė, ji yra reikalinga – nepaisant to, kad šiandienėmis kultūrą lėtai graužiančios krizės sąlygomis bet koks lietuviškos knygos neišduodantis intelektualas atrodo gerbtinas ir globotinas.

Šiometiniai bandymai mugės metu atseikėti kuo daugiau dėmesio kaimynams primena stropiai vykdomą kažkieno iš aukščiau nurodytą LDK kultūrinės savimones restauracijos programą. Skambiu šūkiu „Baltarusija – Lietuva. Kartu per šimtmečius“ dėmesį į save mėgino patraukti kaimyninės šalies režimo globojamos kultūros institucijos. Konferencijų salėse ginčijosi savi ir atvežtiniai istori-

³ Agnė Litvinaitė, „Iš Sibiro kilęs prancūzų rašytojas A. Makine'as: „Nereikia rusams

vakarietiško gyvenimo““, in: www.lrytas.lt, 2009-02-14.

kai ir kitų sričių humanitarai, turėjo ką pasakyti ir „išibrovėliai“ iš kitų akademinų sferų. Nustebino iškalbusis ekonomistas Gitanas Nausėda, kompetentingai aptaręs Vilniaus receptiją Viduramžių kultūrinėje erdvėje (net pati vokiška Vilniaus vardo etimologija sieta su *wild* šaknimi, t. y. mūsų mitologizuojamas „pasakų miestas“ tada suvoktas kaip laukinė, žvėrių ir barbarų apgyvendinta teritorija). Nausėda visai apgyvendinta teritorija). Nausėda visai apgyvendinta teritorija). Nausėda visai apgyvendinta teritorija).

iš šalies – dar sovietmečio pabaigoje pradėjęs geografijos studijas, o vėliau, žvelgdamas į Vilniaus istorinį veidą iš tam tikrą distanciją numatančios vakarietiškos perspektyvos, visai aki-vaizdžiai išvydo, kaip už šiandienės Rytų Europos margo valstybių skiautinio slypi seniai pražuvusios, į tautų pasąmonę išstumtos LDK žemėlapis. Tos archetipinės kunigaikštystės žemėlapis kontūrai ryškėjo ir lietuvių, baltarusių, ukrainiečių, rusų kalbomis skaitomos ir rečituojamos poezijos fone (poetinis muzikinis vyksmas „Magnus Ducatus Poesis“). Šis performansas, kur „solistų“ balsai greit išsiliedavo į bendrą kalbą, kontekstų,

literatūrinių tradicijų gausmą, įrodė, kad poezijoje įmanoma jei ne atkurti pirminę daugiakultūrės kunigaikštystės prokalbę, tai bent jau atverti šaknis, kuriomis remiamės.

Atrodo, kad Vilniaus knygų mugė kultūriniame peizaže jau tvirtai išsišaknijusi. Ji reikalinga visiems – leidėjams, rašytojams, vertėjams, kultūros politikos strategams, reikliams ir atlaidiems skaitytojams. Net ir skeptikams ar keiksnotojams: kaip gyventų tautietis be savo įprastų aimanų apie turguje parduodamą šventą lietuvišką žodį? Tebūnie toks turgus – chaotiškas, šurmuliuojantis, gaudžiantis, gyvas.

Benas Ulevičius
DIEVIŠKASIS ŽAIDIMAS
Liturginio mąstymo apmatai

Jei trumpai apibrėžtume, liturgija – tai vaizdingas krikščioniškosios tiesos atvėrimas per simbolius. O jei trumpai apibūdintume, apie ką ši knyga, saktume, jog apie ypatingą „vaikiškąją“ pasaulejautą, tampančią taip pat universaliu, kaip ir būtinu atspirties tašku bažnytinės liturgijos prigimčiai bei visaverčiam dalyvavimui joje patirti. Žymaus šveicarų vaikų psichologo Jeano Piaget aprašyta specifinė vaikų pasaulio pajauta ir ypatingas realybės vertinimas sudaro pagrindą vaikiškumui ir žaidybiškumui tapti esmingais liturginio mąstymo elementais. Knygoje nestinga ir psichologijos, antropologijos bei religijų istorijos išvalgų.

Dr. Benas Ulevičius (g. 1973) – teologas ir filosofas, knygos „Dieviškieji rytai: Povatikaninė liturginė reforma ir „altorių atgręžimo“ klausimas“ (2002) autorius. Kryptingai tiria autentiško dalyvavimo liturgijoje problematiką ir skelbia šia tema tekstus, mokslinį darbą dirba Vytauto Didžiojo universitete.

Vatikano II Susirinkimo iškelta atnaujintos liturgijos vizija išsipildys Lietuvoje tuomet, kai giliai suvoksime liturgijos prigimtį bei tikslus. Beno Ulevičiaus knyga, kurioje naujai ir įdomiai atskleidžiamos liturginio mąstymo bei veikimo priežastys, veda į tokią suvokimą – ji bus naudinga kiekvienam, norinčiam geriau pažinti Bažnyčios liturgijos esmę ir liturginio veikimo formas.

SIGITAS TAMKEVIČIUS
Kauno arkivyskupas metropolitas

XXI amžiaus istorija

Paniekintos idėjos

EGIDIJUS VAREIKIS

XXI a. pradžioje, demokratijos erozija tampa vis pastebimesnei, kyla keletas gana keblių klausimų: kaip atsitinka, kad į valdžią vis dažniau ateina „runkelių“ ir serialų žiūrėtojų prezidentai bei parlamentarai? Kodėl valdžia vis dažniau atrodo visiškai nepatikima ir net kvaila, nors renka ją tarytum protingi žmonės? Ar tikrai visi rinkėjai turi prievolę dalyvauti valstybės kūrimo, juo labiau atsakyti už valstybes ar net tokius darinius kaip ES?

Jei visi tokie klausimai išties apsunkena mūsų gyvenimą, tai ką čia galima ir ką reikėtų pakeisti?

Jau ne pirmus metus kalbama apie demokratijos deficitą – kad eiliniai piliečiai neturi įtakos tai begalei sprendimų, priamam Europos institucijose ar atskirų valstybių vyriausybėse. Taip ir yra, ir tai sukelia ne vieno politikos teoretiko melancholiją. Tačiau esama ir kitos medalio pusės: demokratinės atsakomybės devalvacijos – piliečių nenoro dalyvauti politikos procese, nenoro prisiimti atsakomybę už tai, kas vyksta nuo Atlanto iki Uralo ar net nuo Vankuverio iki Vladivostoko. Tiesiog žinių ir fizinių galimybių ribos neleidžia, tad nenoras – natūralus. Demokratiniai sprendimai tampa labai paviršutiniški, jais lengvai manipuliuojama.

Kitaip tariant, ar dabartiniai politinių sprendimų priėmimo metodai yra vienintelė panacėja, ar veikiau istorinė atgyvena, atėjusi kartu su modernybe ir su ja turinti išeiti? Pavyzdys – visuotinė lygi rinkimų teisė. Kadaise ji atrodė absoliutus gėris, tačiau vis dažniau atsisuka kita puse – tampa

nemaloniu pažangos stabdžiu, tų pačių „runkelių“ prezidentų atsiradimo šaltiniu.

Ne vienas istorikas ir politologas prisimena, kad demokratija, kadaise sukūrusi graikų polių civilizaciją, vėliau ją ir pražudė. Pražudė dėl pašlijusios piliečių atsakomybės. Ne paslaptis, kad ir mūsų Abiejų Tautų Respublika didele dalimi sugriovė neatsakinga demokratija, – bent jau neatsakinga jos samprata.

Visuotinė rinkimų teisė iš esmės yra XVIII ir XIX a. liberalizmo išradimas, paremtas tikėjimu, kad visuotinė nuomonė yra teisingesnė už bet kokio, tegul ir didžiausio specialisto išvalgą. Visuotinė rinkimų teisė anksčiau taikytas išsilavinimo, sėslumo, turto ir kitokius politinio dalyvavimo cenzus pavertė beviltiška politikos atgyvena. Cenzai, žinia, yra įstatymo numatyti suvaržyti dalyvavimo teisę. Jų naikinimo kampanija radikaliai pakeitė sprendimų priėmimo subjektą. Po vienodai reiškiantį vieną balsą gavo ir vertybes kuriantys, ir atsakingai saugantys, ir visai jų nekuriantys ar neturintys noro ginti valstybę. Taip nutiko todėl, kad buvo panaikintas arba ženkliai apribotas turto bei išsilavinimo cenzas. Neteisūs yra visokių feminizmo ideologai teigdami, kad moterys nuožmijoje kovoje prieš vyrų dominavimą išsikojo teisę balsuoti. Tą teisę padovanojo įsitikinimai, kad balsuoti turi visi, t. y. išnyko lyties cenzas.

Visuotinio euforija su tapo su modernybe, tačiau postmoderniame pasaulyje

vis dažniau pajuntame, kad politikos nesuprantančių ar ja nesidominčių rinkėjų skaičius kai kuriais atvejais tampa kritiškai didelis, o sprendimai neturi nieko bendra su ekonominėmis ar socialinėmis realijomis. Galutinai baigia išnykti optimistai, manantys, kad rinkėjus galima išauklėti.

Modernybės epochoje rinkėjo balsas bent jau teoriškai visada buvo atsa-kingo rinkėjo balsas. Logiška, kad tokia balsų dauguma priimtas sprendimas turi būti laikomas teisingu.

Tuo metu politinės partijos pasižymėdavo griežta hierarchija ir kontrole. Politiniai lyderiai lankydavosi savo rinkėjų šeimų šventėse, t. y. „rūpindavosi“ savo apygardų žmonėmis. Politikai susisiekdavo su rinkėjais asmeniškai (vaikščiodami po namus, organizuodami eisenas ir mitingus), taip pat per partijų kontroliuojamą spaudą. Šiuo laikotarpiu į rinkimus buvo žiūrima kaip į partijų varžybas, o šios pateikdavo labai racionalias veiklos programas ir prisiimdavo atsakomybę už jas. Vėliau, nuo XX a. septinto dešimtmečio beveik visi pranešimai ėmė pasiekti adresatus per tarpininką – visuomenės informavimo priemones. Kandidatai ėmė šnekėti švelnesniu, ramesniu tonu, nes televizija yra „intymesnio“ bendravimo su rinkėjais priemonė nei agitacija turgaus aikštėje. Politinės kampanijos tapo nebe partijų, o žiniasklaidos reikalu. Šis pokytis sumenkino ir partijų, ir rinkėjų atsakomybę, kaltinimus dėl nepavykusių projektų suverčiant neįvardijamiems tarpininkams.

Pastaruoju metu kalbama apie postmodernią kampaniją, kuriai būdinga tai, kad profesionalūs konsultantai ima prilygti politikams, jiems atitenka vyriausybės „nuolatinės kampanijos“ organizatorių vaidmuo. Postmoderni

politinė kampanija iš esmės dar mažiau atsakinga už vėlyvą moderniąją, interneto naudojimas iš esmės ją anonimizuoja, internetiniai disputai yra veikiau klaidinanti, nei visuomenės nuomonę atspindinti disku-

sija. Politiką keičia žaidimas politika. Internautai dažniausiai elgiasi kaip stebėtojai ir komentotojai, bet ne kūrėjai. Tad ir įvairūs pasiūlymai įvesti balsavimą internetu greta neginčijamo pažangumo kelia ir daug grėsmių – balsuos vis daugiau nežinančių, ką jie daro.

Postmodernus rinkėjas nebėra tas, kuris ateidavo į mitingus ir balsuodavo taip, kaip žadėjo. Apie 4% visuomenės (deja, tenka remtis JAV atliktais tyrimais, nes duomenų apie Lietuvą nėra) sudaro chroniški „nieko nežinojai“. Jie nesidomi politika ir neieško informacijos apie ją. Didžioji dalis visuomenės (70–75%) neturi prasmingų įsitikinimų apie visuomenines problemas, aktyviai neieško informacijos apie politiką, todėl tik pasyviai kaupia žinias. Jie yra vienos, dažniausiai *savos* problemos aktyvistai, o kitais klausimais laikosi populistinių nuostatų. Jų elgseną galima prognozuoti, tačiau čia slypi ir didžiulis pavojus, kad visuomenės dauguma nueis politikos klystkeliais. Tai svarbiausieji „žaidėjai“, galintys labai radikalčiai ir racionaliai nemotyvuotai keisti pažiūras.

Žmonės, kurie sąmoningai domisi politika, priklauso politinėms ir visuomeninėms grupėms, kuriuose diskutuojama apie politiką, tesudaro apie 10–17% gyventojų, ir tik kai bendruomenės problemos tampa ypač prieštaringos ir nevienareikšmės, ši visuomenės dalis gali išaugti iki 20–40%. Tačiau tai ir viskas, bet kuriuo atveju – tai ženkli gyventojų mažuma.

Taip ir formuojasi situacija, panaši į šiandien turimą Lietuvoje – stebimės, kad išrenkama kokia tik nori valdžia – graži, šmaikšti, save mylinti, bet ne... protinga. Todėl neišvengiamai ir kyla klausimas, kas tuos („kvailius“) rinko? Atsakymas taip pat aiškus, tačiau svarbu ne jis, o kitas klausimas: ar negali valdžios rinkti tie, kurie žino, ką daro, ir tie, kurie nori, o nebūtinai visi?

XXI a. esama neblogų prielaidų nuo visuotinio sugrįžti prie kai kurių

anksčiau galiojusių ir nepelnytai pamirštų cenzų, antai prie minėto protingumo kriterijaus. Tam reikia išties labai nedaug: už valstybę atsakingais neverskime būti tų, kurie iš principo jais būti nenori, neduokime kvalifikačinės licencijos tam, kuris išties jos nevertas. Būsimasis valstybės valdymas bus anaipol ne pilnutinė demokratija, o veikiau postmoderni aristokratija. Apie tokias galimybes kalbėjo dar Platonas, tad demokratijos saulėlydžio ar modifikacijos nereiktų nei bijotis, nei slėpti.

Kitaip tariant, iš visos bendrijos norisi išskirti tuos, kurie jaučiasi ar yra (įstatymo nustatyta tvarka) įpareigoti rinkti bei formuoti valdžią.

Pagal protingumo kriterijų atsakingais padarykime labiau išsilavinusius ir sėslusius, tarsi atnaujindami išsilavinimo ir sėslumo cenzus. Švedijoje, pavyzdžiui, rinkėjų sąrašus sudaro mokesčių inspekcijos, tad nebūtų čia kažko nepaprasto diferencijuoti balsavimo teises ir galimybes pagal mokamus mokesčius ar valdomą nuosavybę. Juk jau dabar įvairiose akcinėse bendrovėse atskirų narių balso galia priklauso būtent nuo akcijų kiekio. Ir nieko bloga nenutinka, veikiau priešingai.

Išsigandusiems dėl cenzų, priminsiu, kad ne visi jie galutinai išnyko. Išsilavinimo cenzas iš esmės tebėra, pavyzdžiui – reikalavimas mokėti valstybinę kalbą arba žinoti pagrindinius valstybės konstitucinius teiginius. Sėslumo cenzas – reikalavimas išgyventi tam tikrą laiką valstybės teritorijoje arba rinkiminėje apygardoje (prisiminkime mitines Valdo Adamkaus šlepetes) – taip pat neprieštaruoja demokratijai. Amžiaus cenzas – rinkimų teisės suteikimas ne visiems piliečiams, o vyresniems, pasieksiems tam tikrą amžių – taikomas tikriausiai visose šalyse. O kur dar galimybė apriboti teises kariškiams ar kai kuriems valstybės tarnautojams?

Galima teigti, kad XIX ar XX a. vyko ne cenzų panaikinimo, o veikiau

modifikacijos procesas, tad XXI a. manykimės turintys ne grįžimą prie cenzų, o dar vieną jų modifikaciją, atsižvelgiant į naujas realijas.

Lietuva tikrai nebus pirma šalis, kuri pasiūlys radikalčiai keisti kai kam amžinai atrodančius demokratijos principus. Tiesa, galėtų būti pirmoji, bet tiek jau to. XXI a. kalbama apie tai, kad techninius sprendimus ES išties reikia atiduoti Europos Komisijai. Politinius sprendimus vis tiek priims Europos Taryba, o Parlamentas – tik savitai legitimuos specialistų ir lyderių veiklą.

Atsisakydami tradicine vadinamos demokratijos, tikrai nepadarysime paikų nuolaidų musulmonams ar kitoms civilizacijoms, tačiau leisime joms suprasti, kad suvokiame pasaulio kintamumą ir visų civilizacijų vertybes. Juk kitose civilizacijose cenzai suvokiami kur kas subtiliau ir dažnai – labai praktiškai.

Kalbant apie protą – tiesa, kad valdžia niekada nebuvo protinga ar renkama pagal proto ar įtakos kriterijus, bet gal galima dar kartą pabandyti? Ar rinkėjai tam prieštarauja? Iš pradžių gal ir taip, manydami, kad nėra protingesnių už juos, nors jau šiandien supranta, kokios ribotos yra kiekvieno jų galios globaliame pasaulyje.

Mūsų ES bene geriausiai veikianti institucija yra Komisija – nerenkama, bet veikiau parenkama iš nebūtinai patrauklių, bet protingų žmonių rato. Diskusijoje apie tai, kokios Europos institucijos turi stiprėti, visi, kas nori protingos valdžios, turėtų remti Komisiją, o ne, pavyzdžiui, Europarlamentą.

Gali pasirodyti, kad tai kažkas panašaus į vadinamuosius „Naujuosius Viduramžius“. Tikrai taip, juk ne vienas futurologas ir politologas pranašavo, kad „Naujieji Viduramžiai“ neišvengiami. XXI a. cenzų politika gali tapti jei ne visų, tai daugelio demokratijos problemų sprendimu. Kadai neblogai veikusių valstybės tvirtinimo idėjų niekinti nereikėtų. ☒

Ambrasas, Arvydas, *Žeme, nepalik mūsų*: Poezija, dramos, prisiminimai, sudarė Aušra Martišiūtė-Linartienė, Rita Juodelienė, poezijos redaktorius Marcelijus Martinaitis, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, 286 p., iliustr.

Vienas iškiliausių septinto dešimtmečio pabaigos Vilniaus meninio gyvenimo įvykių buvo Dailės instituto studentų Koridoriaus teatras, kuriame vaidintos Arvydo Ambraso (1947–1970) pirmosios lietuviškos absurdo pjesės „Duobė“, „Maratonas“, „Pirmadienio popietė“ (kartu su Regimantu Midvikiu). Jų autorius, režisierius, aktorius, dailininkas, poetas tuo metu buvo itin daug žadantis menininkas, dabartinių šešiasdešimtmečių laikytas jų kartos poetu. Tai ryškiausiai matyti ir jo pjesėse, ir pomirtinėje poezijos knygoje „Žeme, nepalik mūsų“ (1974), ir tik dabar iš rankraščių skelbiamuose eilėraščiuose su balto lietpalčio ir raudonos karvės ant stogo įvaizdžiais. Leidinys vertintinas ir kaip literatūrinio palikimo publikacija, tad rengėjams dera pareikšti ir kelis priekaištus: trūksta komentarų apie skelbiamų tekstų rengimą ir redagavimą, taip ir liko neaišku, kam priklauso, koku pavidalu ir kur saugomi poezijos ir pjesių rankraščiai.

Karolis Veževičius

Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis (1929–2007), sudarė **Giedrė Jankevičiūtė**, Kaunas: Artuma, 2008, 280 p., iliustr., 2000 egz.

Lengvai vienu prisėdimu perskaitoma pokalbių knyga nėra įprasta. Mat ji, nepaisant numanomo kanono, neturi aiškaus centro – herojaus. Sudarytojos kryptingai memuarine linkme klausinėtas pats (kaip daugelis net jį menkai tepažinojusį buvo įpratę vadinti) Kazys apie save beveik nepa-

sakojo: tai vis vaizdeliai iš šeimos, jos ir Lietuvos likimo vingių, nutikimai iš diplomatų „dinastijos“ kasdienių džiaugsmų ir rūpesčių, istorijos iš draugysčių ir bendro darbo Lietuvai. Tačiau ir memorialinėmis intencijomis antroje knygos dalyje kalbinti Kazio draugai, bendražygiai ar tiesiog pažin jusieji, pasakodami apie Kazį dažniausiai neįstengdavo atskirti jo darbų ar sprendimų nuo jo pasaulio matymo, būdo ir įpročių, gyventosios aplinkos bei savo pačių pažinties su juo. Sugebėjęs būti tikras diplomatas: klausinėjantis ir besiklausantis, stebintis ir komentuojantis, labiau šalia istorijos stovintis nei jos verpetuose besisukantis, Kazys Lozoraitis ir knygos tekste, ir ne mažiau svarbiose 188 nuotraukose ir fotografijose išskyla pirmiausia kaip gyvenantis ir gyvenęs, knygon netelpanti, tačiau ją jaukiai nuspalvinanti savo gyvenimą.

Nerijus Šepetys

Gailienė, Danutė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008, 244 p., 1000 egz.

Mokslinės produkcijos laikais, kai pirmiausia gaminami niekam skirti „baziniai“ straipsniai, itin retai pasitaiko sutikti žmonėms parašytą mokslinę autorinę knygą kaip ši. Ji iš tiesų teikia diagnostinį – dalykiškai negailingai tiesmuką ir kartu profesionaliai subtilų ir apmąstytą – žvilgsnį ir į psichinių traumų, jų veikimo ir pasekmių teoriją bei tyrimus pasaulyje, ir į traumuojančią XX a. antros pusės Lietuvos istoriją, ir ypač – į tų traumų viešo pripažinimo, jų poveikio asmenims, jų visuomenės sveikatai bei traumų įveikos dabartinėje Lietuvoje kompleksą. Knygoje daug remiamasi ir specialiais tyrimais, bet joks paskiras biomedicininis mokslas neįrodys būtino ryšio tarp varganos,

dvilypės, demoralizuotos ir iškreiptos vaizduotės gaubiamos paprasto žmogaus egzistencijos patyrimų sovietmečiu ir dabartinių „karų keliuose“, smurto šeimoje, alkoholinių psichozų ir savižudybių griūtis. Gailienė ir stengiasi – ne įrodyti, o suprantamai pavaizduoti ir skatinti viešai diskutuoti, siekiant visuomenei – išsąmoninti, valstybei – nepalikti neįvardytos neteisybės, mažinti neatitaisytas skriaudas, mokslininkams – nesibaidyti „skaudžių“ temų ir nebėgti nuo morališkai saistančių išvadų.

Nerijus Šepetys

Gary, Romain, *Toliau jūsų bilietas nebegalioja*, iš prancūzų k. vertė Pranas Bieliauskas, Vilnius: „Baltų lanckų“ leidyba, [2008], 196 p., 2000 egz.

Smulkiai aprašomas šešiasdešimtmečio slenkstį perkopusio vyriškio seksualinis gyvenimas, tačiau tai neturi „nieko bendra nei su atlaidžia ironija, nei su šiurkščiais Rablė juokeliais“ (p. 86). Savo istoriją herojus pasakoja pirmu asmeniu, negailėdamas solidaus humoro; maža to, įvykių fone mirguliuoja ekonominė krizė (knyga rašyta 1975 m.), įvardijama kaip „susvyravusi jėgų pusiausvyrą“. Apskritai Gary knyga jaudina visomis prasmėmis, į pasaulio reiškinius bei lyčių ir klasių santykius čia žiūrima jautriai, budriai, tačiau taip objektyviai, kad jautiesi prisilietęs prie mistiško prigimtinio humanizmo šaltinio, o tekstas taip įtraukia, kad kartu su herojumi mokaisi duoti ir imti – visą jo gyvenimą, – ir šiame kontekste knygos „vyras iš Marso, moterys – iš Veneros“ ir pan. nebetenka prasmės. Tai gerokai sąmonę pasprogdinanti knyga. Turėtų labai patikti jauniems žmonėms, taip pat humanistams, pacifistams ir brandžioms feministėms.

Rūta Lazauskaitė

Jurga: Atsiminimai, pokalbiai, laiškai: [apie rašytoją, dailininkę Jurgą Ivanauskaitę], sudarė Dovilė Zelčiūtė, Vilnius: Tyto alba, 2008, 678 p., iliustr., portr., 5000 egz.

Leidiny, visur pristatomas kaip „knyga, kurios Jurga labai laukė“. Taigi knyga jau pasiekė mus 5000 egzempliorių tiražu ir pasklis po šalį, papuoš kultūringų lietuvių *sekcijas* ir *bufetus*. Paminklinei knygai – ir išvaizda paminklinė: viršelį puošia jaunos Jurgos portretas, akyse – rafinuotas, melancholiškas, kone viso pasaulio liūdesys, apgauptas jos pačios pieštomis pakalnutėmis. Storąją knygą atvertus – tų pakalnučių ir pradėdi pasigesti. Tiek daug žmonių pasakoja apie Anapilin pasitraukusią kūrėją taip daug, taip detalai, kad tai tampa pernelyg buitiska ir kažkuria prasme skurdu. Ivanauskaitė buvo įvairiapusė ir įdomi asmenybė, ir to nereikia pagrindinėti tokiomis knygomis. Galų gale mes negyvename tokių ilgų gyvenimų, kad skaitytume, pavyzdžiui, apie tai, ką Jurga mėgo būdama aštuntoje klasėje, kada prasi-dėdavo bendrojo lavinimo, o kada dailės pamokos. Nebent labai domimės kontekstu, nes ketiname rašyti Ivanauskaitės kūrybos apžvalgą. Arba norime plikų faktų ir poringavimų, nes medžiojame sensacijas.

Rūta Lazauskaitė

Račkauskas, Merkelis, Užrašai: Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy, parengė Tomas Venclova, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, 536 p., iliustr., [1000] egz.

Niekaip negali likti abejingas daugiau nei šimto metų senumo įvykiams, pasakojamiems itin pagauliai ir įtikinamai. Šie atsiminimai – bene išskirtiniausi lietuvių literatūroje. Įdomiausia (ir svarbiausia), kad čia matome praeitin nuėjusį XIX a. pabaigos Lietuvos šlėktų, didikų, dvarininkų,

tarnautojų, dvasininkų, gimnazistų, bet ne (kaip dažnai įprasta) valstiečių pasaulį, pasak rengėjo, net egzotišką, „stebėtinai nepanašų į dabartinį“. Esama išpūdingų vietų, kur visai kitaip, net netikėtais rakursais aprašyti ir žinomi asmenys – Povilas Višinskis, Marija bei Sofija Pečkauskaitės ir jų motina Stanislava Pečkauskienė.

Karolis Veževičius

Rudaitienė, Vida, Leksikos skoliniai administracinėje kalboje: Moko-moji knyga, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008, 336 p., 500 egz.

Vida Rudaitienė – žinoma skolinių tyrėja, kaskart sugebanti pristatyti leksikos skolinimąsi stebėtinai padrikai, o iš paviršutiniškos analizės padaryti toli siekiančius apibendrinimus. Naujausias docentės veikalas – administracinės kalbos skolinių žody-nėlis su 30 p. įvodu ir poros puslapių neaiškios paskirties angliška santrauka. Knygos maketas savadarbiškas, tačiau meistriškai išpučia puslapius. Žodyno apimtį dar padidina savotiška administracinės kalbos samprata, pagal kurią įtraukiama daugybė su administracine kalba nesusijusių žodžių, pvz., *degeneratas, kosmosas, košmaras* (lietuviškiau, beje, *slogutis*), *krekeris* (= *traputis*), *piknikas, siesta* (= be kitų, *pogulis*) (veikiausiai tik atsitiktinai tarp jų nepakliuvo *cepelinai*). Kita vertus, šventas kovos prieš „lietuviškos minties raidos bukinimą“ tikslas pateisina visas priemones. Romerio („o“ – ne mano korektūra!) universitetas knygą rekomenduoja kaip mokomąją studentams.

Loreta Vaicekauskienė

Radzevičius, Bronius, Priešaušrio vieškeliai: Romanas, t. 1, redagavo Virginija Savickienė, (ser. *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, Kn. 13), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, 600 p., [3000] egz.

Klasikinis, sovietmečio nesukompromituotas Radzevičiaus romanas (pirmasis tomas) leidžiamas jau ketvirtą kartą. Pasak įvado, jis „vaizdavo didelės tautos dalies egzistencinę aklavietę, atsisveikinant su agrarinės sanklodos modeliu“ (p. 5). Dažnai tituluojamas kaip vienas geriausių lietuvių romanų. Naujo antrojo tomo leidimo dar teks palaukti, nes po įdėmių tekstologinių studijų iškilo publikuotos versijos patikimumo klausimas. O redakciniai komentarai šlubuoja ir čia: iš, švelniai tariant, keistokų redakcinių pastabų taip ir liko neaišku, ar šio leidimo romano tekstas buvo redaguotas. Ir apskritai kas norėta pasakyti šia „pastaba“: „Pirmojo leidimo, pasirodžiusio autoriui gyvam esant [...], redaktorė Sigita Papečkienė šios knygos leidėjams patvirtino romano teksto autorinį ir redakcinį patikimumą“ (p. 597).

Karolis Veževičius

Trečiasis Šatrijos Raganos laikas: Straipsnių rinkinys, sudarė **Brigita Speičytė, Gediminas Mikelaitis**, Vilnius: Šatrijos Raganos bendrija, 2008, 212 p., iliustr., 400 egz.

Eilinis mokslinių straipsnių rinkinys. Žinoma, su recenzentais. Be abejo, tekstai parengti konferencijos pranešimų pagrindu. O ar dar būna kitaip? Straipsnių yra ir prastų, ir vidutiniškų, ir gerų. Atkreiptinas dėmesys į Ramunės Bleizgienės ir Kęstučio Urbos. Įsidėmėtina dar ir tai, kad leidiny išleistas Šatrijos Raganos bendrijos, čia skelbiami ir keli su jos veikla ir nariais susiję tekstai (informacijos apie bendriją, jos istoriją ir veiklą, kaip bendrijos leidiniui, turėtų būti daugiau). Ir tai bene svarbiausias leidinio plusas. Su nostalgija primena Nepriklausomos Lietuvos bendrijas, draugijas ir sąjungas su savo įstatais, veiklos ataskaitomis, jubiliejiniais leidiniais ir kita atributika.

Mikas Vaicekauskas

Triptikas apie penkiaspalvę ašarą

PALEMONAS DRAČIULA

I

1991 m. sausį Lietuvos Respublikos Seimo narys iš Vilniaus Czesławas Okińczycas stovėjo Lenkijos senate ir verkė. „Padėkite mums“, – maždaug tokie buvo jo žodžiai. Kam padėti? Lietuviams? Lenkams? Sąjūdžiui? Aišku viena. Tai buvo laisvės ašaros, ir jis verkė dėl Lietuvos valstybės. Verkė Varšuvoje, nes laisvės likimas buvo sprendžiamas Vilniuje. Verkti Maskvoje buvo tolygu pripažinti savo pralaimėjimą. Maskva visuomet ašaras laikė silpnumo požymiu. Jis neverkė ir Berlyne, nes Berlynas jau seniai nebeturi ašarų latakų. Berlynas dėl istorijos nerauda, tik atgailauja. O Briuseliui apskritai ašaros nereikalingos, nes jis pragmatiškais sumetimais pasistatė vidury miesto berniuką, kurio čiurkšlės pakanka visai Europos Sąjungai. O lietuvis verkia girioje, apsikabinęs medį. O aš tada norėjau apsikabinti Okińczycą, nes kiekviena jo nusiritusi ašara man buvo brangesnė už visus Žalgirio mūšio lauke kritusius kariūnus.

II

Mėgstu autobusų maršrutus, nutįsusius iš Vilniaus į rytų pusę. Arba į šiaurę ir pietus. Kitaip tariant, mėgstu visus maršrutus, besidriekiančius Vilnijos žemėje. Vos tik įlipęs į autobusą supranti, kad čia iš lėto ima vertis smarkiai kitoks pasaulis. Atpažįstamas daiktiškai, tačiau krūvon sudėtas jo daiktiškumas sukuria visai kitas reikšmes. Mane visuomet žavi virš vairuotojo pakabintas Aušros Vartų ar Čenstachavos Madonos atvaizdas, liūdnu kontrolierės žvilgs-

niu stebintis keleivius, ir Lenkijos baltai raudona dvispalvė, siūruojanti nuo svaiginančių *Ruskoje radio* garų. Jautiesi, tarsi būtum atsidūręs bazilijono vairuojamame autobuse, ilgesingai tolstančiame nuo barokinio Vilniaus. Šiame krašte nuotoliai praranda savo tiesioginius dydžius. Gali atsidurti už dešimt, penkiolikos ar dvidešimt kilometrų nuo valstybės sostinės, ir tuomet suvoki, kad esi atsidūręs visiškai kitokiame erdvėlaikyje. Ir pamatai, kad čia plyti nuostabios genties pasaulis. Ir nereikia apsimesti nei geraširdžiu Miklucha Maklajumi, nei smalsiuoju Cooku. Tiesiog tereikia atsiverti visomis pajautos sporomis, kad imtų plūsti margas šio pasaulio srautas. Čia gyvena Vilnijos lenkai. Gyvena sočiai, gražiai, bet baimingai. Labiausiai jie bijo genties, vadinamos lietuviiais. Bijo todėl, kad jie gali viską lituanizuoti. Viešpatie, jeigu žinotų šitie gerieji žmonės, kad lietuviai to negali padaryti, nes jie paprasčiausiai yra nepajėgūs nieko lituanizuoti. Jie nepajėgūs kitų paversti lietuviiais, nes patys visuomet linkę suanglėti, surusėti (norėtųsi sakyti – *surusenti*) ar sulenkėti (*susilenkti*). Lietuviai neišsugdė adekvataus santykio su tikrove, todėl jie ant tikrovės baisiai pyksta. Tiesą sakant, jie tikrove ir nesidomi, todėl visiškai nebando suprasti to, kuris nepriklauso jų genčiai. Tiesiog stebėtina, kad XIX a. pabaigoje atsirado žmonių, pasiūliusių lietuviams naują kultūrinę programą. O ir kiek tų susipratusių tebuvo! Klojimo teatro žiūrovai, valdovų rūmų statytojai, vaikščiojančios „for-

mos“, kurias buvo galima pripildyti ir grikių košės, ir epoksidinių klijų. Jie galėjo tapti lietuviiais lygiai taip pat kaip ir lenkais. Nes lietuvis, deja, tapo mito įkaitu. O mitas – tai nesibaigiantis kolektyvinis sapnas. Suprantama, kad nesinori prabusti iš lipnaus miego, nes tikrovė yra atšiauri, reikalaujanti savarankiškų apsisprendimų, tačiau vaikščioti kaip somnambului ištisą šimtmetį irgi labai pavojinga. Tad lietuviai, apimti sapno kvaitulio, ginasi, kad neišnyktų iš šio pasaulio, o Vilnijos lenkai, būdami dar mažesnė gentis, su klaikia baimė žvelgia į savo teritoriją, į miško sieną ar priešingą ežero krantą, iš kur visa savo kūniška stichija gali išlįsti lietuviai. Negalima pasakyti, kad tai – neapykanta, tai veikiau – didžiulė nemeilė. Atrodytų, kad netgi nebeįmanoma gyventi be abipusės nemeilės. Nemeilė – kaip stulpas, apie kurį tarsi persipynę vijokliai pinasi du pasauliai, dvi tikrovės ir du gyvenimai. Bet užvis nuostabiausia, kad šias gentis paradoksaliai suvienijo kalba. Kalba kaip politinio veiksmo įrankis ir kaip abipusio buitinio zoologinio nacionalizmo vėliava. Lietuvis mano, kad jo kalba

sutampa su jo genties gyvenama teritorija. Juk dabartinis „hibernizuotas“ lietuvis nepajėgus suprasti, kad jo kalba negali užpildyti istorinės atminties amforos. Netgi vienas lietuvių genties gintaro tyrumo šviešolis Songaila yra išdidžiai pareiškęs, kad „lietuvių kalba yra konstitucinė vertybė“. Tai išgirdus, man praeina noras kalbėti lietuviškai. Nes aš visą laiką maniau, kad konstitucinė vertybė

Iš tiesų... juokinga...

yra Lietuvos valstybė ir jos piliečiai, kurie ne visi kalba lietuviškai. Ir šlovė Viešpačiui, kad ne visi... Nes ežeras be intakų virsta pašvinkusia pelke. Tad nieko keista, kad genties vadų taryboje vietas užėmė lietuvių kalbos šamanai, kuriems pasaulis susideda iš 32 raidžių. Geriau jie taptų nebyliais. Tuomet gentys pradėtų kalbėtis. Kai gentis mano, kad „pasaulis yra čia“, nes čia yra mūsų kalba, ji didžiai klysta. Juk be kalbos dar yra iškalbinga Tyla.

O dar yra Vilnijos lenkai, kurie taip saugosi nuo lietuviškos įtakos, kad net nepastebi, kaip kasdienybėje nepaliaujamai vyksta lenkų ir rusų kalbos incestas. Liūdniausia tai, kad dauguma šios genties narių apsibrėžia savo tapatybę per neigiamą santykį. Vilnijos lenkų genčiai priklauso ne tas, kuris kalba lenkiškai, o tas, kuris nekalba ir nenori kalbėti lietuviškai. Tad po Vilnijos lenkų kupolų gali tilpti ir Lavoriškių gudas, ir Šalčininkų rusas, ir Pabradės ukrainietis. O gal

netgi ir Eišiškių lietuvis. Ir jie visi sudaro gentį, kurios lenkiškumas – tai nuolatinis, visus vienijančio ritualo atlikimas. Jie kaip ir lietuviai, gyvenantys per šimtmetį susiklosčiusioje ritualinėje kultūroje, kurios pagrindinis bruožas – emblemiškumas. Man iki šiol akyse stovi XX a. pradžios balda imituojanti spinta, kurią regėjau Pikeliškių dvarelyje, paverstame Józefo Piłsudskio atminimo muziejuje. Nuo šitos raudonmedžio spintos durų mane rūsčiai vėrė nupiešto Maršalo akys, o jo ūsai buvo tokie vešlūs ir gyvi, kad užuodžiau nuo jų sklindantį šviežią „zubruvkos“ kvapą. O gal jis sklido nuo sargo, kuris mane įleido į šią didingą, karo žygių dvasia persmelktą Pikeliškių salę, ir dabar stovėjo greita manęs, atrodytų, kiek sutrikęs dėl savo atviraširdiškumo, pareiškęs, kad jam labiau pažįstamas Dzeržinskis, o ne Piłsudskis. Pastarasis, kaip viena pagrindinių embleminės kultūros figūrų, į šiuos kraštus buvo atvežtas bemaž prieš dvidešimt metų. Ir dabar

tenka jam atnašauti, nes tai yra tapę lenkiškumo dalimi. Kaip ir paradinis polonezas, šokamas bet kuria proga, bei dekoratyvinis pamaldumas, nesugebantis suvokti, kad abi gentys yra to paties tikėjimo. Bet juk ne emblemiškumą turėtų būti papildoma Vilnijos lenkų gyvasties versmė. Nes, priešingu atveju, mechaniškai garbindami jiems primestus stabus jie vis labiau klimps į pseudofolklorinį, garšvomis ir kitomis piktžolėmis apaugusį liūną, kurio dugne dar po šimtmečio atras tik maurais apneštą „lenko kortą“.

III

Kai 1991 m. sausį Lietuvos Respublikos Seimo narys iš Vilniaus Czesławas Okińczycas pravirko Lenkijos Senate, tai tuomet mano sieloje prabudo lenkas, kuris suprato esąs lietuvis, išaugęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūrinio dirvožemio, nubarstyto erelio plunksnomis ir patręšto Vyties mėšlu. ❧